

ЖИВОТ НА ПЕРИФЕРИЈАТА

СТУДИЈА ЗА ИЗЛОЖЕНОСТА И ВЛИЈАНИЕТО НА ЕКОЛОШКИТЕ РИЗИЦИ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА НА РОМИТЕ -

жители на сиромашните, неформални населби
во општините Шуто Оризари, Куманово, Прилеп,
Виница, Делчево и Пехчево

ИЗДАВА:

Здружение за еманципација,
солидарност и еднаквост
на жените - ECE

ЗА ИЗДАВАЧОТ:

Јасминка Фришчиќ, извршна директорка, Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените - ECE, Скопје

НАСЛОВ:

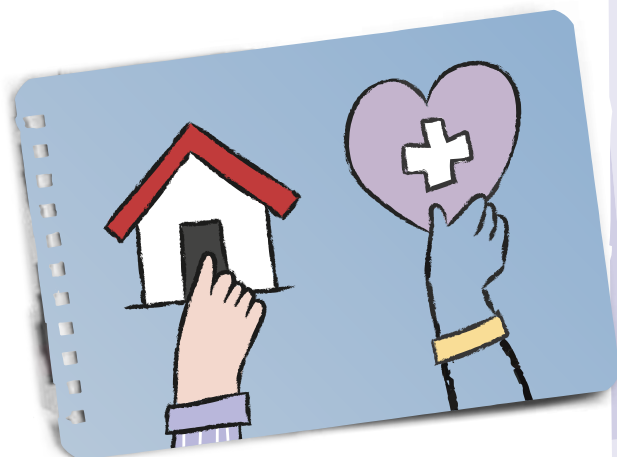
ЖИВОТ НА ПЕРИФЕРИЈАТА - Студија за изложеноста и влијанието на еколошките ризици врз здравјето и животната средина на Ромите - жители на сиромашните, неформални населби во општините Шуто Оризари, Куманово, Прилеп, Винаца, Делчево и Пехчево

АВТОРИ:

м-р Ивана Петкановска
Елена Петкановска
м-р Дарко Антиќ
Борјан Павловски

ЛЕКТУРА: Весна Костоска

ДИЗАЈН: art.alliance

Оваа публикација е подготвена со финансиска поддршка од Фондацијата Отворено општество Македонија.

БЛАГОДАРНОСТ

Реализацијата на ова интегрирано мултисекторско истражување беше значаен потфат што опфати сериозна координација, соработка и заедничко дејствување меѓу голем број актери и е резултат на напорите и на придонесите од голем број учесници и експерти.

Здружението за еманципација, солидарност и еднаквост на жените упатува признание и благодарност до сите кои учествуваа во истражувањето.

Особено сакаме да ја истакнеме несебичноста на четирите невладини организации кои го спроведоа теренското анкетирање на општинската администрација и на ромските домаќинства:

- Здружението за развој и унапредување на ромската заедница - **РОМАНО ЧАЧИПЕ**, Скопје
- Здружението за правна едукација и транспарентност **СТАНИЦА П.Е.Т.**, Прилеп
- **Хуманитарното здружение Мајка**, Куманово
- **Невладината организација КХАМ**, Делчево.

Воедно им се заблагодаруваме на сите поединци и на домаќинствата кои ги примија анкетарите во своите домови. Ова истражување не би било можно без нивната подготвеност да одвојат време и внимание и да одговорот на сите поставени прашања.

Се надеваме дека податоците од истражувањето ќе понудат сеопфатни докази и ќе послужат за насочување на јавните политики, на одлуките и на активностите за она што е нивна крајна цел: **да придонесат кон подобрување на здравјето и на благосостојбата на Ромите кои живеат во сиромашните, неформални населби во Северна Македонија.**

СОДРЖИНА

I. ВОВЕД	8
I.1. ПРИРОДА И ЦЕЛ НА ДОКУМЕНТОТ	8
I.2. ГЕОГРАФСКИ И СЕКТОРСКИ ОПФАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	10
I.3. КОРИСТЕНИ ДЕФИНИЦИИ	10
I.4. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	12
I.5. СТРУКТУРА НА СТУДИЈАТА	13
II. ПОЛИТИКИТЕ ЗА ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА КАКО ОСНОВА ЗА МАПИРАЊЕ НА ЕКОЛОШКИТЕ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО И БЛАГОСОСТОЈБАТА НА ГРАЃАНИТЕ	15
II.1. ПРАВОТО НА БЕЗБЕДНА, ЧИСТА, ЗДРАВА И ОДРЖЛИВА ЖИВОТНА СРЕДИНА КАКО УНИВЕРЗАЛНО ЧОВЕКОВО ПРАВО	15
II.2. ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА НА ЛУЃЕТО	16
II.3. ЕКОЛОШКИТЕ РИЗИЦИ И ОСТВАРУВАЊЕТО НА УНИВЕРЗАЛНИТЕ ЧОВЕКОВИ ПРАВА НА СООДВЕТНО ДОМУВАЊЕ И НА ЧИСТА ЖИВОТНА СРЕДИНА	17
II.4. ГЛОБАЛНА РАМКА ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ И НАМАЛУВАЊЕ НА РИЗИЦИТЕ И НА ВЛИЈАНИЕТО ОД КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ ДО 2030 ГОДИНА	20
II.5. УЛОГАТА НА ОДРЖЛИВИОТ УРБАН РАЗВОЈ ВО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ НА ПРАВОТО НА ЗДРАВА ЖИВОТНА СРЕДИНА И ИСПОРАЧУВАЊЕ НА ЕКОЛОШКА ПРАВДА	22
II.6. СТРАТЕШКА РАМКА ЗА СПРАВУВАЊЕ СО ЕКОЛОШКИТЕ РИЗИЦИ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА НА РОМИТЕ ДО 2030 ГОДИНА	24
III. КЛИМАТСКО СЕНЗИТИВНИ ЗДРАВСТВЕНИ РИЗИЦИ МЕЃУ РОМИТЕ ВО РСМ	27
III.1. КЛИМАТСКИ ПРОМЕНИ И ФАКТОРИ ОД ЖИВОТНАТА СРЕДИНА КОИ ИМААТ ВЛИЈАНИЕ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО	27
III.2. ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ И НИВНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА НА РОМИТЕ	29

III.3. ЗДРАВСТВЕНИ ИСХОДИ ОД ИСТОВРЕМЕНА ИЗЛОЖЕНОСТ НА ПОВЕЌЕ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ КАЈ РОМИТЕ	32
III.3.1 ЗАГАДУВАЊЕ НА ВОЗДУХ	34
(загадување на амбиентален воздух и загадување на внатрешен воздух - загадување на воздухот во домаќинствата, посредна изложеност на чад од цигари, влага и мувла)	
III.3.2 ВОДА, САНИТАРНИ УСЛОВИ И ХИГИЕНА	36
(вода за пиење, вода за спортување, тоалет, лична хигиена)	
III.3.3 УПРАВУВАЊЕ СО ОТПАД	38
III.3.4 УРБАНИЗАЦИЈА И ИНФРАСТРУКТУРНИ УСЛОВИ	39
III.3.5 РИЗИК ПРИ РАБОТА	41
IV. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО по населени места	43
IV.1. ГРАД СКОПЈЕ	43
IV.1.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ	43
IV.1.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО	45
IV.1.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ	47
IV.2. ГРАД КУМАНОВО	56
IV.2.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ	56
IV.2.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО	59
IV.2.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ	62
IV.3. ГРАД ПРИЛЕП	71
IV.3.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ	71
IV.3.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО	73
IV.3.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ	76

IV.4. ГРАД ВИНИЦА	85
IV.4.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКАТА НАСЕЛБА	85
IV.4.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО	86
IV.4.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ	89
IV.5. ГРАД ДЕЛЧЕВО	95
IV.5.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКАТА НАСЕЛБА	95
IV.5.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО	96
IV.5.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ	99
IV.6. СЕЛО ЦРНИК, Општина Пехчево	107
IV.6.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКАТА НАСЕЛБА	107
IV.6.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО	108
IV.6.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ	110
V. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА	118
VI. ПРЕПОРАКИ	122
АНЕКС 1	124
АНЕКС 2	125

РЕЗИМЕ

Овој документ претставува сеопфатна анализа на утврдените состојби и на предизвиците од сеопфатното мултисекторско истражување „Изложеноста и влијанието на еколошките ризици врз здравјето и животната средина на Ромите“ спроведено во периодот од 1 јануари до 31 декември 2022 година во 13 сиромашни, неформални ромски населби лоцирани во пет градови и едно село во Северна Македонија. Населбите беа избрани врз основа на претходното учество на Здружението за еманципација, солидарност и еднаквост на жените - ЕСЕ во истражувања за состојбата на Ромите на тие локации и на достапните информации за здравствената состојба на локалното ромско население.

Со истражувањето беа собрани цела низа квалитативни и квантитативни информации преку анкетирање на:

- претставници на општинската администрација на општините на чија територија се наоѓаат ромските населби опфатени со истражувањето: Шуто Оризари, Куманово, Прилеп, Винаца, Делчево и Пехчево
- 2 171 претставник на домаќинствата кои живеат во тие населби.

Собраните информации се однесуваат на податоци за:

- **основните карактеристики на ромските населби** (карактер на населеното место во кое се наоѓа ромската населба, име на населбата, локација и правен статус - постоење на урбанистички/просторни планови за локацијата каде што се наоѓа ромската населба);
- **основните карактеристики на ромските домаќинства опфатени со истражувањето** (видови домаќинства, времето на континуирано живеење во населбата и постојната здравствена состојба на членовите на домаќинствата);
- **специфичните еколошки ризици кои влијаат на непосредната животна средина на ромските населби** (близина на депонии за отпад, напуштени индустриски локации или области подложни на поплави, на загадување на воздухот, на нечистотија или на други еколошки проблеми во локалното подрачје како што се: чад, прав, непријатен мирис или загадена вода и др.) и
- **специфичните еколошки ризици предизвикани од условите за домување, за работење** (квалитет на градбата на станбената единица; недостаток на основни комунални услуги и други ризици по здравјето).

Наодите презентирани во овој документ можат да послужат како појдовна основа за утврдување, за имплементација и за следење на идните политики и мерки за борба против недостатоците од животната средина и промовирање на еколошка правда, како и за намалување на јазот меѓу Ромите и општата популација на подрачјето на општините во кои беше спроведено истражувањето.

I. ВОВЕД

I.1. ПРИРОДА И ЦЕЛ НА ДОКУМЕНТОТ

Основна цел на овој документ е да се утврдат специфичните видови еколошки ризици на кои се изложени Ромите кои живеат во сиромашните, неформални населби во пет градови и едно село во Северна Македонија, како и некои од можните причинители за нивната полоша здравствена состојба и пократкиот животен век во однос на останатото население.

Ромите се најголемото етничко малцинство во Европа. Од околу 10 до 12 милиони Роми кои живеат во Европа, приближно 6 милиони се граѓани или жители на ЕУ. Многу Роми од ЕУ сè уште се жртви на предрасуди и на социјално исклучување и покрај забраната за дискриминација во земјите членки на ЕУ.

Според пописот на населението од 2021 година, во Северна Македонија живеат вкупно 46 433 Роми или 2,52 % од вкупното резидентно население. Од нив, 45 242 Роми или 97,4 % живеат во т.н. градски општини (општини со седиште во град¹). Најголемиот број на Роми живеат во градот Скопје како посебна единица на локалната самоуправа (18 498) и општините Прилеп (3 966), Куманово (2 795), Битола (2 890), Штип (2 301), Гостивар (2 273), Кичево (2 003), Кочани (1 892) и Дебар (1 140). Од нив значителен број живеат во сиромашни, неформални населби, најчесто на периферијата на поголемите градови.

Прашањето за положбата на Ромите и на нивната социјална инклузија е содржано во голем број меѓународни и национални правни акти. Дел од нив ги поставуваат општите принципи и стандарди за заштитата на правата на националните малцинства во кои се инкорпорирани и правата на Ромите како припадници на заедници кои не се мнозинство. Останатите се насочени непосредно кон прашањето за положбата на Ромите, предлагајќи или утврдувајќи конкретни мерки за подобрување на нивното образование, вработување, здравствена заштита, домување и култура.

Со **Брзата социо - економска проценка на целите / мерките на ревидираниот национален придонес за климатски промени на Република Северна Македонија**², изготвена од Министерството за животна средина и просторно планирање во 2021 година, се идентификувани следниве 14 ранливи групи кои се среќаваат со предизвици за прилагодување на потенцијално негативните еколошки ситуации од климатските промени: **Ромите**, невработените, инвалидите, постарите граѓани, децата во ризик, жените, зависниците од дрога, бездомниците, младите луѓе, самохраните родители, хронично болните, луѓето со рак и жртвите на трговија со луѓе и проституција.

Со новата **Стратегија на Република Северна Македонија за инклузија на Ромите 2022 - 2030** се промовира унапредувањето и развојот на социоекономската, правната положба, културните и јазичните права на Ромите преку обезбедување на соодветен и правичен пристап до јавните добра и услуги и еднакво учество на ромската заедница во изградба на инклузивно општество засновано на елиминација на сите форми на дискриминација, на антициганизам и на сиромаштија. За следење и за известување на Стратегијата ќе се користи Портфолиото на индикатори развиено од Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија³.

¹ Утврдени со Законот за територијалната организација на локалната самоуправа во РМ („Службен весник на РМ“ бр. 55/04, 12/05, 98/08, 106/08, 149/14).

² Брза социо-економска проценка на целите/мерките на ревидираниот национален придонес за климатски промени на Република Северна Македонија. Достапна на: <<https://api.klimatskipromeni.mk/data/rest/file/download/31291c4ce15f8179330b6ad4f4776a2c7056a82815266346cc1f349a1d6988e3.pdf>>.

Стратегија за инклузија на Ромите 2022 - 2030

(...) И покрај спроведувањето на двете национални стратегии, извештаите на Европската комисија, на граѓанските организации и на заедницата укажуваат на потребата од забрзано спроведување на јавни политики и имплементирање на активности кои директно ќе се насочат кон поддршка и подобрување на положбата на ромската заедница во општеството. Пандемијата со ковид-19 наметна нови предизвици во делот на социјална инклузија и ги истакна на површина системските недостатоци во делот на домување, на вработување и на здравство, но и дополнително ги влоши позитивните промени кои беа достигнати во полето на образованието. Дел од ромската заедница која се наоѓа на маргините на општеството е екстремно изложена на негативни здравствени и социоекономски влијанија кои се манифестираат со ограничен пристап до чиста вода, без основна санитарна инфраструктура, како и недостаток на капацитети и дигитални вештини на учениците да учествуваат во образовните текови.

(...) Генерално, **здравствената состојба на Ромите е полоша** во однос на останатите етнички заедници кои живеат во Северна Македонија при што причините најчесто се поврзани со социоекономската состојба на заедницата и различно се манифестира врз одредени групи внатре во ромската заедница. Дополнителна причина за лошата здравствена состојба се **лошите услови во делот на домувањето и на лошата животна средина во која живеат**. Во зимските денови има енормно загадување на воздухот во ромските средини поради начинот на греење. Според истражувањето на Регионалниот извештај за Роми, цврсти горива (јаглен, дрво) за загревање на домот користат 87 % Роми, 81 % нероми.

(...) Ромите како група со свои специфики кои често живеат во **неразвиените или слаборазвиените населби** се соочени со бројни предизвици во нивниот секојдневен живот. Овие предизвици доведуваат до негативна перцепција кон Ромите од страна на неромските заедници, што доведува до дискриминација во различни области и низок квалитет на живот. Овие факти дополнително придонесуваат за помала посетеност на училиште, помала стапка на вработеност, пократок животен век, поголема смртност, повисока стапка на миграција, повисоко учество во неформалната економија.

(...) Во последниве 25 години, општините не изнајдоа соодветни решенија (финансиски средства) за урбанизација и вклучување на ромските населби во генералното урбанистичко планирање на градовите со што се продлабочија проблемите поврзани со легализацијата и многу ромски живеалишта се изоставени од процесот на легализација.

Покрај тоа што е докажано дека Ромите имаат полоша здравствена состојба и пократок животен век од останатото население, сепак нема студија/анализа што укажува на видовите еколошки ризици на кои се изложени Ромите, а кои можат да се оквалификуваат како причинители за ваквиот здравствен статус.

Документот претставува сеопфатна анализа на утврдените состојби и на предизвиците од спроведеното истражување „Изложеноста и влијанието на еколошките ризици врз здравјето и животната средина на Ромите“ како поддршка на процесот на социјална инклузија на Ромите како една од најранливите категории граѓани во земјава и нивно учество во развојните процеси на заедницата во која живеат.

Овој документ е прв од ваков вид и може да им послужи на граѓанските организации и на други засегнати страни при планирање, спроведување и следење на политиките, на програмите и на проектите поврзани со подобрување на здравјето и на животната средина на жителите од сиромашните, неформални ромски населби и намалување на јазот меѓу Ромите и општата популација.

³ Соопштение COM/2020/620 финално, доставено од Комисијата до Европскиот парламент и Советот, Унија на еднаквост: Стратешка рамка на ЕУ за еднаквост, вклучување и учество на Ромите 2021 - 2030, ПРИЛОГ 2. Достапно на: <https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9a007e7e-08ad-11eb-a511-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PD>.

1.2. ГЕОГРАФСКИ И СЕКТОРСКИ ОПФАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

ГЕОГРАФСКИ ОПФАТ

Географскиот опфат на политиките за одржлив развој, за здрава животна средина и за намалување на ризиците од климатските промени на целата територија на Република Северна Македонија согласно со националната Номенклатура на територијални единици за статистика (**НТЕС**)⁴ спаѓа во **Нивото 1 (НТЕС 1)** и **Нивото 2 (НТЕС 2)**.

СЕКТОРСКИ ОПФАТ

За целите на ова истражување, во **фокусот на истражувањето, се ромските населби во шест населени места**, кои спаѓаат на **Нивото 5** - населено место (**НТЕС 5**) и имаат статус на „град“ или на „село“ согласно со Законот за територијалната организација на локалната самоуправа во Република Македонија⁵, и тоа:

- во **градот Скопје како населено место**, делот од Општината Шуто Оризари - населбите: Хангарни Бараки и Нов Живот⁶
- во **градот Куманово** - населбите: Перо Чичо - Бараки, Бавчи, Средорек и Циганскиот Сокак, Бајрам Шабани, кај стадион и сл.
- во **градот Прилеп** - населбите: Дабница, Дебој, Мексико и Ново Село
- во **градот Веница** - одделни делови
- во **градот Делчево** - одделни делови
- во **селото Црник** (Општина Пехчево) - одделни делови.

1.3. КОРИСТЕНИ ДЕФИНИЦИИ

За потребите на овој извештај користени се следниве термини:

- **Меѓународен договор** се смета "договор кој Република Северна Македонија ќе го склучи во писмена форма со една или со повеќе држави или со меѓународна организација, со кој се утврдуваат правата и обврските за државата согласно со Уставот на Република Северна Македонија и меѓународното право без разлика дали е содржан во еден или во повеќе меѓусебно поврзани документи"⁷.

⁴ Номенклатурата на територијални единици за статистика (**НТЕС**) обезбедува единствена и унифицирана поделба на територијалните единици воспоставени со закон заради обезбедување на статистики и податоци на територијално ниво, кои ќе се користат за планирање и водење на политиките за развој на одредена територија. **НТЕС** е заснована на територијалната организација на локалната самоуправа во РС Македонија и на класификацијата на Европската Унија (Nomenclature of Territorial Units for Statistics - NUTS). Со неа се утврдени следниве нивоа на територијални единици за статистика: **НТЕС 1**: целата територија на државата; **НТЕС 2**: целата територија на државата; **НТЕС 3**: 8 функционално територијални единици за статистика воспоставени за потребите на планирање на развојот и за реализација на политиката за поттикнување на рамномерен регионален развој, и тоа: Вардарски; Источен; Југозападен; Југоисточен; Пелагониски; Полошки; Североисточен и Скопски; **НТЕС 4**: 84 општини и **НТЕС 5**: 1 776 населени места (градови и села). Достапна на: <<https://www.stat.gov.mk/KlasifikaciiNomenklaturi/NTESSIVes2019.pdf>>.

⁵ Закон за територијалната организација на локалната самоуправа во Република Северна Македонија, „Службен весник на РМ“ бр. 55/04, 12/05, 98/08, 106/08 и 149/14.

⁶ Согласно со Законот за територијалната организација на локалната самоуправа, подрачјето на Општина Шуто Оризари се состои од дел кој му припаѓа на градот Скопје како населено место и селото Горно Оризари како населено место. За потребите на ова истражување опфатено е само подрачјето на Општината Шуто Оризари кое му припаѓа на градот Скопје како населено место.

→ **Домаќинство** е "секоја семејна или друга заедница на лица кои ќе изјават дека заедно живеат и заеднички ги трошат своите приходи за подмирување на основните животни потреби (домување, исхрана и друго), без оглед дали сите членови постојано се наоѓаат во местото каде што е населено домаќинството или некои од нив престојуваат определено време во друго населено место, односно странска држава заради работа, школување или од други причини". Под домаќинство се смета и "секое лице кое живее само (самечко домаќинство) и кое нема свое домаќинство во друго место"⁸.

→ **Живеалишта** се "становите за живеење и другите населени простории или објекти кои не се наменети за живеење, но во времето на истражувањето се користат за живеење"⁹.

→ **Ромски населби** е комбинација на две дефиниции: дефиницијата за населба како "едно или група на живеалишта" и дефиницијата за ромска населба како "населба со кој било процент на жители Роми" (според пописот и/или како што е утврдено од локалната заедница/претставниците на Ромите)¹⁰.

→ **Сиромашни**, неформални населби се 'станбени области каде што жителите немаат сопственост на земјиштето и/или живеалиштата во кои живеат, немаат или се отсечени од основните услуги и формалната градска инфраструктура, живеалиштата не се изградени во согласност со тековните прописи за планирање и за градење и најчесто се наоѓаат на географски и еколошки опасни подрачја'¹¹.

→ **Отпорност** е 'способност на еден систем и неговите составни делови да предвидуваат, да апсорбираат, да се прилагодат или да се опорават од последиците од опасни настани навреме и на ефикасен начин, вклучително и преку обезбедување на зачувување, обнова или подобрување на суштинските основни структури и функции'.

→ **Мониторинг**, генерално дефинирано, е "постојана функција со цел да се обезбедат индикации за менаџментот и за другите главни учесници дали имплементацијата на стратегијата, на програмата или на проектот е според претходно дефинираните документи или се потребни неопходни прилагодувања при имплементацијата".

→ **Евалуација** е 'периодично оценување на релевантноста, на перформансите, на ефикасноста и на влијанијата на стратегијата, на програмата или на проектот во однос на поставените цели, особено по одредени интервенции и активности'.

→ **Крајна цел** е "тоа што се сака да се постигне со стратегијата, програмата или проектот и често се изразува и со нетехнички, квалитативни термини, како на пример намалување на сиромаштијата и сл."

→ **Таргет (дострел)** е "квантифицирано ниво (вредност) на индикаторот што треба да се достигне во одредената временска рамка од одредена стратегија, програма или проект".

→ **Индикатор** е "одредена евиденција на состојбите, односно променлива што се користи да се измери прогресот кон целите. Може да е квантитативен или квалитативен".

⁷ Член 2, став (1) од Законот за склучување, ратификација и извршување на меѓународни договори („Службен весник на РМ“ бр. 5/98).

⁸ Термин од Пописот на населението, домаќинствата и становите (2021). Достапен на: <<https://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=31>>.

⁹ Термин од Пописот на населението, домаќинствата и становите (2021).

¹⁰ Термин од Регионалната методологија за мапирање на домувањето на Ромите во земјите на Западниот Балкан (2020).

¹¹ Одделение за статистика на Обединетите нации (2022). ЦОР 11.1.1. Метаподатоци. Достапни на: <<https://unstats.un.org/sdgs/metadata/files/Metadata-11-01-01.pdf>>.

I.4. МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Овој извештај е генериран врз основа на канцелариско и теренско истражување - користејќи специфични квалитативни и квантитативни методи.

Во **првата фаза**, главниот метод беше квалитативната анализа (канцелариско истражување) на основните мултирателарни меѓународни документи (глобални и европски) и на националните стратешки и плански документи и на националната законска регулатива, релевантни за креирање и имплементација на политиките за заштита на здравјето и на животната средина на Ромите до 2030 година. Со истражувањето се мапираа целите и приоритетите на планските документи и на законските одредби поврзани со планирањето на одржливиот развој при што не се навлезе во подетална анализа за нивната функционалност. Врз основа на емпириските наоди кои произлегоа од анализата, изготвен е документот за јавни политики **„Анализа на политиките за заштита на животната средина како основа за мапирање на еколошките ризици на кои се изложени жителите на ромските населби во Северна Македонија“**.

Наодите и заклучните согледувања од Анализата на политиките беа основа за изготвување на следниве инструменти за спроведување на теренското истражување ¹²:

→ *Прашалник за анкетирање на претставници на домаќинствата од ромските населби заради утврдување на специфичните еколошки ризици по здравјето и благосостојбата на жителите Роми предизвикани од условите за домување и работење*. Прашањата се структурирани во четири поглавја: (1) Постојна здравствена состојба на членовите на домаќинството; (2) Ризици по здравјето предизвикани од квалитетот на градба на станбената единица; (3) Ризици по здравјето предизвикани од недостатокот на основните комунални услуги и (4) Други ризици по здравјето предизвикани од начинот на живеење и на работење.

→ *Прашалник за анкетирање на претставници на општинските администрации заради утврдување на специфичните еколошки ризици кои влијаат на непосредната животна средина на ромските населби*. Прашањата се структурирани во три поглавја:

(1) Ромски населби на подрачјето на општината;

(2) Услови на животната средина опасни по здравјето и благосостојбата на жителите од ромските населби и

(3) Учество на Ромите во планирањето на локалните политики поврзани со отстранување на ризиците по здравјето и благосостојбата на жителите од ромските населби.

→ *Водич за дискусија во фокус групите за изложеноста и влијанието на еколошките ризици врз здравјето и животната средина на Ромите*. Прашањата за дискусија се структурирани во две поглавја:

(1) Кои се специфичните еколошки ризици кои влијаат на непосредната околина на сиромашните, неформални ромските населби во општината т.н. еколошка дискриминација (*загадување на амбиенталниот воздух, урбани топлински острови, штетни хемикалии, буката, болести кои се пренесуваат преку вектори, лоши санитарни услови, отпад или професионални ризици*)? и

(2) Кои се специфичните еколошки ризици по здравјето и благосостојбата на жителите Роми предизвикани од условите за домување и за работење (*квалитет на станбената единица, недостаток на пристап до основните комунални услуги и инфраструктура; и други ризици по здравствената состојба на жителите на ромските населби*)?

¹² При изготвувањето на прашалниците се земени предвид: (1) Насоките од Регионалната методологија за мапирање на домувањето на Ромите (2020), стандардизирана методологија за обезбедување на основни податоци за условите за домување и евалуација на влијанието на мерките за борба против недостатоците од животната средина на Ромите во земјите на Западниот Балкан и (2) Прашалниците развиени во рамките на Мултииндикаторското кластерско истражување (МИКС) на Северна Македонија и на ромските населби во Северна Македонија 2018 - 2019 спроведено од Државниот завод за статистика како дел од глобалната програма МИКС, објавено во мај 2020.

Во **втората фаза** на истражувањето главниот метод беше изготвување на квалитативни и квантитативни анализи (теренско истражување) врз основа на структурирани интервјуа и врз основа на дискусии во фокус групи, и тоа:

→ **Теренско истражување врз основа на Прашалникот за анкетирање на претставници на домаќинствата.** Интервју беше спроведено на 13 локации (ромски населби) во градовите Куманово, Прилеп, Веница, Делчево, Скопје (делот од Општина Шуто Оризари) и селото Црник во Општина Пехчево. Преку интервјуа на **претставниците на домаќинствата** од ромските населби обезбедени се податоци за специфичните еколошки ризици предизвикани од условите за домување и за работење.

→ **Теренско истражување врз основа на Прашалникот за анкетирање на претставници на општинските администрации.** Интервју беше спроведено на 6 локации - објектите во кои е сместена администрацијата на општините Прилеп, Шуто Оризари, Куманово, Веница, Делчево и Пехчево. Обезбедени се податоци за утврдување на специфичните еколошки ризици кои влијаат на непосредната животна средина на ромските населби, за секоја општина одделно.

→ **Теренско истражување врз основа на Водичот за дискусија во фокус групите.** Според географскиот и секторскиот опфат на студијата формирани се четири фокус групи: фокус група за градот СКОПЈЕ (делот на Општината ШУТО ОРИЗАРИ), фокус група за Општината КУМАНОВО, фокус група за Општината ПРИЛЕП и фокус група за општините ВЕНИЦА, ДЕЛЧЕВО и ПЕХЧЕВО. Состаноците на фокус групите беа организирани на приватни локации во 4 градови: Скопје, Куманово, Прилеп и Веница. Врз основа на дискусиите на вкупно 56 учесници (претставници на: општинската администрација, регионалните центри за јавно здравје, локалните НВО за заштита на животната средина и за заштита на правата на Ромите, како и анкетарите вклучени во теренското истражување), изготвен е *Извештај од дискусиите во фокус групите.*

1.5. СТРУКТУРА НА СТУДИЈАТА

ДЕЛ I: ВОВЕД

Дава краток осврт на природата и на целта на документот; географскиот и секторскиот опфат на истражувањето; користените дефиниции; методологијата на истражувањето.

ДЕЛ II: ПОЛИТИКИТЕ ЗА ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА КАКО ОСНОВА ЗА МАПИРАЊЕ НА ЕКОЛОШКИТЕ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО И БЛАГОСОСТОЈБАТА НА РОМИТЕ

Дизајниран да ги објасни:

- **еколошките ризици по здравјето** и животната средина на луѓето;
- **правото на безбедна, чиста, здрава и одржлива животна средина** како универзално човеково право;
- **правото на соодветно домување** како универзално човеково право;
- **глобалната рамка за одржлив развој и намалување на ризиците и на влијанијата од климатските промени** до 2030 година;
- **улогата на одржливиот урбан развој** во обезбедување на правото на здрава животна средина и испорачување на еколошка правда;
- **стратешката рамка за справување со еколошките ризици** врз здравјето и животната средина на Ромите до 2030 година.

ДЕЛ III.

РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

РЕЗУЛТАТИ ПО НАСЕЛЕНИ МЕСТА, наменет за да ги прикаже резултатите од теренското истражување, за секое населено место (град/село) одделно. Наодите од теренското истражување се групирани во три поглавја, и тоа:

1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ во чии рамки се опфатени податоци за: правниот статус на населбите и безбедноста на локацијата на населбите поврзани со здравствени ризици од еколошки аспект.

2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО во чии рамки се опфатени податоци за: видовите домаќинства во ромските населби; времето на континуирано живеење во ромските населби; и постојната здравствена состојба на членовите на домаќинството.

3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ во чии рамки се опфатени податоци за: ризиците по здравјето предизвикани од квалитетот на градба на станбената единица; ризиците по здравјето предизвикани од недостатокот на основните комунални услуги; другите ризици по здравјето предизвикани од начинот на живеење и на работење.

II. ПОЛИТИКИТЕ ЗА ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА КАКО ОСНОВА ЗА МАПИРАЊЕ НА ЕКОЛОГИЧКИТЕ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО И БЛАГОСОСТОЈБАТА НА ГРАЃАНИТЕ

II.1. ПРАВОТО НА БЕЗБЕДНА, ЧИСТА, ЗДРАВА И ОДРЖЛИВА ЖИВОТНА СРЕДИНА КАКО УНИВЕРЗАЛНО ЧОВЕКОВО ПРАВО

Со **Резолуцијата на Генералното собрание на Обединетите нации**, усвоена на 28 јули 2022 година¹³, признаено е правото на безбедна, чиста, здрава и одржлива животна средина како универзално човеково право. Со неа се бара од државите да усвојат политики со кои се обезбедува чиста, здрава и одржлива животна средина за сите. Резолуцијата ја нагласува врската со другите човекови права. Безбедната, чиста, здрава и одржлива животна средина е составен дел на целосното уживање на широк опсег на човекови права, вклучувајќи ги правата на: живот, соодветно домување, здравје, чист воздух, чиста вода и соодветни санитарни услови, здрава и одржлива храна, безбедна клима и здрав биодиверзитет и екосистеми. Без здрава животна средина не можат да се исполнат човековите аспирации, па дури и да се живее на ниво пропорционално со минималните стандарди на човечкото достоинство.

Уставот на Република Северна Македонија воспоставува уставни гаранции за остварување на правото на здрава животна средина, особено преку одредбите со кои:

- Како темелна вредност на уставниот поредок, меѓу другите, ги утврдува уредувањето и хуманизацијата на просторот и заштитата и унапредувањето на животната средина и на природата (член 8, став 1, алинеја 10).
- Го гарантира правото на секој човек на здрава животна средина. Секој е должен да ги унапредува и штити животната средина и природата. Републиката обезбедува услови за остварување на правото на граѓаните на здрава животна средина (член 43).

Со **Законот за животната средина**¹⁴, како рамковен закон, меѓу другото се определени:

- Правата и одговорностите на Република Северна Македонија, на општините, на градот Скопје и на општините во градот Скопје, како и правата и одговорностите на правните и на физичките лица во обезбедувањето услови за заштита и за унапредување на животната средина заради остварување на правото на граѓаните на здрава животна средина.
- Основните начела за заштита на животната средина.
- Правните основи за заштита и унапредување на квалитетот и на состојбата на животната средина.
- Обврската за интегрирање на политиката за заштита и унапредување на животната средина во сите развојни, стратешки, плански и програмски документи кои ги донесуваат органите на државната и на локалната власт.

¹³ Резолуција A/RES/76/300 усвоена од Генералното собрание на ОН на 28 јули 2022 година за човековото право на безбедна, чиста, здрава и одржлива животна средина. Достапно на: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/442/77/PDF/N2244277.pdf?OpenElement>>.

¹⁴ „Службен весник на РМ“ бр. 53/05, 81/05, 79/06, 101/06, 109/06, 24/07, 159/08, 83/09, 161/09, 1/10, 48/10, 124/10, 51/11, 123/12, 93/13, 187/13, 42/14, 44/15, 129/15, 192/15, 39/16, 28/18, 65/18, 99/18, и “Службен весник на РСМ” бр.176/21, 216/21, 89/22, 99/22, 171/22.

Со цела низа на **закони и на подзаконски акти** се уредува начинот на:

- обезбедување услови за заштита и за унапредување на животната средина заради остварување на правото на граѓаните на безбедна, чиста, здрава и одржлива животна средина како човеково право
- заштита на медиумите на животната средина (почвата, водата, воздухот) и одделните области на животната средина (природата, отпадот, буката, вибрациите, јонизирачкото и нејонизирачкото зрачење, климата, миризбата и сите други елементи кои претставуваат неделива целина од животната средина)
- уредување и хуманизација на просторот и заштитата и унапредувањето на животната средина и природата, како и за социјалната, економската и еколошката одржливост на човечките населби преку континуиран процес на изработување, донесување, спроведување и следење на спроведување на плановите кои се донесуваат во рамките на системот на просторното и на урбанистичкото планирање¹⁵
- обезбедување контрола и надзор над вршењето на работата на надлежните органи на државната и на локалната власт
- учество на граѓаните и на граѓанскиот сектор при утврдување и следење на развојните политики поврзани со развојот на национално, регионално и локално ниво.

Врз основа на постојната уставна и правна рамка на Северна Македонија, **властите на национално и на локално ниво** (како носители на должност) имаат афирмативна обврска при планирањето и имплементирањето на развојните политики да обезбедат дека **сите граѓани, вклучително и Ромите** (како носители на правата), го имаат потребниот квалитет на животната средина во која се раѓаат, растат, работат, живеат и стареат, со **која им се обезбедува здравје и благосостојба**.

II.2. ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА НА ЛУЃЕТО

Здравјето и благосостојбата на граѓаните се детерминирани од аспектите на нивното секојдневие, вклучувајќи ги економските околности, социјалната динамика и квалитетот на животната средина во која живеат и работат.

Според Светската здравствена организација, „*Многу болести и неповолни здравствени состојби се поврзани со **социјалните детерминанти (одредници) на здравјето**¹⁶, односно со широкиот спектар на фактори кои постојат во општеството и влијаат на условите во кои луѓето се раѓаат, растат, работат, живеат и стареат, како и со поширокиот сет на правила и на системи кои ги обликуваат условите на секојдневниот живот на луѓето. Ова вклучува економски политики и системи, развојни агенди, општествени норми, социјални политики и политички системи. Тие имаат големо влијание врз здравствените нееднаквости - неправедните разлики и разликите во здравствениот статус забележани во земјите и меѓу земјите. Социјалните одредници на здравјето се одвоени од медицинската нега или од индивидуалниот избор на животниот стил на една личност“.*

Некои од овие одредници се *приходите или социоекономската положба, образованието, работниот статус, безбедноста на работното место и социјалната поддршка и вклученост*. Други одредници се тесно поврзани со квалитетот на медиумите на животната средина (водата, воздухот и почвата) и на одделните области кои претставуваат неделива целина од животната средина (природата, отпадот, буката, вибрациите, јонизирачкото и нејонизирачкото зрачење, климата, миризбата и сите други елементи **(т.н. еколошки ризици)**).

¹⁵ Системот на просторното и на урбанистичкото планирање се состои од Просторниот план на РСМ и просторните планови за негово спроведување, како и од урбанистичките планови и актите за нивно спроведување.

¹⁶ Достапно на: <https://www.who.int/health-topics/social-determinants-of-health#tab=tab_1>.

Во Глобалната стратегија за здравје, животна средина и климатски промени на Светската здравствена организација (2020) ¹⁷, **еколошките ризици по здравјето** се дефинираат како *“надворешни физички, хемиски и биолошки фактори поврзани со животната и со работната средина на една личност и сите поврзани однесувања (особено делот од животната средина кој може разумно да се модифицира)”*.

Во Збирката на упатства за здравје и животна средина на Светската здравствена организација и на Обединетите нации ¹⁸ се наведени следниве **основни еколошки ризици кои влијат врз здравјето и животната средина:**

- **промените на климата и на екосистемите** како најголема закана врз здравјето и животната средина со која се соочува човештвото денес
- **загадувањето на воздухот, на водата и на почвата**
- **ултравиолетовото (УВ) и јонизиращкото зрачење**
- **електромагнетните полиња (EMFs)**
- **професионалните ризици**
- **изградената средина** (домувањето, работните места, обезбедувањето вода, користење на земјиштето и на патиштата)
- **однесувањето поврзано со факторите на животната средина** (на пример, хигиена на миење раце и физичките активности поттикнати преку подобрен урбан дизајн).

Овие еколошки ризици предизвикуваат речиси четвртина од оптоварувањето со многу заразни и незаразни болести и повреди на општата популација во светот меѓу кои се: исхемична срцева болест, мозочен удар, рак, респираторни инфекции, дијарејални заболувања, хронична опструктивна белодробна болест, повреди во сообраќајот на патиштата, ненамерни труења и др.) ¹⁹.

II.3. ЕКОЛОШКИТЕ РИЗИЦИ И ОСТВАРУВАЊЕТО НА УНИВЕРЗАЛНИТЕ ЧОВЕКОВИ ПРАВА НА СООДВЕТНО ДОМУВАЊЕ И НА ЧИСТА ЖИВОТНА СРЕДИНА

Загадувањето на животната средина и климатските промени имаат негативно влијание, директно и индиректно, на низа меѓународно загарантирани човекови права, вклучително и на **правото на соодветно домување и на чистата животна средина кои се од суштинско значење за човековото здравје и благосостојба.**

Домувањето е во центарот на многу човекови потреби; не само што обезбедува квалитетно, безбедно, прифатливо сместување туку и пристап до т.н. комунални

¹⁷ Стратегијата има цел да обезбеди визија и начин како владите во светот и нивниот здравствен систем треба да одговорат на ризиците по здравјето предизвикани од животната средина до 2030 година и да осигури безбедна, возможна и правична средина за здравје преку трансформирање на нашиот начин на живеење, работење, производство, консумирање и управување. Достапна на: <<https://apps.who.int/iris/handle/10665/331959>>.

¹⁸ Збирката на упатства за здравје и животна средина на Светската здравствена организација и на Обединетите нации (2021) има цел да го олесни пристапот до упатствата на СЗО и на други агенции, фондови и програми на Обединетите нации (ОН) за создавање поздрава средина за поздрава популација. На стр. 6, во табела 1.1., се наведени индикативните врски меѓу секој факторот на ризик од животната средина и одредените болести или повредите поврзани со него. Збирката е наменета за оние кои сакаат да креираат политики за создавање на поздрава животна средина, минимизирање на смртните случаи и на инвалидитетот кои можат да се спречат и да го подобрат здравјето на луѓето. Достапна на: <<https://www.who.int/publications/i/item/WHO-NEP-ECH-EHD-22.01>>.

¹⁹ Светската здравствена организација укажува дека, меѓу 2030 и 2050 година, се очекува климатските промени да предизвикаат приближно 250 000 дополнителни смртни случаи секоја година само од неисхранетост, маларија, дијареја и топлотен стрес. Воедно предупредува дека доколку не се преземе итна акција, влијанието на климатските промени може да доведе до сиромаштија за повеќе од 100 милиони луѓе до 2030 година.

услуги ²⁰ и пристап до основните здравствени услуги (здравствена заштита, итни услуги). Станбената средина веројатно има најдлабоко *влијание врз човековото здравје*, однесување и задоволство бидејќи тука луѓето го поминуваат најголем дел од својот живот, ги одгледуваат децата и развиваат социјални навики. Сите овие аспекти на домувањето даваат клучен придонес за **гарантирање на добро здравје и добар квалитет на живот**. Луѓето кои живеат во **соодветни домови** имаат подобро здравје, поголеми шанси да го подобрат својот човечки капитал и да ги искористат можностите кои им се достапни во добро урбанизираните населби.

Соодветното домување беше признаено како дел од правото на соодветен животен стандард во член 25 од **Универзалната декларација за човекови права** ²¹ од 1948 година и во член 11.1 од **Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права** ²² од 1966 година. Други меѓународни договори за човекови права оттогаш го признаа или упатуваат на правото на соодветно домување или некои негови елементи како што е заштитата на домот и на приватноста. **Правото на соодветно домување** е релевантно за сите држави членки на ОН бидејќи сите тие ратификувале барем еден меѓународен договор кој се однесува на соодветно домување и се обврзале да го заштитат правото на соодветно домување преку меѓународни декларации, планови за акција или други меѓународни документи.

Според **Законот за домување на Северна Македонија** ²³, домувањето може да биде минимално и соодветно. **„Минималното домување“** вклучува задоволување на минимални просторни услови, опременост на станот со основна комунална инфраструктура како што се струја, вода и одвод и сообраќајна поврзаност на станот со населбата, односно градот, како и правна сигурност на поседување или користење на станот. **„Соодветното домување“**, освен елементите на минимално домување, вклучува соодветна приватност и простор, физичка достапност, безбедност, конструктивна стабилност и трајност, осветлување, греење и вентилација, основна инфраструктура како што се довод, одвод и собирање на смет, квалитет на околината и фактори поврзани со здравјето, како и пристапност во однос на работата и на основните услуги.

Еколошките ризици, а особено промените на климата и на екосистемите (екстремни врнежи, поплави, суши, лизгање на земјиштето, бури, топлотни или студени бранови) имаат **особено сериозни влијанија** на местата каде што се извршуваат секојдневните активности на луѓето (**домувањето и работните места**). Чистиот воздух, и внатре и на отворено, стабилната клима, соодветната вода, санитарните услови и хигиената (WASH), безбедното користење на хемикалиите, заштитата од радијација, здравото управување со отпадот, здравите и безбедните работни места, градовите со здравствена поддршка и изградени средини, одржливите диети и зачуваниот биодиверзитет и екосистемите се **од суштинско значење за обезбедување на добро здравје**.

Негативните влијанија од загадувањето на животната средина и климатските промени **најмногу ги чувствуваат лицата и заедниците кои веќе се наоѓаат во неповолна ситуација поради голем број фактори**. На Меѓувладиниот панел за климатски промени одржан во 2014 година е истакнато дека *„луѓето кои се социјално, економски, политички, институционално или на друг начин маргинализирани се особено ранливи*

²⁰ Според Законот за локална самоуправа (член 22), комунални услуги се: снабдувањето со вода за пиење; одведувањето на отпадни води; јавното осветлување; одведувањето на атмосферски води; одржувањето на јавна чистота; собирањето на комунален цврст и технолошки отпад; уредувањето и организирањето на јавен локален превоз на патници; изградбата, одржувањето, реконструкцијата и заштитата на локални патишта, на улици и на други инфраструктурни објекти; регулирањето на режимот на сообраќај; изградбата и одржувањето на улична сообраќајна сигнализација; изградбата и одржувањето на јавниот простор за паркирање; изградбата и одржувањето на пазари; чистењето на оџаци; одржувањето и користењето на парковите, на зеленилото, на парк шумите и на рекреативните површини.

²¹ Универзална декларација за човекови права. Достапна на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf>.

²² Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права. Достапен на: <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/cescr.pdf>>.

²³ Член 8 од Закон за домување („Службен весник на РМ“ бр. 99/09, 57/10, 36/11, 54/11, 13/12, 55/13, 163/13, 42/14, 199/14, 146/15, 31/1, и 64/18; и “Службен весник на РСМ” 302/20 и 150/22).

на климатските промени, а исто така и на некои одговори за прилагодување (адаптација) и ублажување“.

Според наодите на Специјалниот извештај на Меѓувладиниот панел за климатски промени (IPCC) за глобалното затоплување од 1,5 °C²⁴, „степенот на ризик зависи од човечката ранливост и ефективноста на адаптацијата на (...) **неформалните населби и инфраструктурните сектори (како што се енергијата, водата и транспортот)**“.

Сиромашните неформални населби претставуваат една од најекстремните форми на лишување и исклученост и остануваат *критичен фактор за опстојувањето на сиромаштијата и предизвик за одржлива и инклузивна урбанизација*. Воедно, другите форми на урбана сиромаштија во форма на **неформални населби или објекти изградени без одобрение за градење или спротивно на одобрението за градење** е феномен со кој нашата држава се среќава подолг временски период. Во исто време не сите луѓе кои живеат во несоодветни станови живеат во сиромашни квартави, но сепак живеат во многу супстандардни услови во урбаните контексти во кои се наоѓаат.

Според **Студијата за одржлив урбан развој на супстандардни населби во Република Македонија**²⁵, „Решавањето на овие предизвици е отежнато поради **недостаток на веродостојни, расчленети и достапни податоци на ниво на неформални населби**, кои би можеле да **помогнат во дијагностицирањето на еколошките ризици**, немањето пристап до основните услуги и ранливоста на популацијата која живее таму. Социекономските показатели ретко се изразуваат просторно, што многу го отежнува идентификувањето на неурбанизираните, сиромашни населби и нивните специфични карактеристики. Стандардните сателитски методи на анализа не можат точно да ги карактеризираат неформалните населби или сиромашни квартави или отсуството на услуги, а пописот на домаќинствата вообичаено не вклучува такви населби“. Тоа го попречува утврдувањето на релевантни политики со кои ќе се обезбеди **транзиција кон позелен и посеопфатен развој** и борба против климатските промени во која „никој нема да биде изоставен“ и достигнување на **глобалниот Таргет 11.1 „до 2030 година да се осигури пристап за сите до соодветно, безбедно и достапно домување и основни услуги и надградба на сиромашните квартави“**.

Во услови на долгогодишна политичка криза и економска стагнација, проследена со масовно иселување од земјава, **домувањето нема добиено третман на еден од главните фактори за здрав живот и благосостојба и особено значаен елемент на одржливиот развој на Северна Македонија**. Последната национална стратешка рамка на политиките за домувањето беше дефинирана во Стратегијата за домување 2007 - 2012.

Северна Македонија **нема закон со кој се уредува социјалното домување**. Според Хабитат-Македонија²⁶, „Социјалното домување е концепт кој во Македонија е разбран на различни начини и носи ризици од погрешни интерпретации. Тоа често се става во контекст, односно реферира и на обезбедувачот на овој посебен вид домување, но и во контекст на целната група за која се обезбедува домувањето. Генерално, по напуштањето на концептот на општествена сопственост на станбениот фонд, не е развиен конзистентен модел на социјално домување“.

Општините сè уште немаат воспоставено: регистри за станбени згради, регистри за управители на станбени згради и за инспекторати за домување како обврски за следење на домувањето на локално ниво, кои произлегуваат од Законот за домување кој е донесен во далечната 2009 година.

²⁴ Меѓувладиниот панел за климатски промени (IPCC) е тело на ОН за проценка на науката поврзана со климатските промени. Специјален извештај на Меѓувладиниот панел за климатски промени (IPCC) за глобалното затоплување од 1,5 °C (2022).
Достапен на: <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2022/06/SR15_Full_Report_HR.pdf>.

²⁵ Студија за одржлив урбан развој на супстандардни населби во Република Македонија (2017).
Достапна на: <<https://domuvanje.org.mk/portfolio/stufija-odrzliv-urban-razvoj/>>.

²⁶ Невладина организација посветена на обезбедување едноставни, пристојни и пристапни решенија за живеалишта на оние кои живеат во услови на сиромаштија без разлика на нивната етничка, полова и религиозна припадност - Стратегиски план на Хабитат Македонија за 2019 - 2021. Достапен на: <http://habitat.org.mk/doc/povikid1/strategiski_plan-2019-2021.pdf>.

II.4. ГЛОБАЛНА РАМКА ЗА ОДРЖЛИВ РАЗВОЈ И НАМАЛУВАЊЕ НА РИЗИЦИТЕ И НА ВЛИЈАНИЈАТА ОД КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ ДО 2030 ГОД.

Со потпишување на меѓународните договори на ООН - новата глобална рамка за одржлив развој: Трансформирање на нашиот свет - Агенда за одржлив развој 2030²⁷, Договорот од Париз²⁸ и Сендаи рамката²⁹, Северна Македонија се обврза дека при дефинирањето на сите развојни политики на национално и на локално ниво (планови и програми) поврзани со одржливиот развој и со намалувањето на ризиците и на влијанијата од климатските промени и прилагодувањето на нивните ефекти:

- ќе ги стави **луѓето во центарот на развојниот процес** и ќе го имплементира централното, трансформативно ветување на Агендата „**Никој да не биде изоставен**“ како недвосмислена посветеност за *искоренување на сиромаштијата во сите нејзини форми, ставање крај на дискриминацијата и исклученоста и намалување на нееднаквостите* (Агенда 2030)
- ќе развие **индикатори** на национално ниво како што е соодветно, земајќи ги предвид своите национални околности (Агенда 2030)
- ќе ја истакне **улогата на локалните власти** како ниво на владеење најблиско до граѓаните и *клучен двигател на транзицијата кон позелен и посеопфатен развој и борбата против климатските промени во која „Никој да не биде изоставен“* (Агенда 2030)
- ќе го **поттикне** следењето и известувањето за локалниот придонес во остварувањето на националните ЦОП на Агендата 2030 преку **т.н. локализација на целите за одржлив развој** (Агенда 2030)
- ќе ја **препознае** важноста на ангажманите на сите нивоа на власт и на различните актери во решавањето на климатските промени (Договор од Париз, 2015)
- ќе ги **почитува**, ќе ги **промовира** и ќе ги **зема предвид** соодветни обврски за заштита на човековите права, особено на правото на здравје, правата на локалните заедници, мигрантите, децата, лицата со попреченост и лицата во ранливи ситуации, како и правото на развој, родовата еднаквост, зајакнувањето на жените и еднаквоста меѓу генерациите и **ќе спроведе т.н. праведна транзиција** (Договор од Париз, 2015)
- ќе го **зајакне** системот за управување со ризиците од катастрофи на начин што ќе овозможи намалување на ризиците од катастрофи во сите сектори при креирањето на отпорни политики, планови, програми и буџети на **сите нивоа на владеење** (Сендаи рамка)
- ќе се **фокусира** на усвојување мерки кои се однесуваат на ризиците од катастрофи (вклучително и на **еколошките**) со цел да се спречи создавање на нов ризик, да се намали постоечкиот ризик и **да се зголеми отпорноста** (Сендаи рамка 2030³⁰).

²⁷ Резолуција усвоена од Генералното собрание на ООН на 25 септември 2015 година, (A/RES/70/1).
Достапна на: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/89/PDF/N1529189.pdf?OpenElement>>.

²⁸ Договорот од Париз за намалување на ризиците и на влијанијата од климатските промени, како и прилагодување на нивните ефекти претставува заедничка заложба на државите членки на ООН за намалување на ризиците и на влијанијата од климатските промени, како и прилагодување на нивните ефекти. Македонија го ратификуваше во 2017 година. („Службен весник на РМ“ бр. 161/2017).
Достапен на: <https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf>.

²⁹ Сендаи рамката за намалување на ризикот од катастрофи на ООН 2015 – 2030 ги утврдува конкретните активности за заштита на придобивките од одржливиот развој од ризикот од катастрофи. Таа е во согласност со Парискиот договор, Адис Абеба агендата за финансирање на развојот, новата Урбана агенда и со имплементацијата на Целите за одржлив развој. Рамката ја препознава клучната улога на локалните актери во придонесот за постигнување на ЦОП.
Достапна на: <https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf>.

³⁰ Сендаи рамката се однесува на сите видови ризици - ризици од мал и од голем обем, чести и ретки, ненадејни и со бавен почеток, природни опасности или оние предизвикани од човекот, како и оние поврзани со еколошки, технолошки и биолошки опасности и ризици.

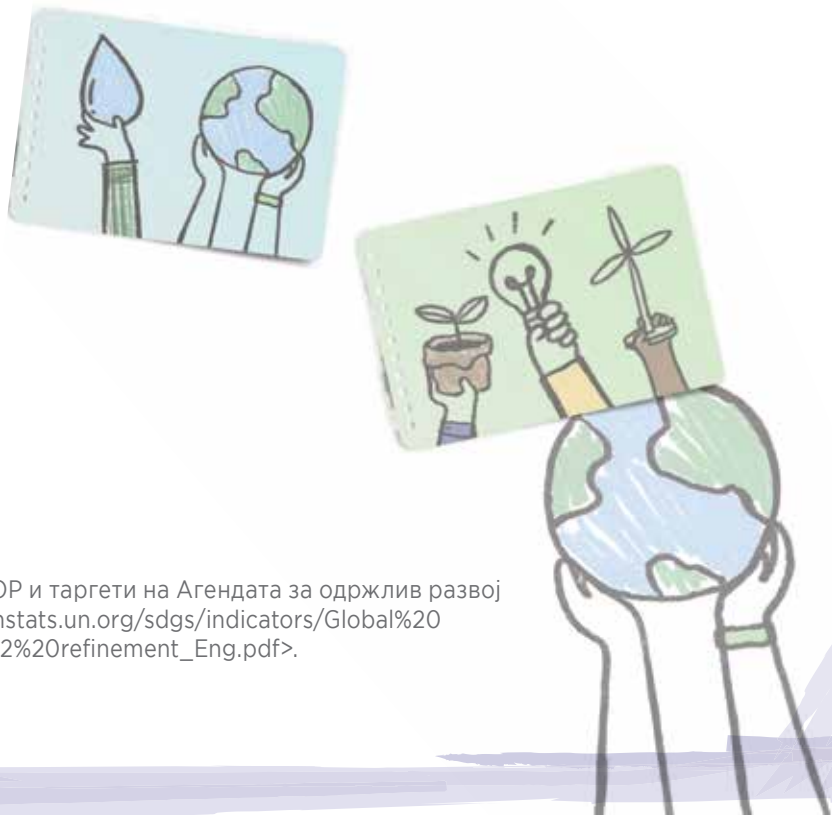
Агенда 2030 претставува **глобален план на акции** посветени на луѓето, на планетата и на просперитетот со кој се повикуваат сите земји да дејствуваат и да ја забрзаат транзицијата кон позелен и посеопфатен развој до 2030 година. Таа ќе се имплементира преку **сет од 17 цели за одржлив развој** (ЦОР) кои се однесуваат на повеќе аспекти на човековиот развој, вклучително и на подобрувањето на здравјето, ублажувањето на сиромаштијата, образованието, намалувањето на нееднаквоста, квалитетот на животната средина и итната потреба за справување со климатските промени. Тие се интегрирани и неделиви и ги балансираат трите димензии на одржливиот развој: економската, социјалната и еколошката.

Исполнувањето на **Агендата 2030 ќе се следи преку 169-те таргети поврзани со 231 индикатор**³¹. Индикаторите за ЦОР треба да се разделат, онаму каде што е релевантно, по приход, пол, возраст, раса, етничка припадност, статус на миграција, попреченост и географска локација или други карактеристики во согласност со основните принципи на официјалната статистика.

Агендата ги вклучува сите нивоа на власт, сите засегнати страни и сите луѓе во **инклузивни и колективни напори за одржлив развој**. Улогата на различните нивоа на власт во спроведувањето на ЦОР зависи од политичката и институционалната рамка на секоја земја. Секое ниво на власт треба да има капацитет да постави свои приоритети во согласност со нивните надлежности и да ги спроведува преку локалните планови и секторските политики.

Локалните власти се најдобро поставени да **дизајнираат и да имплементираат мултисекторски пристапи за ефективно реализирање на одржлив развој на територијата која ја администрираат**. Имплементацијата на глобалните и на националните ЦОР треба да одговара и на локалните потреби и приоритети, да биде кохерентна и да ги надополнува националните стратегии. Традиционалните пристапи и алатки базирани на секторските политики не се погодни за оваа намена бидејќи предизвиците на одржливиот развој се комплексни и системски по природа. Претставниците на националните и на локалните власти, на приватниот сектор, на граѓанското општество и на локалните заедници - **мора да бидат вклучени во процесите за одржлив развој и за намалување на ризиците и влијанијата од климатските промени до 2030 година**.

Тоа значи дека постигнувањето на глобалните ЦОР зависи, повеќе од кога било, од способноста на националните и на локалните власти и институции да **промовираат инклузивен и одржлив територијален развој** преку интегрирани национални и локални стратегии и програми и интегрирани развојни проекти прилагодени на локалните потреби и услови со кои никој нема да не биде изоставен.

³¹ Глобална рамка за индикатори за ЦОР и таргети на Агендата за одржлив развој за 2030 година. Достапна на: <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/Global%20Indicator%20Framework%20after%202022%20refinement_Eng.pdf>.

Програма за работа на агенциите и на телата на ООН во Република Северна Македонија со цел постигнување на ЦОР до 2030 г.

Рамка за соработка за одржлив развој (PCOP) 2021 - 2025

(...) Земјата треба да се справи со неколку **предизвици** со цел да го забрза напредокот кон Целите за одржлив развој.

(...) **Отсуството на формулирана национална стратегија за развој на земјата** и неможноста да се изгради заеднички политички консензус за стратешките прашања во минатото ја нарушија развојната траекторија. Повеќето стратешки приоритети и политики се однесуваат на многу краток период од четири години или помалку со што сериозно се загрозува континуитетот на реформите.

(...) **Националниот механизам за следење на напредокот кон ЦОР треба да се зајакне и треба да се усвои сет на национални индикатори за ЦОР.**

(...) Недостасува соодветно прифаќање на агендата за ЦОР како национална платформа за развој заедно со агендата за пристапување кон ЕУ. Со оглед на горенаведеното, следењето на напредокот кон ЦОР е многу отежнато.

(...) Забрзувањето на напредокот кон ЦОР може да го попречат предизвиците на процесите за креирањето политики засновани врз докази. **За креирање политики врз основа на докази, меѓу другото, потребни се добри и детални податоци, зајакнати аналитички способности и вештини за следење и проценка, како и практикување на обврските за претходна проценка на влијанието на политиките што се носат врз одредени популациски групи. Недостигот од веродостојни демографски податоци расчленети по пол, етничка припадност, попреченост, миграција и сл. претставува пречка во креирањето политики за ранливите групи на населението, кои може да бидат изоставени од мерките што се креираат или да се доведат во уште поголем ризик од исклучување од општествените процеси или политики.**

II.5. УЛОГАТА НА ОДРЖЛИВИОТ УРБАН РАЗВОЈ ВО ОБЕЗБЕДУВАЊЕ НА ПРАВОТО НА ЗДРАВА ЖИВОТНА СРЕДИНА И ИСПОРАЧУВАЊЕ НА ЕКОЛОШКА ПРАВДА

Со усвојувањето на ЦОР 11 од Агендата за одржлив развој со која меѓународната заедница се обврза „до 2030 година градовите и човековите населби да станат инклузивни, безбедни, отпорни и одржливи“, урбаниот развој **е препознаен како основен предуслов за одржлив развој и обезбедување здравје и благосостојба на луѓето.**

Одржливиот урбан развој доби **дополнителен поттик со:**

→ **Новата Урбана агенда на Обединетите нации** усвоена во 2016 година³² како колективна глобална визија и политичка определба за **промовирање и реализација на одржливиот и инклузивен урбан развој** и како историска можност да се искористи клучната улога на градовите и на човечките населби како двигатели на одржливиот развој во сè поурбанизираниот свет.

→ **Новата Европска повелба од Лајпциг - Трансформативната моќ на градовите за општото добро**³³, усвоена во 2020 година, рамковен документ за одржлива трансформација на градовите и на населените места базирана на Агендата

³² Резолуција усвоена од Генералното собрание на ООН на 23 декември 2016 г. (A/RES/71/256*). Достапна на: <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/466/55/PDF/N1646655.pdf?OpenElement>>.

³³ Необврзувачки документ усвоен на неформалниот министерски состанок за урбан развој, одржан на 30 ноември 2020 година, потпишан од 27 министри одговорни за урбан развој во ЕУ, плус земји партнери, европски институции и организации. Достапен на: <https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/brochure/new_leipzig_charter/new_leipzig_charter_en.pdf>.

2030, особено на Целта 11, на новата Урбана агенда, на ОН, на Парискиот договор и на Зелениот договор на Европската комисија. Со неа се утврдуваат **клучните принципи на доброто урбано владеење:**

- **Урбана политика за општо добро** - Јавните власти треба да дејствуваат во интерес на здравјето и на благосостојбата на луѓето, обезбедувајќи услуги и инфраструктура кои се инклузивни, безбедни и достапни за сите, вклучувајќи ги и најслабите и најранливите групи во општеството.
- **Владеење со повеќе нивоа** - Секое ниво на власт - локално, регионално, национално, европско и глобално - има специфична одговорност за иднината на градовите и на населените места врз основа на принципите на супсидијарност и пропорционалност. Вертикалната и хоризонталната соработка на повеќе нивоа на власт и повеќе засегнати страни, од долу нагоре и одозгора надолу, е клучна за доброто урбано владеење.
- **Интегриран пристап** - Сите области на урбаната политика треба да се координираат на просторен, на секторски и на временски начин.
- **Пристап заснован на место (локалитет)** - Таканаречената „локализација“ ги вклучува луѓето, ресурсите и сите други аспекти во рамките на одреден локален контекст. Овој пристап бара: долгорочен фокус; значителен ангажман на засегнатите страни, градење на капацитетите на засегнатите заедници; и употреба на квалитетни податоци и информации за донесување на одлуките и следење и мерење на нивното влијание.

Одржливиот и инклузивен урбан развој има централна улога во превенцијата на болестите во 21 век бидејќи урбаните политики го дефинираат воздухот што го дишаме, квалитетот на просторите што ги користиме, водата што ја пиеме, начинот на движење, нашиот пристап до храна, а исто така и третманот на болести преку соодветен пристап до здравствена заштита за сите. Тие политики може да создадат или да ги влошат ризиците врз здравјето на населението или да поттикнат создавање на поздрава животна средина, начин на живот и здрави и отпорни градови и општества.

Поставувањето на **здравјето и на благосостојбата во центарот на процесот на просторното и на урбаното планирање** може да поттикне добар животен стандард, да изгради отпорни заедници и да овозможи вклучување на ранливите групи и намалување на нееднаквостите во урбаните области.

Воедно преку него мора да се **испорача еколошка правда**, што подразбира дека интервенциите во просторот не само што треба, туку мора да бидат направени во насока **да не го нарушуваат правото на луѓето на безбедна, чиста, здрава и одржлива животна средина**. Овој принцип на праведност мора во прв ред да го почитуваат планерите и оние кои ги донесуваат одлуките.

Превентивната акција преку создавање поздрава средина за поздрава популација треба да биде важна компонента на **политиките за постигнувањето на поправедни и одржливи градови и населени места**. Во таа смисла креаторите на политиките на локално ниво во соработка со здравствените и другите институции на национално и на регионално ниво треба да се фокусираат на **спречување на еколошките ризици и справување со нивното влијание** врз здравјето преку програми, мерки и активности со кои се обезбедува:

- пристап до чиста вода за пиење, соодветна санитација, услуги за собирање и управување со отпадот и борба против постојаната просторна (територијална) сегрегација како причина за еколошка дискриминација во областа на домувањето и на основните услуги;
- пристап до зелените површини за живеење со рекреативна вредност; здрава и безбедна средина при работата за оние кои работат во понеповолни еколошки услови;
- проучување и следење на **хигиенските и здравствено-еколошките услови** во поглед на заштитата на воздухот, безбедноста на храната и на предметите

за општа употреба, водата за пиење, површинските води, отпадните води и цврстите отпадни материји и друго (во тесна соработка со соодветните **регионални центри за јавно здравје**).

Врз основа на вака утврдената усвоената глобална и европска рамка, **Северна Македонија** треба да ја рedefинира националната политичка и институционална рамка за **постигнување на целите за одржлив развој** на начин кој ќе го стимулира развојот кој произлегува од потребите на локалниот развој (пристап „од долу нагоре“) и ќе овозможи македонските градови и населени места до 2030 година *да станат инклузивни, безбедни, отпорни и одржливи* и да **гарантираат висок квалитет на живот за сите**, вклучувајќи ги и најслабите и најранливите групи во општеството.

Главен предизвик е фактот дека интегрираното планирање на развојот и на усогласеноста (кохерентноста) на политиките е релативно нов концепт кој бара механизми за координација, буџет за работа и вештини и мотивација за заедничко работење. Интегрираниот пристап бара вклучување на пошироката јавност и на сите засегнати страни.

„Подобрувањето на квалитетот на хуманото планирање, уредување и одржливо искористување на просторот“ е една од целите за остварување на стратешките приоритети на Владата на Република Северна Македонија во 2023 година, т. е. „Унапредување на енергетската транзиција, инвестирање во енергетска ефикасност и **зелен развој, намалување на аерозагадувањето и влијанието на климатските промени**“³⁴.

II.6. СТРАТЕШКА РАМКА ЗА СПРАВУВАЊЕ СО ЕКОЛОШКИТЕ РИЗИЦИ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА НА РОМИТЕ ДО 2030 ГОДИНА

Со потпишување на меѓународните договори и документи во рамките на процесот на пристапување на Западниот Балкан кон ЕУ поврзани со интеграција на Ромите³⁵, Северна Македонија се обврза во националната Стратешка рамка за вклучување на Ромите до 2030 година:

→ да ги вгради заедничките цели и таргети за Западен Балкан *усогласени со седумте цели од Стратешката рамка на ЕУ за еднаквост, вклучување и учество на Ромите 2021–2030, меѓу кои е и **секторската Цел 7** „Зголемување на ефективен еднаков пристап до соодветно десегрегирани станови и основни услуги“*

→ да ги примени регионалните стандарди за јавно буџетирање во врска со интеграцијата на Ромите како за општите така и за специфичните политики

→ да ги зголеми Буџетот на СРМ и буџетите на ЕЛС заради директна поддршка за постигнување на утврдените цели за ромските заедници

→ да обезбеди вклучување на општините и на ромската заедница во формулацијата на политиките, донесувањето на одлуките, спроведувањето и следењето на мерките преземени за постигнување на целите и на таргетите утврдени со националната стратешка рамка

³⁴ Одлука за утврдување на стратешките приоритети на Владата на РСМ во 2023 година. Достапна на: <<https://www.nvosorabotka.gov.mk/sites/default/files/odluka%20za%20strateski%20prioriteti%202023.pdf>>.

³⁵ Декларација на партнерите од Западен Балкан за интеграција на Ромите во рамките на процесот на проширување на ЕУ - Познан декларацијата од 2019 година, заклучоците во рамките на Берлинскиот процес од 2021 година и Стратешката рамка на ЕУ за еднаквост, вклучување и учество на Ромите 2021-2030.

- да обезбеди користење на достапните донаторски фондови, вклучително и Инструментот за претпристапна помош ИПА III
- да воспостави ригорозен **механизам за следење и за оценување на напредокот**, вклучително и собирање статистички податоци.

Согласно со Насоките за планирање и за спроведување на националните стратешки рамки за Ромите во однос на **испораката на еколошка правда**³⁶ како долго занемарена реалност која ги прави Ромите поранливи на контаминација и на други поврзани здравствени проблеми, националната Стратегија за вклучување на Ромите до 2030 година треба:

- да ја препознае и да се справи со **еколошката дискриминација**, особено бидејќи таа влијае на маргинализираните ромски заедници во сегрегирани области (како манифестација на антициганизам);
- да промовира разбирање за тоа како **еколошката дискриминација и недостатокот на еколошки услуги** ги принудуваат маргинализираните Роми да живеат во еколошки деградирани области;
- да се фокусира на пристапот до вода, соодветна санитација, услуги за собирање и управување со отпад и борба против постојаната просторна сегрегација како причина за **еколошка дискриминација во областа на домувањето и на основните услуги**³⁷;
- да се справи со недоволниот пристап на Ромите до **зелените површини** за живеење со рекреативна вредност;
- да ги спречи **еколошките ризици по здравјето** и да се справи со влијанието од изложеноста на загадување и на контаминација врз здравјето;
- да обезбеди здравје и безбедност при работа за **оние кои работат во понеповолни еколошки услови**.

Механизмот за следење и оценувањето на напредокот на националната Стратешка рамка **во однос на еколошката дискриминација и недостатокот на еколошки услуги**:

- да биде базиран врз **Портфолиото на индикатори** развиено од Агенцијата за фундаментални права на Европската Унија³⁸, во рамките на **секторската Цел 7.а** „Борба против недостатоците од животната средина и промовирање на еколошката правда“³⁹;
- да се предвидат **експлицитни мерки** за борба против лишувањето од животната средина и промовирање на еколошката правда;
- да се развијат **последични (outcomes) индикатори за изложеноста на услови на животната средина кои се опасни и поврзани со здравствени ризици за**:
 - живеење во области подложни на природни катастрофи (по вид на катастрофа - поплави на реки, поројни поплави, лизгање на земјиштето итн.);
 - живеење во еколошки опасни области (по тип - нестандардни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.);

³⁶ Стратешка рамка на ЕУ за еднаквост, вклучување и учество на Ромите 2021–2030, Анекс 1: Насоки за планирање и спроведување на националните стратешки рамки за Ромите. Достапна на: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/guidelines_for_planning_and_implementing_national_roma_strategic_frameworks_en.pdf>.

³⁷ На „еколошка дискриминација“ се изложени Ромите кои живеат во сегрегирани населби меѓу еколошки опасни услови (до депонии за отпад, напуштени индустриски локации или области подложни на поплави) лишени од основните еколошки потреби како што се управувањето со вода и отпад. Оваа долго занемарувана реалност ги откри своите несразмерни ефекти за време на пандемијата со корона вирусот поради што маргинализираните заедници беа поранливи на контаминација и на други поврзани здравствени проблеми.

³⁸ Општата цел на Портфолиото е следење на напредокот на целите и на таргетите на Стратешката рамка на ЕУ за Ромите. Тоа е усогласено со релевантните иницијативи на ЕУ за периодот до 2030 година и со ЦОР. Достапно на: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/portfolio_of_indicators_en.pdf>.

³⁹ Недостатоци од животната средина е ‘отсуство на физички услови на животната средина кои можат да придонесат за добро здравје и за благосостојба (на пример, чист воздух и вода и безбедни маалски улици и паркови, соодветно домување и сл.)’.

- *изложеност на опасни фактори (по тип - живеење во загадени области, ослонување на нетретирани и контаминирани извори на вода, изложување на токсични емисии, електромагнетно зрачење итн.);*
- *работење на опасни занимања, вклучително и работа на ѓубришта, со контејнери итн. и без соодветна заштита;*
- *живеење во области со недостиг на инфраструктура за безбедна вода за пиење, третман на отпадни води, асфалтирани патишта, собирање отпад итн.;*
- *удел на домаќинства кои се потпираат на согорување на цврст отпад за загревање на нивните живеалишта.*

Од увидот во Стратегијата за инклузија на Ромите на Северна Македонија 2022 - 2030 може да се констатира дека:

- *Целта која земјава се обврза ја да исполни во делот на ДОМУВАЊЕТО е „Секогаш кога е можно да се легализираат сите неформални населби во кои живеат Ромите; или да се обезбеди трајно, пристојно, прифатливо и десегрегирано домување за Ромите кои моментално живеат во неформални населби и кои не можат да бидат легализирани од оправдани причини“.*
- *Еден од принципите на кој се заснова Стратегијата е принципот „Подобрување на процесот на поставувањето на целите, собирање податоци, следење и известување“.*

Во Стратегијата **не се соодветно вградени:**

- *насоките за планирање и за спроведување на националните стратешки рамки за Ромите во делот за „Испорака на еколошка правда“,*
- *Портфолиото на индикатори за следење и оценување на Стратегијата во делот на **Целта 7а „Борба против недостатоците од животната средина и промовирање на еколошка правда“.***

→ При дефинирањето на националните таргети во Стратегијата не е земена предвид **територијалната димензија на нејзиното влијание**⁴⁰ со оглед на фактот дека Ромите живеат во 47 од вкупно 80 општини, и тоа најчесто во градовите, што е основ за определување на територијалниот опфат на Стратегијата, односно точно утврдување на општините и на населените места кои треба да бидат опфатени со предвидените мерки посветени на ДОМУВАЊЕТО.

→ Не се спроведени базични истражувања со кои ќе се идентификуваат **еколошките ризици по здравјето** на кои се изложени Ромите - жители на сиромашните, неформални населби како основа за справување со влијанието од изложеноста на загадување и на контаминацијата врз нивното здравје, подобрување на здравјето и животната средина и намалување на јазот меѓу Ромите и општата популација.

→ Во Стратегијата за инклузија на Ромите на Северна Македонија 2022 - 2030 треба да се вклучат соодветни *планови и мерки за справување со еколошките ризици на кои се изложени Ромите - жители на сиромашните, неформални населби* **базирани на податоци на ниво на сиромашни и неформални населби кои** имаат потенцијал да ги променат тековните негативни трендови во однос на полоша здравствена состојба и пократок животен век на Ромите во однос на останатото население и да се *придонесе на постигнувањето на националните и на глобалните цели и таргети на Агендата 2030:*

- *значително да се намали бројот на смртни случаи и болести предизвикани од опасни хемикалии, од загадување на воздухот, на водата и на почвата*
- *да се осигури пристап до соодветно, безбедно и достапно домување и основни услуги за сите.*

⁴⁰ Проценката на територијалното влијание ги разгледува сите аспекти на проценките на влијанието (економски, социјални и еколошки) со нивно спроведување на одредена географска локација.

III. КЛИМАТСКО СЕНЗИТИВНИ ЗДРАВСТВЕНИ РИЗИЦИ МЕЃУ РОМИТЕ ВО РСМ

III.1. КЛИМАТСКИ ПРОМЕНИ И ФАКТОРИ ОД ЖИВОТНАТА СРЕДИНА КОИ ИМААТ ВЛИЈАНИЕ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО

Климатските промени де факто влијаат врз здравјето на луѓето на голем број начини, како и доведуваат до смрт и појава на различни заболувања како резултат на почестите екстремни временски промени како што се:

- топлотни бранови;
- бури и поплави;
- нарушување на системите на исхрана;
- зголемување на болестите предизвикани од животни, храна, вода и вектори (крлежи, комарци, вошки, болви, мушички, коњски муви и други).

Климатските промени влијаат врз здравјето на луѓето директно и индиректно и се целосно поврзани со животната средина, социјалните и јавно здравствените детерминанти ⁴¹.

Здравствените ризици предизвикани од климатските промени непропорционално ги погодуваат најранливите и најзагрозените групи од населението, вклучувајќи ги жените, децата, етничките малцинства, сиромашните заедници, мигрантите или раселените лица, постарата популација и оние со веќе дијагностицирани заболувања ⁴².

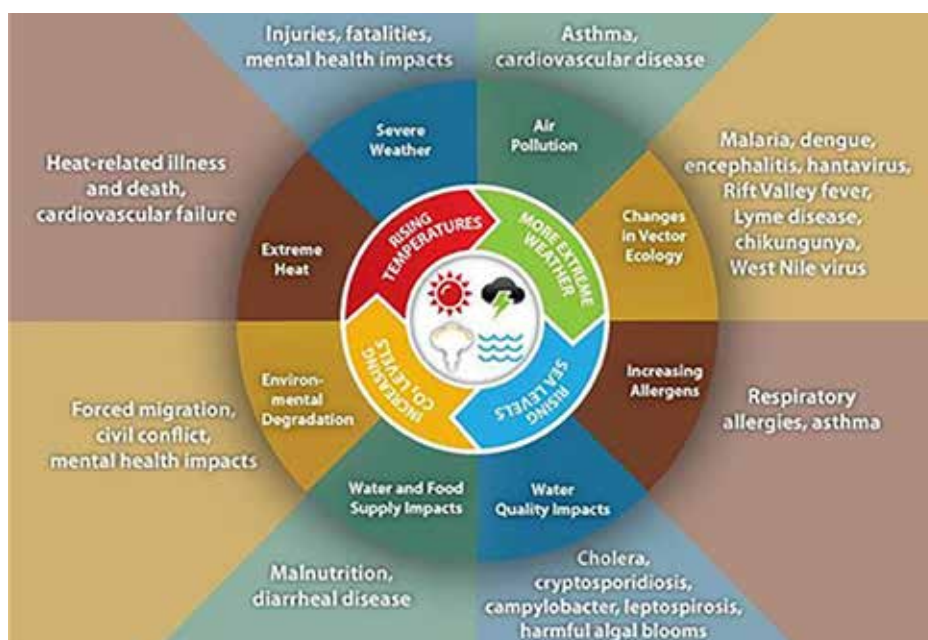
Иако непобитен е фактот дека климатските промени влијаат врз човековото здравје, сепак особен предизвик е точно да се процени нивото на влијание на повеќето климатско поврзани ризици по здравјето. Сепак, напредокот во науката постепено овозможува зголемените морбидитет и морталитет да ги припишеме на глобалното затоплување предизвикано од човекот и попрецизно да ги одредиме ризиците и обемот на овие појави кои претставуваат закани по здравјето. На краток до среден рок, влијанијата на климатските промени врз здравјето ќе бидат одредени главно од ранливоста на населението, нивната отпорност на сегашната стапка на климатски промени и степенот на адаптација. На подолг рок, ефектите сè повеќе ќе зависат од степенот на преземање на трансформациски активности за да се намалат емисиите на штетни гасови, да се избегнат опасните температурни прагови и потенцијалните прагови по кои државите и населението ќе трпат неповратни последици ⁴³.

Климатските промени што се случуваат во светот се чувствуваат и во нашава држава. Нашава држава со оглед на нивото на економски развој, социјална зависност и демографска структура (сиромаштија, непланска урбанизација, недостаток на контрола и помош од државата, старосна структура итн.) многу придонесува кон создавање на ризици од климатските промени и изложување на населението на ризик повеќе од некои други држави. Како и да е, кој/која колку и на кој начин ги чувствува климатските промени во земјава, пред сè, зависи од тоа кој си/која си и каде живееш, особено поради тоа што степенот на изложеност на влијанието на климатските промени се разликува зависно од индивидуалните и социјалните карактеристики на населението кои можат да имаат поволно влијание врз заштитата од нивното влијание или пак да имаат негативно влијание и да ја зголемат подложноста на нивното влијание врз здравјето. Па така, Ромите, особено децата, жените и старото население, поради социоекономските услови во кои се наоѓаат, локациите каде што живеат и инфраструктурната опременост, се непропорционално погодени и се помалку отпорни на здравствените ризици кои произлегуваат од климатските промени.

⁴¹ Climate change and health, 30 October 2021, WHO, <Climate change and health (who.int)>.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

СЛИКА бр. 1: Влијанието на климатските промени врз човековото здравје (централно - климатски промени, средишно - начини на влијание и крајно - здравствени ризици предизвикани од климатските промени) ⁴⁴

Климатските промени доведуваат до интензивирање на низа заболувања, како на пример астмата и кардиоваскуларните заболувања, респираторни инфекции и алергии, акутни стомачни заболувања, карциноми, инфаркти и мозочни удари итн. (види слика бр. 1) ⁴⁵. На глобално ниво се проценува дека речиси 24 % од смртните случаи се резултат на климатските промени, што во голема мера можат да бидат спречени. Оттука вложувањето и посветената работа за надминување на климатските промени претставуваат клучен чекор кон намалување на голем број на заразни и незаразни заболувања и на повреди. Како резултат на конкретните акции во оваа област, глобално и кај нас може да се спречат ⁴⁶:

- 29 % од смртните случаи предизвикани од исхемични болести на срцето;
- 28 % од случаите на мозочен удар;
- 21 % од случаите на карциноми;
- 55 % од случаите на респираторни инфекции;
- 61 % од заболувањата кои предизвикуваат дијареја;
- 53 % од случаите со хронични опструктивни пулмонални заболувања;
- 40 % од повредите предизвикани од сообраќајни незгоди;
- 76 % од несаканите труења.

Оваа студија, меѓу другите аспекти, ја проценува и отпорноста и подготвеноста на Ромите кои живеат во шест општини во Република Северна Македонија да одговорат на еколошките ризици и да ја подобрат својата здравствена состојба. Проценката и влијанието на еколошките ризици врз здравјето и животната средина на Ромите се заснова на податоци од спроведено теренско анкетирање меѓу 2 171 домаќинство. За да го процениме влијанието на различните фактори (внатрешни и надворешни) врз здравјето на Ромите, направивме споредба на податоците што се однесуваат на условите на живеење и на работење, на комунални услуги и урбанизација и на квалитет на градба со податоците што се однесуваат на здравствената состојба на членовите на анкетираниите домаќинства. Споредбата на податоците е направена врз основа на листата на индикативна поврзаност меѓу ризиците од животната средина и постојаните заболувања и повреди на СЗО ⁴⁷.

⁴⁴ Preparing for the regional health impacts of climate changes in the United States, Center for Diseases Control and Prevention, National Center for Environmental Health, July 2020, <Climate Effects on Health | CDC>.

⁴⁵ За поврзаноста на климатските промени и здравствените ризици можете да ја погледнете и табелата 1.1. во Компендиум на СЗО и други насоки на ОН за здравје и животна средина, април 2022 година. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>.

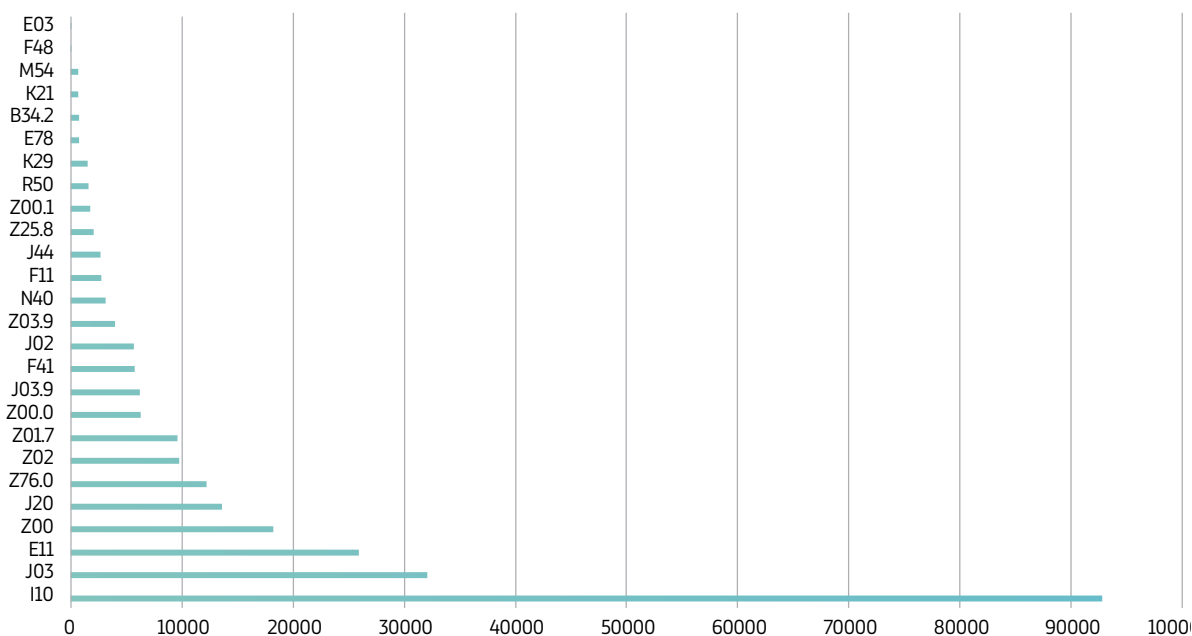
⁴⁶ Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment, April 2022 update. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>.

⁴⁷ За поврзаноста на климатските промени и здравствените ризици можете да ја погледнете и табелата 1.1. во Компендиум на СЗО и други насоки на ОН за здравје и животна средина, април 2022 година. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>.

III.2. ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ И НИВНОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ ЗДРАВЈЕТО И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА НА РОМИТЕ

Од аспект на ризиците од животната средина што влијаат врз здравјето, со ова истражување беа оценувани следниве: загадување на воздухот; вода, санитарни услови и хигиена во домаќинствата; согорување на горива во домаќинствата; посредна изложеност на чад од цигари; урбанизација на населените места и можност за рекреација; управување со отпад; пристап до чиста вода; инфраструктурни услови на домувањето; услови на работење; други ризици кои потекнуваат од внатрешни и надворешни фактори. А, пак, од аспект на здравствената состојба на испитаниците беа прибирани информации за: појава на акутни стомачни ⁴⁸ и респираторни ³⁹ инфекции во изминатите два месеци (односно март, април и мај 2022 година зависно кога е направена анкетата); постоење на хронични заболувања на секој член во домаќинството (дијабет, хипертензија, срцева болест, инфаркт на срцето, мозочен удар, хронична болест на бубрезите, астма, хронична болест на белите дробови, туберкулоза, карцином, хронична болест на црн дроб итн.).

Според евиденцијата на матичните лекари каде што се регистрирани најголемиот број на пациенти Роми кои живеат во населените места кои беа предмет на истражување, најголем број на пациенти ⁵⁰ боледуваат од хипертензија (36 %), акутен тонзилит (12 %) и тип 2 дијабет (10 %), (види графикон бр. 1).

ГРАФИКОН бр. 1: Број на пријавени дијагнози од матични лекари каде што се лекуваат најголемиот број на Роми кои живеат во населените места кои се предмет на истражување

ИЗБОР: Мој термин

МКБ10 и увид во сите дијагнози е достапен на следниов линк:

<(JANA)THE INTERNATIONAL STATISTICAL CLASSIFICATION OF DISEASES (fzo.org.mk)>.

Најчести дијагнози кај општата популација и кај Ромите се хипертензијата и дијабетот. Врз појавата на овие две заболувања влијаат мноштво на фактори меѓу кои значајна улога играат социјалните детерминанти на здравјето како што се: исхраната, стресот, несоодветните социоекономски услови за живот и останати. Негативното влијание на

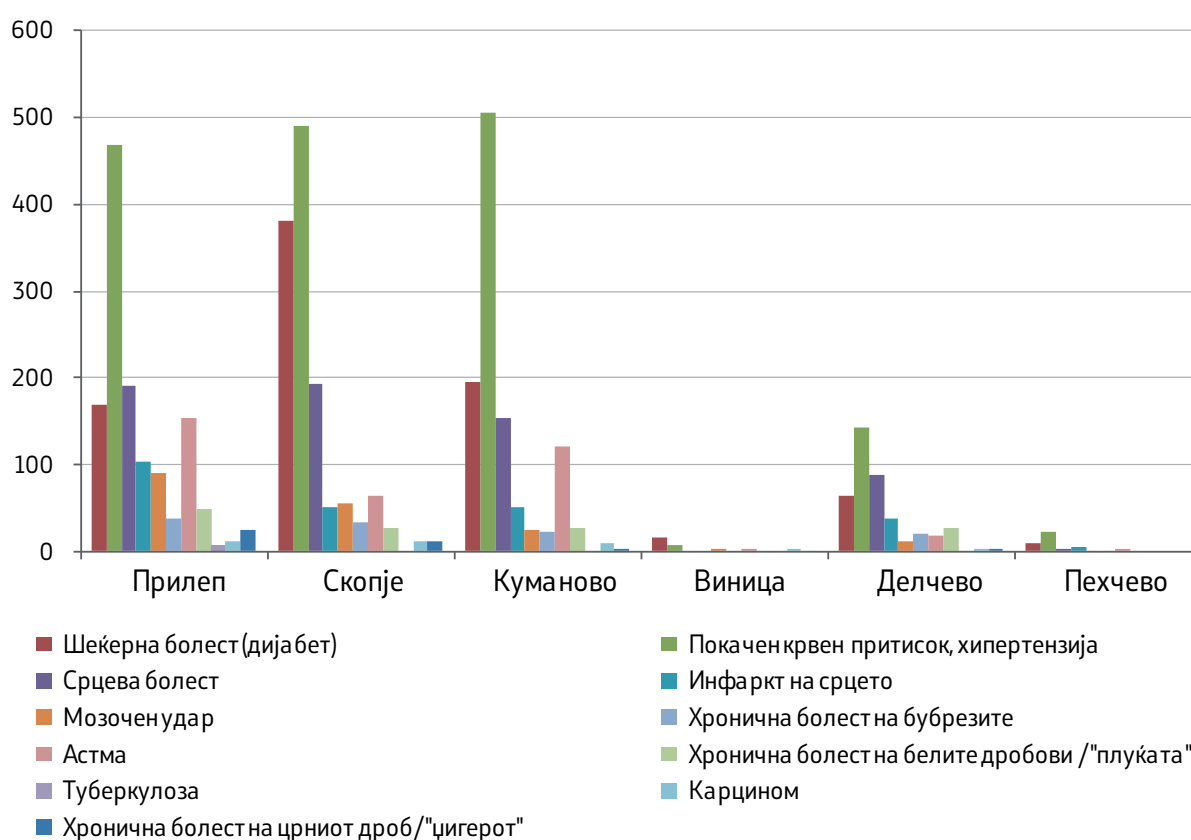
⁴⁸ Повраќање, дијареја (пролив), болки во стомак и сл.

⁴⁹ Настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл.

⁵⁰ Податоците од матичните лекари се однесуваат на сите нивни пациенти и не се поделени според етничка припадност.

социјалните детерминанти врз здравјето на Ромите влијае врз појава на овие и останати хронични заболувања, а со тоа ги прави Ромите помалку отпорни и прилагодливи на климатските промени и промените во животната средина. Тонзилитот (како дијагноза) предизвикан од бактериска или вирусна инфекција е предизвикан од промените во животната средина и климата (високите температури, постојаното менување на температурите во кратки временски интервали, обилните дождови итн.)⁵¹. Важно е да се напомене дека матичните лекари (17) каде што се регистрирани најголем број на Роми кои се опфатени со истражувањето, евидентирале вкупно 25 дијагнози кои се однесуваат на кардиоваскуларни и респираторни инфекции чија појава може да се припише на континуираната изложеност на загадување и на неповолните услови на живеење и на домување.

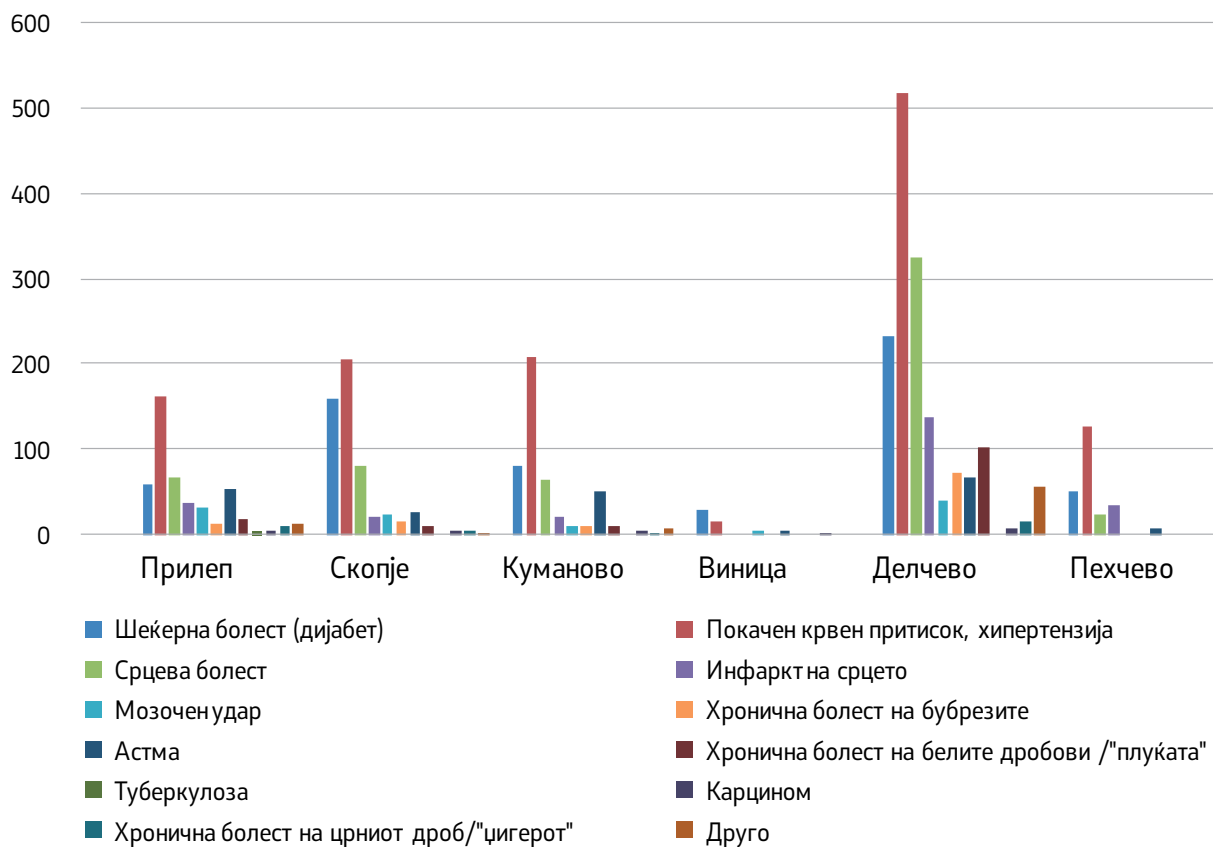
Податоците од истражувањето за најчести дијагнози од кои боледуваат Ромите не се разликуваат значително од оние евидентирани од страна на матичните лекари, односно повеќе од половина (54 %) од испитаниците и членови на домаќинствата боледуваат од некое хронично заболување при што најчеста е појавата на хипертензија (19 %), дијабет (10 %) и срцева болест (7 %), (види графикон бр. 2).

ГРАФИКОН бр. 2: Број на Роми кои боледуваат од различни хронични заболувања, поделени по општини

Иако номиналниот број на Роми кои боледуваат од некое хронично заболување е најголем во Прилеп, Скопје и Куманово, сепак највисока стапка на преваленца на сите три најзастапени заболувања се јавува меѓу Ромите во Општина Делчево (хипертензија 516 на 1 000; дијабет 233 на 1 000 и болест на срцето 324 на 1 000). Ромите во останатите три општини имаат два до три пати пониска стапка на појава на хронично заболување во однос на Делчево. На пример, стапката на појава на хипертензија е 204 на 1 000; на дијабет е 159 на 1 000, а на болест на срцето е 80 на 1 000 (види графикон бр. 3).

⁵¹ Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment, April 2022 update. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>.

ГРАФИКОН бр. 3: Преваленца на хронични заболувања кај Ромите, поделени по општини

III.3. ЗДРАВСТВЕНИ ИСХОДИ ОД ИСТОВРЕМЕНА ИЗЛОЖЕНОСТ НА ПОВЕЌЕ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ КАЈ РОМИТЕ

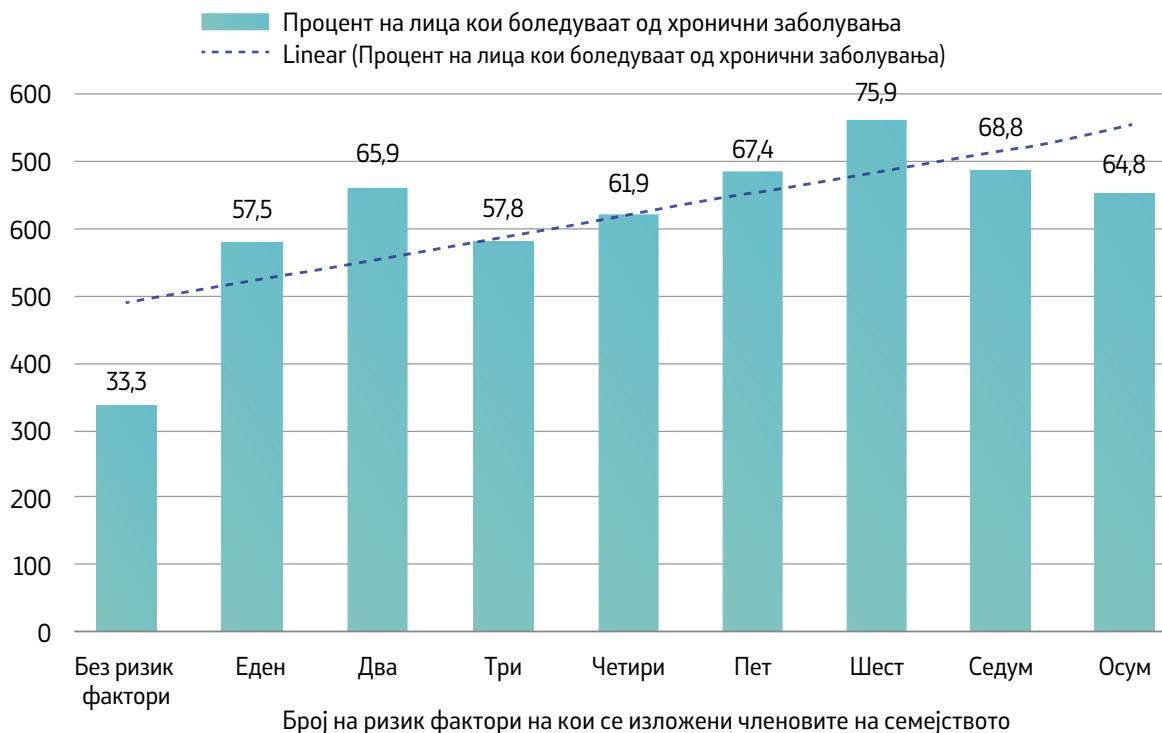

Според резултатите од спроведеното истражување, сите ромски домаќинства (2 165), освен шест, се изложени на еден или на повеќе од еден ризик фактор по здравјето кој произлегува од неповолните услови за домување, внатрешното загадување, небезбедните извори на вода за пиење, небезбедните начини за отстранување на отпадни води, небезбедните начини за отстранување на цврстиот отпад од домаќинствата, како и изложеноста на ризиците на работното место (види анекс бр. 1). Во најголем број на домаќинства членовите се изложени на два до седум ризици секојдневно (види табела бр. 1).

Број на ризик фактори по здравјето	Број на домаќинства кои се изложени на ризик фактори по здравјето	Процент од вкупниот број на домаќинства
0	6	0,3
1	73	3,4
2	126	5,8
3	393	18,1
4	548	25,2
5	423	19,5
6	294	13,5
7	109	5,0
8	71	3,3
9	29	1,3
10	13	0,6
11	26	1,2
12	21	1,0
13	10	0,5
14	10	0,5
15	7	0,3
16	8	0,4
17	3	0,1
18	1	0,0
ВКУПНО	2171	100,0

ТАБЕЛА бр. 1: Приказ на бројот на домаќинства според изложеноста на ризик факторите по здравјето

Оттука резултатите од истражувањето упатуваат на тоа дека ризиците на кои се изложени домаќинствата претставуваат ризик фактор за појава на хронични заболувања кај лицата кои живеат во нив, односно колку е поголем бројот на ризик фактори во домаќинствата, толку е поголем и процентот на лица од домаќинството кои боледуваат од најмалку едно хронично заболување. А, пак, најнизок процент лица со хронични заболувања има во домаќинствата кои не се изложени на ниеден ризик фактор.

ГРАФИКОН бр. 4: Процент на лица кои боледуваат од некое хронично заболување наспрема ризик факторите по здравјето на кои се изложени

Податоците добиени од испитаниците ($n = 2\ 171$) укажуваат дека 1 010 испитаника (47 %) имаат најмалку едно хронично заболување, додека 472 испитаника (22 %) се со мултиморбидитет⁵² (појава на две или повеќе хронични заболувања кај едно лице). Меѓу испитаниците со мултиморбидитет се забележува појава од две до седум хронични заболувања кај едно лице. Зголемената појава на хронични заболувања на мултиморбидитетот кај овие лица долгорочно го нарушува нивното здравје и квалитет на живот, а воедно го скратува и животниот век на поединецот. Имено, утврдено е дека очекуваниот животен век се намалува во просек за 1,8 години за секое хронично заболување кај поединецот, варирајќи од 0,4 години помалку за едно хронично заболување до 2,6 години пократок животен век со појава на шестото хронично заболување⁵³. Ова значи дека доколку едно лице има шест хронични заболувања, тоа ќе има 11 години пократок животен век отколку лице без ниедно хронично заболување. Испитаниците во просек имаат по две хронични заболувања, што значи дека секое лице потенцијално има пократок животен век за 3,6 години споредено со лице без хронично заболување.

⁵² Chudasama Y. V. et al. Healthy lifestyle and life expectancy in people with multimorbidity in the UK Biobank: A longitudinal cohort study. *PLoS Med.* 2020 Sep 22; 17(9):e1003332. doi: 10.1371/journal.pmed.1003332. eCollection 2020 Sep.

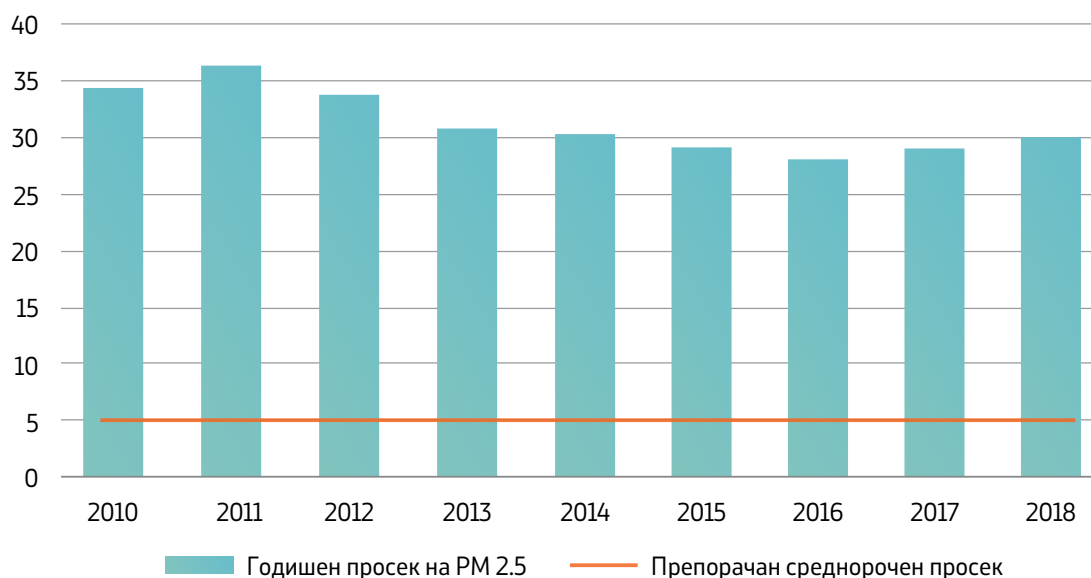
⁵³ DuGoff E. H. et al. Multiple chronic conditions and life expectancy: a life table analysis. *Med Care.* 2014 Aug; 52(8):688-94. doi: 10.1097/MLR.0000000000000166.

III.3.1 ЗАГАДУВАЊЕ НА ВОЗДУХ

(ЗАГАДУВАЊЕ НА АМБИЕНТАЛЕН ВОЗДУХ И ЗАГАДУВАЊЕ НА ВНАТРЕШЕН ВОЗДУХ - ЗАГАДУВАЊЕ НА ВОЗДУХОТ ВО ДОМАЌИНСТВАТА, ПОСРЕДНА ИЗЛОЖЕНОСТ НА ЧАД ОД ЦИГАРИ, ВЛАГА И МУВЛА)

Загадувањето на воздухот е резултат на низа надворешни (амбиентални) и внатрешни (предизвикани од домаќинството) фактори меѓу кои: уреди за загревање, готвење и осветлување; моторни возила; индустриски објекти; шумски пожари; горење на ѓубришта; пушење во домаќинствата; влага и мувла во домаќинствата итн. Вдишувањето на нечист воздух предизвикува приближно 7 милиони смртни случаи кај новороденчињата и речиси ист број на смртни случаи како резултат на мозочен удар, на исхемична болест на срцето, на хронична опструктивна белодробна болест (ХОББ), на белодробен карцином и на акутни респираторни инфекции. Речиси половина од светската популација живее во домаќинства изложени на чад од готвење со нечисти горива и технологии, а ова особено влијае врз жените и децата кои подолго време поминуваат во домот. Посредната изложеност на чад од цигари доведува до 1,3 милиони смртни случаи на годишно ниво, а пак директната изложеност на цигари (активно пушење) до 7,7 милиони смртни случаи. Влагата и мувлата во домаќинствата доведуваат до загадување предизвикано од микроорганизми (габи и бактерии) што доведува до појава на респираторни заболувања, алергии и астма и намалување на имунитетот на населението⁵⁴.

Во периодот од 2010 до 2018 година, просечното ниво на PM2.5 честичките во Република Северна Македонија изнесува 31 mg/m³ на годишно ниво, што е за шест пати повеќе од препорачаниот годишен просек на Светската здравствена организација⁵⁵ (види графикон бр. 5). Согласно со последните достапни статистички податоци на СЗО, во нашава земја стапката на смртност од болести на циркуларниот систем (инфаркт, мозочен удар итн.) изнесува 5,38 на 100 000 жители, што е за пет пати повеќе од земјите од ЕУ; смртноста од болести на респираторниот систем изнесува 5,92 на 100 000 жители, што е за пет пати повеќе од земјите на ЕУ, а смртноста од малигни заболувања изнесува 3,23 на 100 000 жители, што е за една петтина повеќе од земјите во ЕУ. Дополнително, 60 % од испитаниците имале акутно респираторно заболување во последните два месеци (кашлица, болки во грло, запаление на бели дробови, бронхит итн.). Оттука некавалитетниот воздух кој го вдишуваат Ромите (однатре или однадвор) многу придонесува до зголемување на бројот на смртни случаи од сериозни заболувања.

ГРАФИКОН бр. 5: Ниво на PM2.5 честички во РСМ наспрема препорачан годишен просек од СЗО за периодот од 2010 до 2018 година

⁵⁴ Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment, April 2022 update. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>.

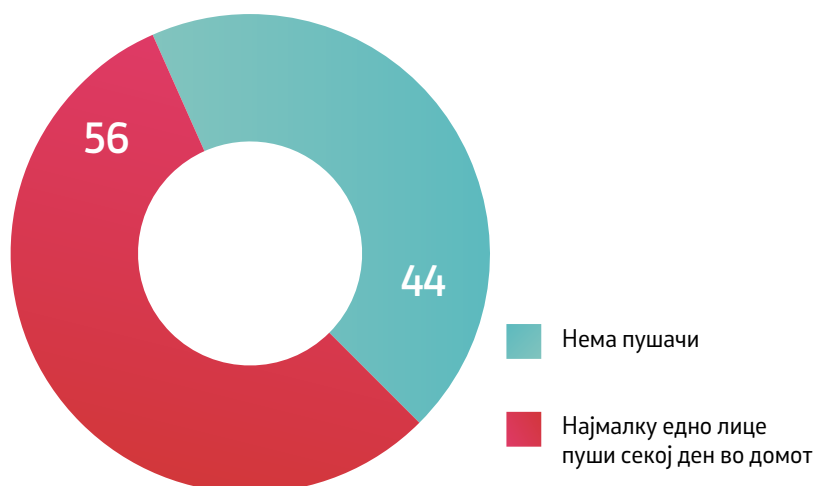
⁵⁵ Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment, April 2022 update. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>; WHO Global Ambient Air Quality Database for North Macedonia <SDG Indicator 11.6.2 Concentrations of fine particulate matter (PM2.5) (who.int)>.

Иако загадувањето предизвикано од надворешни фактори речиси подеднакво го влошува здравјето на сите граѓани во Република Северна Македонија, сепак внатрешните загадувачи се повеќе изразени во ромските средини, пред сè поради квалитетот на градба и просторните услови за живеење (40 % живеат во нелегално изградени објекти, од кои 2 % се неформални), како и можноста за обезбедување на квалитетни горива и уреди за загревање, ладење и готвење поради лошите социоекономски услови во кои се наоѓаат Ромите. Дополнително, 22 % од испитаниците живеат во близина на еколошки опасни зони (контаминирани индустриски локации, нестандартни депонии и ѓубришта) и за 14 % од испитаниците јагленот, дрвата, гумите и отпадот претставуваат основен извор на енергија за греење и за 16 % за готвење. Приближно половина од испитаниците се изложени на чад од цигари (47 %) и живеат во објекти каде што има влага и мувла (48 %).

Оттука континуираната надворешна и внатрешна изложеност на загаден воздух претставува значаен фактор за лошата здравствена состојба кај општата популација, а особено меѓу Ромите.

Кај речиси половина од Ромите кои живеат во домаќинства каде што има внатрешно загадување поради видот на горивото кое се користи при готвење (48 %) се забележува појава на одредено хронично заболување. Кај исто толку се појавуваат и акутни респираторни заболувања.

Пушењето, односно изложеноста на чад од цигари во домот доведува до тоа 56 % од Ромите во чие домаќинство се пуши да заболат од акутни респираторни заболувања во изминатиот период. За разлика од овие домаќинства, појавата на акутни респираторни заболувања кај Ромите кои живеат во домаќинства каде што не се пуши е за 12 процентни поени пониска (види графикон бр. 6).

ГРАФИКОН бр. 6: Процент на Роми кои имале акутно респираторно заболување во изминатите два месеци и живеат во домаќинства каде што секој ден се пуши внатре во домот наспрема оние кои заболеле од акутно респираторно заболување, но живеат во домаќинство каде што не се пуши внатре во домот

Пушењето, како еден од факторите за внатрешно загадување во домаќинството, влијае врз појавата на хронични заболувања кај Ромите, односно членовите во домаќинствата каде што се пуши имаат 14 процентни поени поголем ризик да заболат од хронично заболување во споредба со оние кои живеат во домаќинства во кои не се пуши (види графикон бр. 7).

ГРАФИКОН бр. 7: Процент на Роми кои имаат хронични заболувања и живеат во домаќинства каде што секој ден се пуши наспрема оние кои имаат хронично заболување, но живеат во домаќинство каде што не се пуши

III.3.2 ВОДА, САНИТАРНИ УСЛОВИ И ХИГИЕНА

(ВОДА ЗА ПИЕЊЕ, ВОДА ЗА СПОРТУВАЊЕ, ТОАЛЕТ, ЛИЧНА ХИГИЕНА)

Водата, санитарните услови и хигиената (WASH) се предуслов за здравјето на граѓаните и на нивната благосостојба. Пристап до квалитетна и безбедна вода, санитарни услови и хигиена се основно човеково право и не само што се основа за подобро здравје туку и за животниот век и достоинствениот живот на граѓаните. Несоодветните вода, санитарни услови и хигиена предизвикуваат низа заболувања поради: користење вода која е контаминирана од различни загадувачи (хемикалии и измет); неадекватна лична хигиена како резултат на недостиг или немање на пристап до вода; контакт со вода која содржи патогени материи; контакт со вода каде што се размножуваат векторски болести. На глобално ниво се проценува дека 829 илјади болести кои предизвикуваат дијареја се резултат на небезбедна вода, санитарни услови и хигиена. Пристапот до чиста вода за пиење во домаќинствата е основно право на сите граѓани во Република Северна Македонија особено поради фактот што водата се користи за различни потреби на домаќинствата (миење, перење, готвење итн.), како и за производство на храна. Покрај нечистата вода за пиење, несоодветните санитарни услови во домаќинствата и неправилното управување со отпадните води значително придонесуваат кон појава на различни заболувања како дијареја, заболувања предизвикани од микропаразити кои живеат во почвата, несоодветна и недоволна исхрана итн. Дополнително, условите и можноста за одржување на лична хигиена се основен предуслов за добро здравје. Оттука пристапот до средства за хигиена и квалитетна вода за одржување на лична хигиена и на хигиена во домаќинството се основен предуслов за заштита на населението од дијареја, респираторни инфекции и други заболувања предизвикани од микропаразити кои живеат во почвата ⁵⁶.

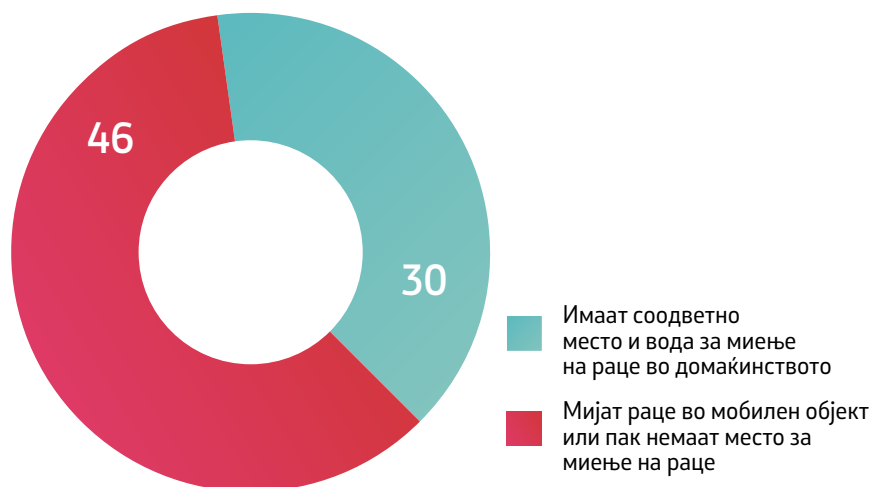
Оттука ограничениот пристап на Ромите до квалитетни и безбедни вода, санитарни услови и хигиена поради локациите каде што се населени, лошите социоекономски услови и можноста за урбанизација на просторот, претставуваат примарен фактор за лошите здравствени резултати во овие заедници.

Од испитаниците Роми, 38 % имале акутно стомачно заболување во последните два месеци, вклучувајќи болки во stomакот, дијареја и повраќање. Од испитаниците Роми, 10 % живеат на локации каде што нема организирано снабдување со вода за пиење и неа ја надоместуваат од извор (од кои 74 % водата за пиење ја обезбедуваат од површински незаштитени извори и 26 % од заштитени извори). Четвртина од оние кои имаат организиран довод на вода за пиење се соочиле со рестрикции поради немање на вода во главниот извор од каде што се доведува во домаќинството. Од испитаниците Роми, 15

⁵⁶ Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment, April 2022 update. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>.

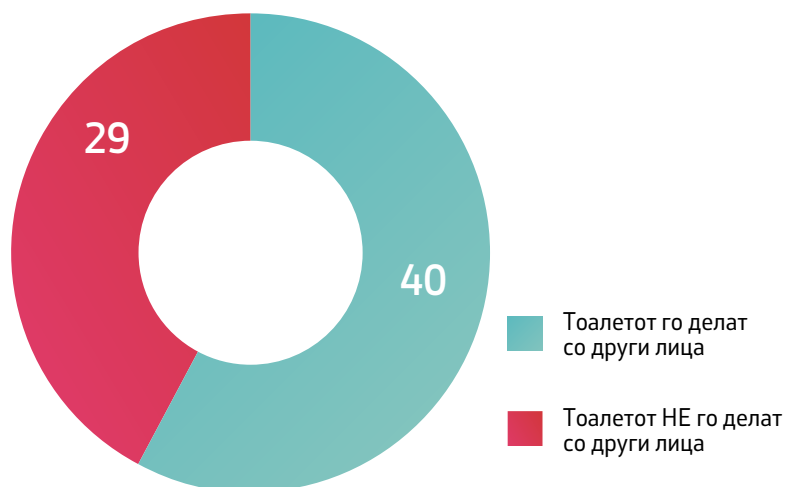
% живеат во домаќинства каде што отпадните води не се приклучени на канализациска мрежа, додека 94 % живеат на локации каде што нема изграден систем за одвод на атмосферски води. Од испитаниците Роми, 5 % немаат средства за лична хигиена. А, пак, кај 4 % од домаќинствата отпадните води водат кон непознато место. Повеќе од половина од испитаниците тоалетот го делат со членови од други домаќинства.

Според резултатите од истражувањето, ромските домаќинства кои мијат раце во мобилен објект (кофа, бокал итн.) или пак немаат место за миене раце во домаќинството повеќе заболуваат од акутни стомачни заболувања во однос на оние кои имаат вода во домаќинството и мијат раце во соодветни услови (лавабо, тоалет итн.), и тоа за 13 процентни поени (види графикон бр. 8).

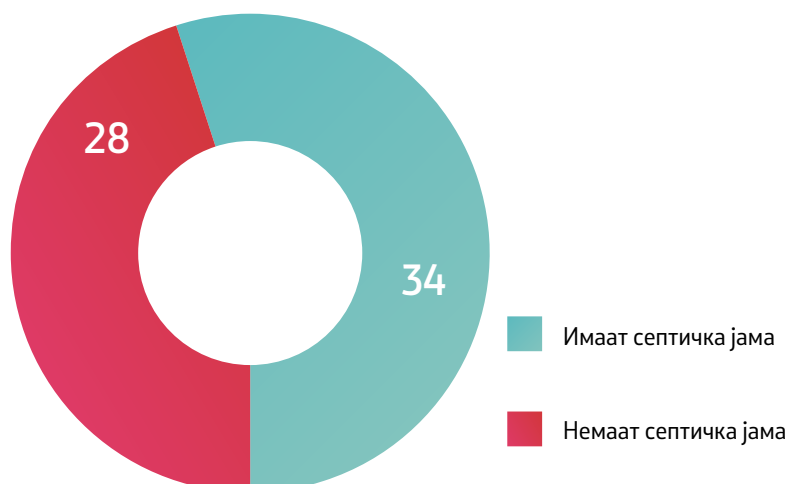
ГРАФИКОН бр. 8: Процент на Роми кои имале акутно стомачно заболување во изминатите два месеци и живеат во домаќинства каде што нема место за миене раце или се мијат раце во мобилен објект (кофа, леген и сл.) наспрема оние кои заболеле од акутно стомачно заболување, но живеат во домаќинство каде што има соодветно место и вода за миене раце

Податоците од спроведеното истражување покажуваат дека видот на тоалетот во ромските домаќинства (полски или пак со казанче) нема влијание врз појавата на стомачни заболувања меѓу ова население (повраќање, дијареја, болки во stomакот и сл.), односно 29 % од испитаниците кои имаат тоалет со казанче имале стомачно заболување во последните два месеци, а пак 30 % од оние кои имаат полски тоалет. Појавата на акутни стомачни заболувања е условена пред сè од тоа дали тоалетот се дели со луѓе кои не живеат во домаќинство. Па така, 40 % од Ромите кои го делат својот тоалет со други лица кои не се членови на нивното домаќинство имале стомачно заболување, што е за една четвртина повеќе од оние кои имале стомачно заболување и не го делат својот тоалет со други (29 %), (види графикон бр. 9).

ГРАФИКОН бр. 9: Процент на Роми кои заболеле од стомачно заболување во изминатиот период и тоалетот го делат со други лица наспрема оние кои заболеле од стомачно заболување и не го делат тоалетот со други лица

Податоците од истражувањето покажуваат дека Ромите кои живеат во домаќинства каде што отпадните води се одливаат во септичка јама се во поголем ризик да заболат од стомачни заразни заболувања за разлика од лицата кои живеат во домаќинства каде што нема септичка јама, односно 34 % од Ромите кои имаат септичка јама имале стомачно заболување во последните два месеци наспрема 28 % од оние кои немаат септичка јама (види графикон бр. 10). Празнењето на септичката јама и тоа кој ја празни, кај оние домаќинства кои имаат јама, нема никакво влијание врз појавата на стомачни заразни заболувања, односно бројот на ромските домаќинства кои заболеле од акутно стомачно заболување е ист независно од тоа дали имаат или пак немаат јама и од тоа дали јамата е испразнета од професионална служба или пак самостојно.

ГРАФИКОН бр. 10: Процент на Роми кои заболеле од стомачно заболување во изминатиот период во домаќинство каде што отпадните води се одведуваат во септичка јама наспрема оние кај кои отпадните води се одведуваат во канализација

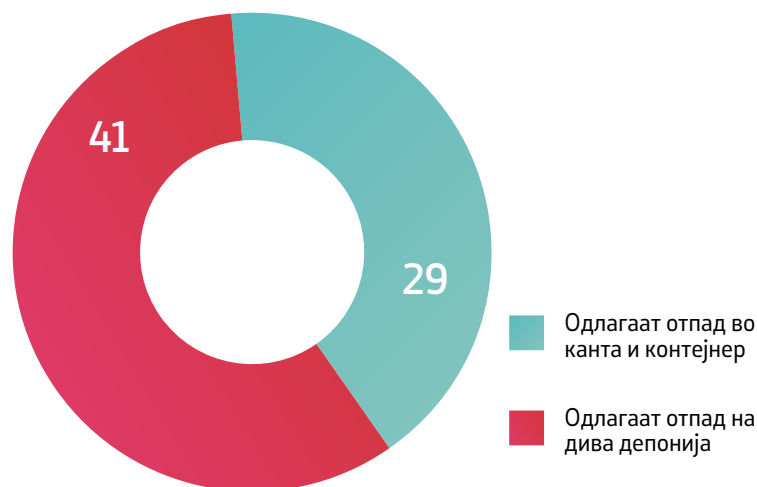
III.3.3 УПРАВУВАЊЕ СО ОТПАД

Управувањето со отпад претставува еден од клучните фактори за здрава животна средина и подобро здравје на граѓаните. Управувањето со отпад започнува од создавање до складирање, транспорт, третирање и отстранување на отпадот. Оттука несоодветниот начин на складирање на отпадот и неговото несоодветно отстранување, како што се дивите депонии без мерки за заштита на земјата и на површинските води, претставуваат една од најзначајните закани врз животната средина и здравјето на граѓаните кај нас и во светот. Овој фактор на загадување е клучен за несаканите здравствени резултати кај Ромите. Пред сè, поради недостигот на урбанизација на локациите каде што живеат (немање пристап до соодветни места за фрлање на отпадот и немањето служби за преземање и отстранување на отпадот) се придонесува кон континуирано создавање на диви и неконтролирани депонии во самите населени места каде што живеат Ромите. Дополнително, социоекономските услови во кои живеат Ромите придонесуваат тие да го користат отпадот како основен извор на финансиски средства (пример, собирање и продавање на: пластика, картон, бакар, железо итн.) или пак извор на основни средства за домаќинството (пример, облека, храна, мебел итн.). Исто така палењето на дивите депонии и користењето на отпадот како гориво за загревање и готвење во ромските населби претставува еден од клучните ризик фактори врз здравјето и благосостојбата на оваа група на граѓани⁵⁷.

Од испитаниците, 22 % живеат во близина на еколошки опасни зони (контаминирани индустриски локации, нестандартни депонии и ѓубришта).

⁵⁷ Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment, April 2022 update. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>.

Ромите кои го фрлаат отпадот од домаќинството на диви депонии се за 12 процентни поени повеќе изложени на ризик од акутни стомачни заболувања, односно Ромите кои фрлаат отпад на диви депонии заболеле од акутно стомачно заболување (41 % од оние кои фрлаат отпад на диви депонии) за разлика од оние кои отпадот го фрлаат во канта или пак во контејнер (29 % од оние кои фрлаат отпад во канта и во контејнер).

ГРАФИКОН бр. 11: Процент на Роми кои заболеле од стомачно заболување во изминатиот период и отпадот го одлагаат на диви депонии наспрема оние кои отпадот го одлагаат во канта и во контејнер

III.3.4 УРБАНИЗАЦИЈА И ИНФРАСТРУКТУРНИ УСЛОВИ

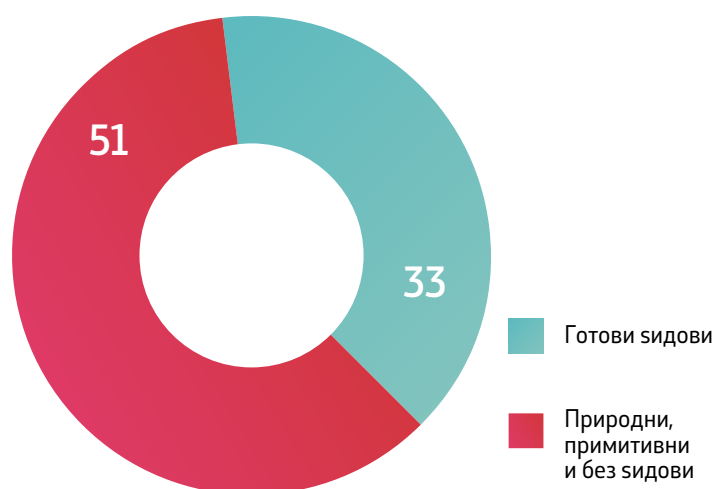
Градовите и останатите урбани заедници овозможуваат многу можности за подобро здравје и живот, почиста животна средина и климатска акција. Оттука добро поставените урбани политики можат да придонесат кон подобри здравствени резултати, особено поради фактот што здравјето е основа за: подобар живот, продуктивна работна сила, поотпорни заедници, физичка мобилност, социјална интеракција и заштита на ранливите групи на граѓани. Оттука урбанизацијата, вклучително и просторното планирање, можат да придонесат кон подобрување или пак влошување на здравствените резултати кај граѓаните. Па така, неурбанизираноста на повеќето од локациите каде што живеат Ромите во Република Северна Македонија, вклучително немање довод и одвод на вода и отпадни материји, неасфалтирани улици, немање на организиран транспорт на патници, непланско населување на заштитени подрачја или пак ризични подрачја итн. се основен предуслов за појава на заболувања и негативни здравствени резултати во однос на останатото население. Дополнително, материјалите и начинот на кој се изградени живеалиштата придонесуваат кон зголемување на овие ризици⁵⁸.

Од испитаниците, 40 % живеат во објекти без дозвола за градба, 99 % живеат во населени места каде што не се обезбедува изградба и одржување на локални патишта, 97 % живеат во населени места каде што нема служба за одржување на јавна чистота и систем за одведување на атмосферски води и 22 % живеат во населени места каде што нема систем и служба за отстранување на отпад.

Податоците од спроведеното истражување покажуваат дека Ромите кои живеат во понеповолни услови за домување, односно во објекти чии сидови се направени од природни и примитивни материјали или пак немаат класични сидови се поподложни на акутни респираторни заболувања за разлика од лицата кои живеат во живеалишта со готови сидови. Од Ромите кои живеат во објекти чии сидови се изработени од

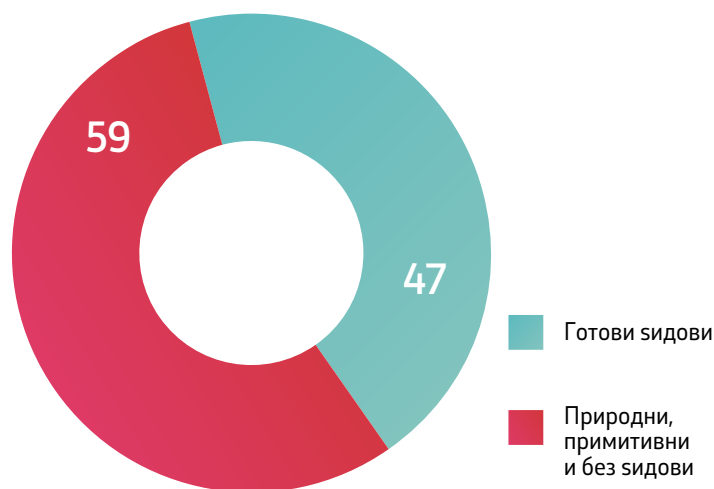
⁵⁸ Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment, April 2022 update. <Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment>.

примитивен, природен или пак неklasичен материјал, 51% имале акутни респираторни заболувања, додека само 33% од Ромите кои живеат во објекти изработени од готови сидови заболеле од вакви заболувања. Оттука наодите укажуваат дека неповолните услови за домување водат кон ризик од почести заболувања од акутни респираторни болести (види графикон бр. 12).

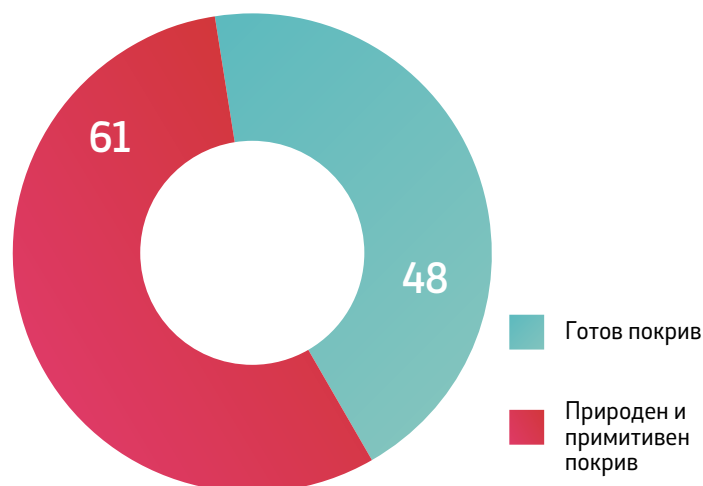
ГРАФИКОН бр. 12: Процент на Роми кои имале акутни респираторни проблеми во изминатиот период и живеат во објекти изградени од природни и примитивни материјали или пак немаат стандардни сидови наспрема оние кои имаат готови сидови

Видот на материјалот од кој е изработен објектот во кој живеат Ромите не само што влијае врз појава на акутни респираторни заболувања туку влијае и врз појавата на различни хронични заболувања кај оваа етничка заедница, односно лицата кои живеат во објекти од примитивни, природни или пак нестандартни сидови заболуваат од некоја хронична болест за 12 процентни поени повеќе во однос на оние кои живеат во објект изработен од готови сидови. Од Ромите кои живеат во објекти изработени од готови сидови, 47% имаат хронично заболување, а пак 59% кои живеат во објекти од примитивни, природни или пак нестандартни сидови (види графикон бр. 13).

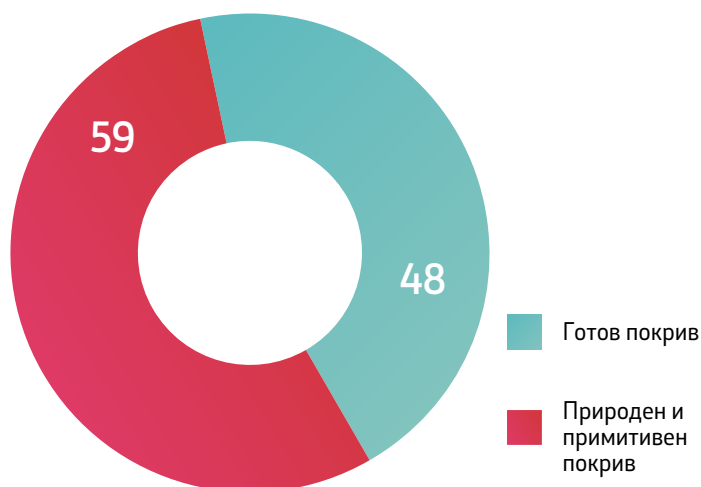
ГРАФИКОН бр. 13: Процент на Роми кои имаат хронична болест живеат во објекти изградени од природни и примитивни материјали или пак немаат стандардни сидови наспрема оние кои имаат готови сидови

Појавата на различни хронични заболувања многу е условена и од видот на материјалот од кој е изработен покривот на објектот во кој живеат Ромите. Оттука 48% од домаќинствата кои живеат во објекти покриени со готов покрив боледуваат од некоја хронична болест, што е за 13 процентни поени помалку од оние домаќинства кои имаат примитивен или пак природен покрив (види графикон бр. 14).

ГРАФИКОН бр. 14: Процент на Роми кои имаат хронична болест живеат во објекти чиј покрив е изграден од природни и примитивни материјали наспрема оние кои имаат готов покрив

Исто така материјалот од кој е изработен покривот на објектите во кои живеат Ромите има влијание и врз појавата на акутни респираторни заболувања кај оваа етничка група, односно оние кои живеат во објекти од примитивен или пак природен покрив заболеле од акутни респираторни заболувања 10 процентни поени повеќе во однос на оние кои живеат во објект со готов покрив (види графикон бр. 15).

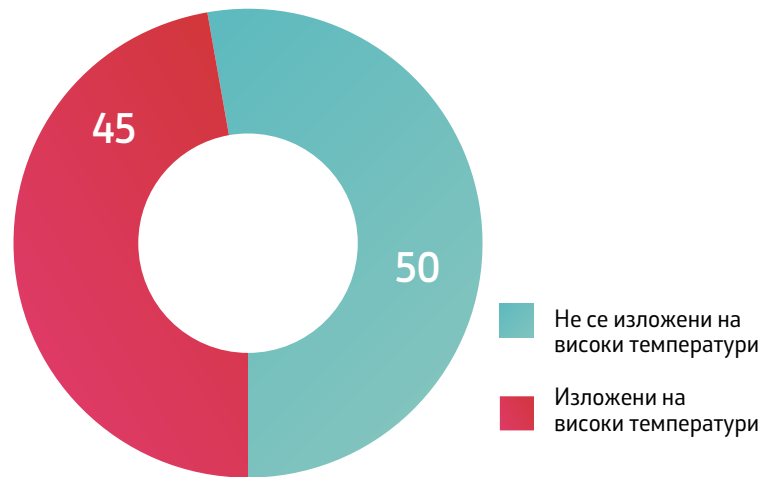

ГРАФИКОН бр. 15: Процент на Роми кои имале акутно респираторно заболување и живеат во објекти чиј покрив е изграден од природни и примитивни материјали наспрема оние кои имаат готов покрив

Инфраструктурните услови и начинот на градба доведува и до тоа 40 % од членовите на ромските домаќинства кои живеат изложени на мувла и на влага во своите домови да имаат астма. Бројот на членови кои имаат астма како резултат на изложеност на мувла и на влага е речиси четири пати поголем од бројот на членови кои имаат астма, а живеат во објекти каде што нема мувла и влага.

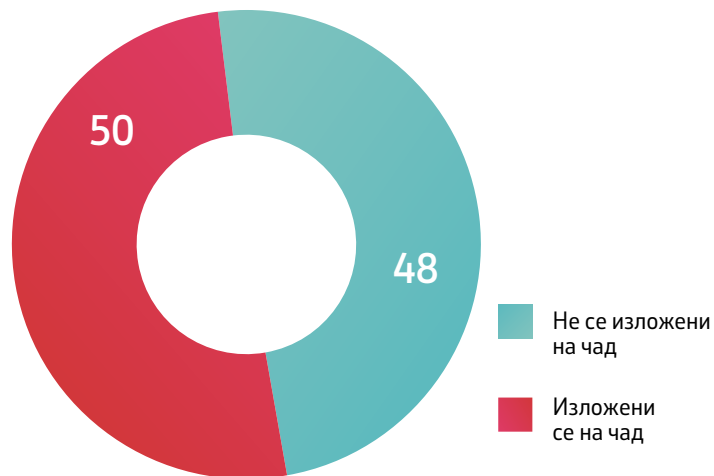
III.3.5 РИЗИК ПРИ РАБОТА

Согласно со податоците од спроведеното истражување меѓу Ромите, оние лица кои се изложени на екстремно високи надворешни температури на своето работно место заболуваат од хронични заболувања за 5 % повеќе од оние кои не се изложени на високи температури при својата работа (види графикон бр. 16).

ГРАФИКОН бр. 16: Процент на Роми кои имаат хронично заболување и се изложени на високи температури на своето работно место

Половината од Ромите кои се изложени на чад на работното место се разболеле од акутни респираторни заболувања во изминатите месеци. Меѓутоа, истиот процент се појавува и кај оние кои не се изложени (види графикон бр. 17).

ГРАФИКОН бр. 17: Поврзаност меѓу изложеноста на чад на работното место и појавата на акутни респираторни заболувања кај Ромите

Ромите кои се изложени на директен контакт со отпад или со отпадни води при својата работа се во речиси двојно поголем ризик да заболат од стомачни заразни заболувања (43 % од Ромите изложени на отпад и на отпадни води имале стомачно заболување) за разлика од лицата кои не се во контакт со отпад или отпадни води (24 % имале стомачно заболување). Изложеноста на ризици на работното место има значајна улога врз здравјето, особено земајќи го предвид видот на работата која ја извршува сиромашното ромско население при што се изложени на директен контакт со отпад и отпадни води.

ГРАФИКОН бр. 18: Процент на Роми кои заболеле од стомачно заболување во изминатиот период, а кои се изложени или не се изложени на директен контакт со отпадни води при својата работа

IV. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО ПО МЕСТА

IV.1. ГРАД СКОПЈЕ ДЕЛОТ ОД ОПШТИНАТА ШУТО ОРИЗАРИ

СЕКТОРСКИ ОПФАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО:

УРБАНА ЗАЕДНИЦА: ШУТО ОРИЗАРИ

РОМСКИ НАСЕЛБИ:

→ ХАНГАРНИ БАРАКИ

→ НОВ ЖИВОТ.

Врз основа на утврдените инструменти за спроведување на теренското истражување, тоа беше спроведено од Здружението за развој и унапредување на ромската заедница - РОМАНО ЧАЧИПЕ од Скопје. Теренското истражување вклучи:

→ **675 испитаници** претставници на домаќинствата од сиромашните, неформалните ромски населби во урбаната заедница Шуто Оризари, припадници на ромската етничка заедница. Од нив во истражувањето се вклучени 438 испитаници (65 %) од населбата Хангарни Бараки и 237 (35 %) од населбата Нов Живот,

→ **претставници на општинската администрација** кои учествуваа во пополнување на прашалникот за Општината Шуто Оризари,

→ **16 учесници на состаноците на фокус групата за дискусија**, претставници на Секторот за животна средина и комунални дејности во Општина Шуто Оризари и претставници на Секторот за животна средина на градот Скопје, локални НВО за заштита на животната средина и заштита на правата на Ромите, жители на населбите и двајца надворешни експерти.

IV.1.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

1. ПРАВЕН СТАТУС НА НАСЕЛБИТЕ

Според податоците на општинската администрација за **правниот статус на ромските населби** каде што се спроведуваше истражувањето (*постоење урбанистички/прос-торни планови за локацијата каде што се наоѓа населбата*):

- само дел од ромските населби се покриени со Детален урбанистички план
- намената на земјиштето според постојните планови е „компатибилна со домување“
- постојни видови урбано зеленило во населбите се:
 - *парк* - зелена површина со големина над 1 ха, која се користи за одмор, шетање, разонода и игра
 - *зелен плоштад* - зелена површина со големина под 1 ха, која се користи за пешачки транзит, краткотраен одмор и игра
 - *дрворед* - линиски облик на зеленило поставено по должина на сообраќајницата.

2. БЕЗБЕДНОСТ НА ЛОКАЦИЈАТА НА НАСЕЛБИТЕ ПОВРЗАНИ СО ЗДРАВСТВЕНИ РИЗИЦИ ОД ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ

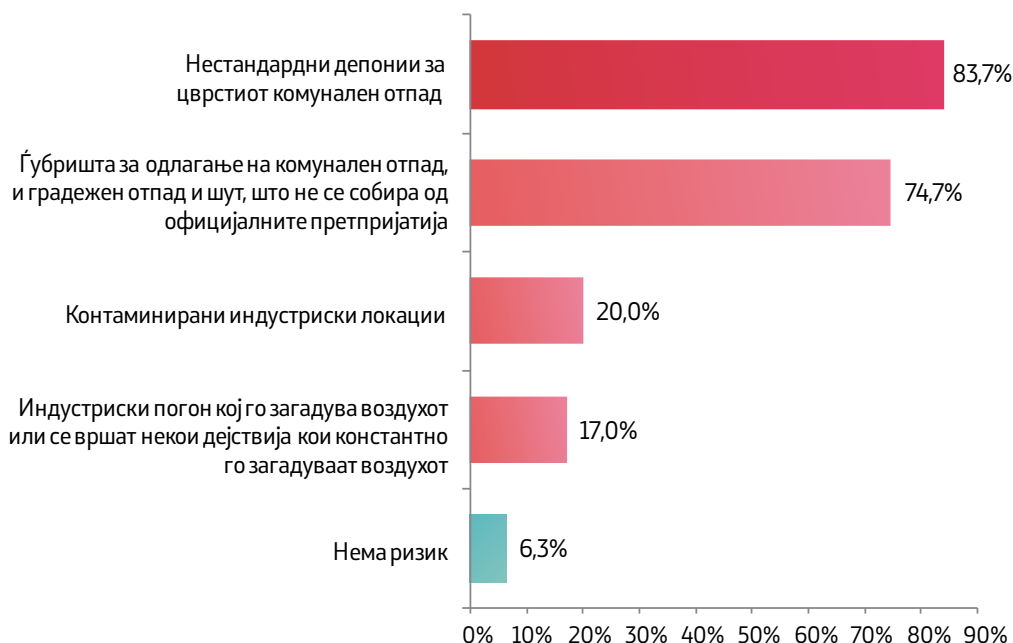
Според податоците на општинската администрација за **изложеноста на населбата на услови на животната средина опасни и поврзани со здравствени ризици:**

- Населбите **СЕ НА ПОДРАЧЈЕ** подложно на **природната катастрофа**:
 - земјотрес.
- Населбите **СЕ ВО БЛИЗИНА** на следниве **еколошки опасни области**:
 - нестандартни депонии за цврст комунален отпад
 - ѓубриште за одлагање на комунален отпад и на градежен отпад и шут што не се собира од официјалните претпријатија.
- Населбите **СЕ ИЗЛОЖЕНИ** на следниве **опасни фактори за живеење**:
 - живеење до значаен извор на загадување на почвата
 - живеење во области со недостиг на инфраструктура за безбедна вода за пиење, третман на отпадни води, асфалтирани патишта, собирање отпад итн. (делумно)
 - затоплување со согорување на цврст отпад за загревање на живеалиштата
 - работење на ѓубришта, со контејнери итн. без соодветна заштита (делумно).

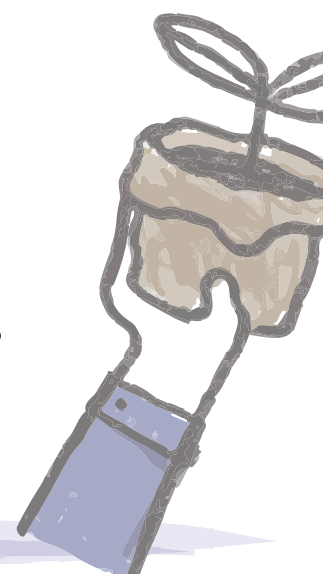
За близината на населбите до еколошки опасни области испитаниците од ромските населби изјавиле:

- 84 % дека населбите **СЕ ВО БЛИЗИНА** до „нестандардна депонија за цврст комунален отпад“
- 75 % дека населбите **СЕ ВО БЛИЗИНА** до „ѓубриште за одлагање на комунален отпад и на градежен отпад и шут што не се собира од официјалните претпријатија“
- 20 % дека населбите **СЕ ВО БЛИЗИНА** до „контаминирани индустриски локации - жешки еколошки точки“
- 6,3 % дека населбите **НЕ СЕ ВО БЛИЗИНА** на еколошки опасна област.

За постоење на дејствија кои постојано го загадуваат воздухот, 17 % од испитаниците изјавиле дека во близина од околу 2 километри од нивното живеалиште има „индустриски погон или се вршат некои дејствија (палење гуми и електрични кабли на отворено) кои го загадуваат воздухот“.

ГРАФИКОН бр. 19: Еколошки опасни области (по тип) лоцирани во близина на населбите (анкетирање на домаќинствата)

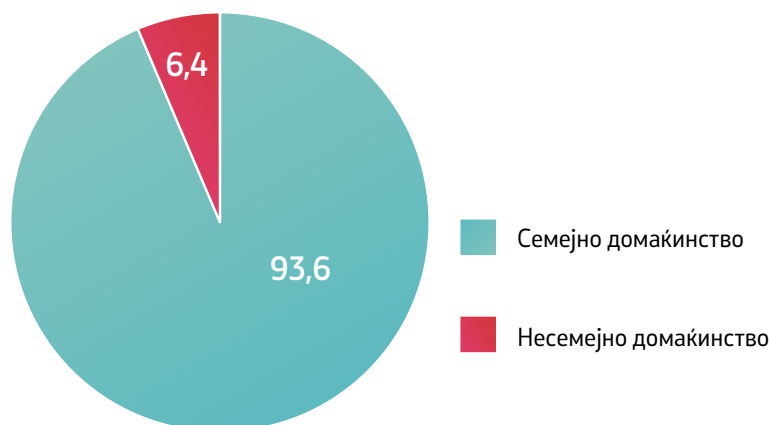
IV.1.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ВИД ДОМАЌИНСТВА ВО РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

Според **видот на домаќинствата во ромските населби:**

→ 93,6 % се „семејни домаќинства (домаќинство со едно, две или повеќе семејства)“. Од нив, 85,9 % се „семејни домаќинства со едно семејство“, додека само 7,7 % се „семејни домаќинства со две или повеќе семејства“,

→ 6,4 % се „несемејно домаќинство (составени од едно, две или повеќе лица кои не се во сродство)“. Од нив, 90,7 % се „несемејни домаќинства со еден член“, додека 9,3 % се „несемејни домаќинства составени од две или повеќе лица кои не се во крвно сродство“.

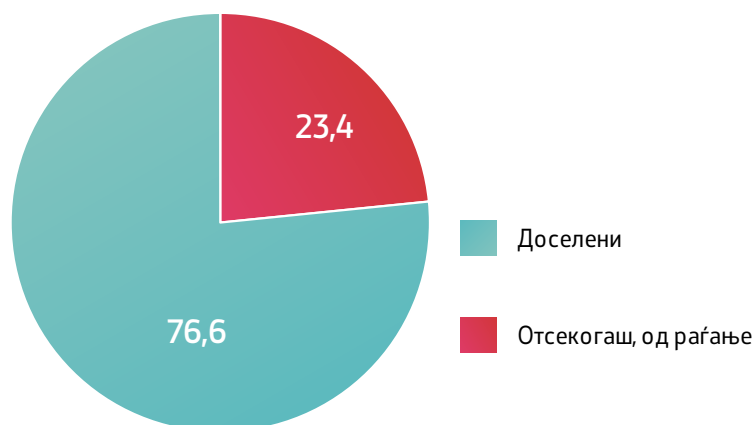
ГРАФИКОН бр. 20: Вид домаќинства во ромските населби

2. ВРЕМЕ НА КОНТИНУИРАНО ЖИВЕЕЊЕ ВО РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

Според времето на континуираното живеење во населбата на членовите на домаќинствата опфатени со истражувањето:

→ три четвртини (76,6 %) „отсекогаш, од раѓање“ живееле во населбата,

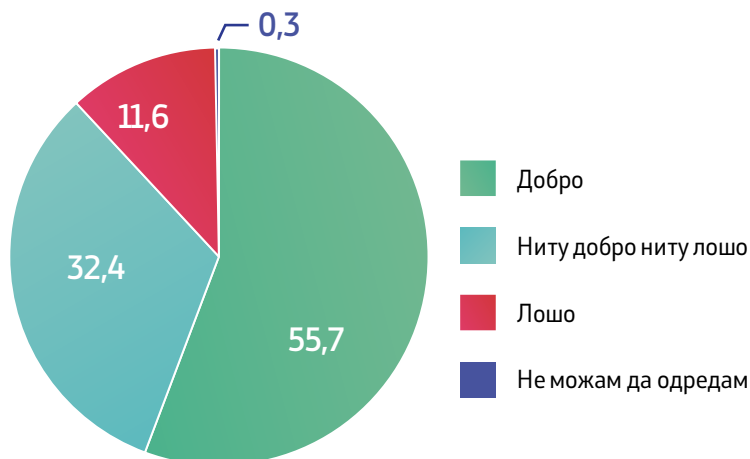
→ речиси една четвртина (23,4 %) се „доселени во населбата“, од кои 90 % се доселени „од друго населено место од Македонија“, додека 10 % „се доселени од друга држава“.

ГРАФИКОН бр. 21: Време на континуирано живеење во населбите

3. ПОСТОЈНА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА НА ЧЛЕНОВИТЕ НА ДОМАЌИНСТВОТО

Испитаниците го оценија **своето и здравјето на членовите на домаќинството во моментот на следниов начин**: 55,7 % сметаат дека е „добро“, 32,4 % сметаат дека е „ниту добро ниту лошо“, додека 11,6 % се изјаснија дека е „лошо“.

ГРАФИКОН бр. 22: Оценка на здравјето на членовите на домаќинството во моментот

Испитаниците ги наведоа следниве **моментални хронични заболувања на членовите на домаќинствата**: во 39,01 % од домаќинствата имаат членови со „покачен крвен притисок (хипертензија)“, во 34,9 % со „шеќерна болест (дијабет)“, во 17,4 % со „срцева болест“, во 5,3 % со „астма“, во 4,5 % со „инфаркт на срцето“ и во 3,7 % со „мозочен удар“. Многу помалку се наведени „хроничната болест на бубрезите“ (2,8 %), „хроничната болест на белите дробови (плуќа)“ (2,4 %), „хроничната болест на црниот дроб“ (1,2 %) и „ракот (карцином)“ (0,4 %).

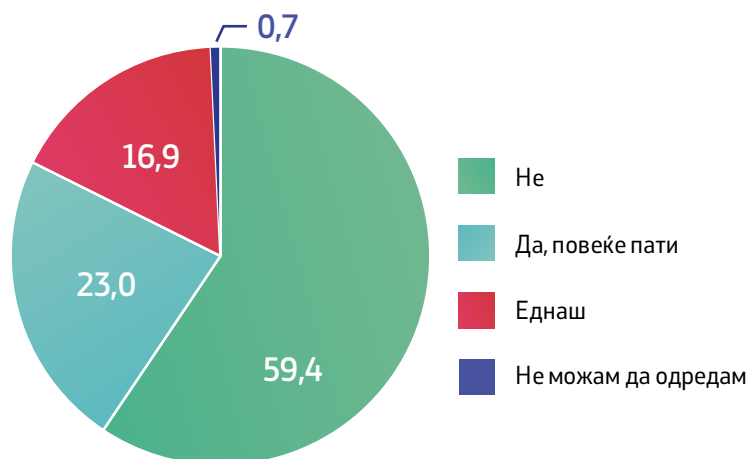
Никакво заболување не пријавиле 43,8 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 23: Хронични здравствени состојби/заболувања на членовите на домаќинствата

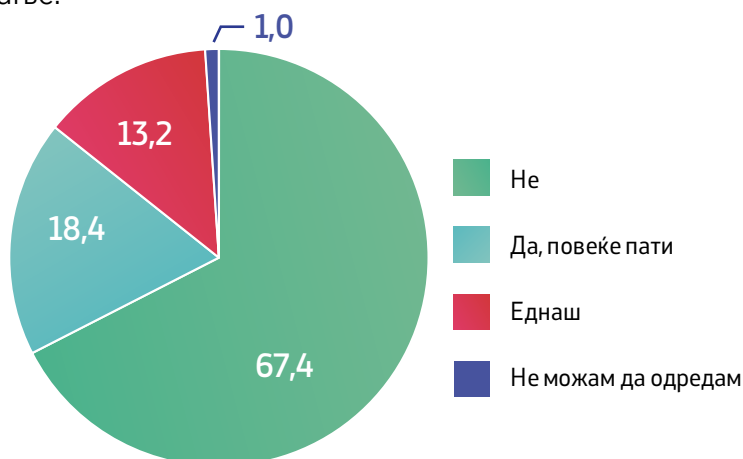
Во изминатите 2 месеци членовите на 59,4 % од домаќинствата „не се разболеле“ од **настинки, кашлица, течење на нос**, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. Членовите на 23 % од домаќинствата се разболеле „повеќе пати“, додека членовите на 16,9 % од домаќинствата се разболеле „еднаш“.

Од испитаниците, 0,7 % не можеле да одредат дали и колку во изминатите 2 месеци членовите на домаќинството се разболувале од наведените болести.

ГРАФИКОН бр. 24: Настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. во изминатите 2 месеци

Во изминатите 2 месеци членовите на 67,4 % од домаќинствата „не се разболеле“ од стомачни заболувања, повраќања, дијареја, болки во stomакот и сл. Членовите на 13,2 % од домаќинствата „се разболеле еднаш“, додека „повеќе пати“ се разболеле членовите на 18,4 % од домаќинствата. Седум испитаници не можеле да одредат и не одговориле на ова прашање.

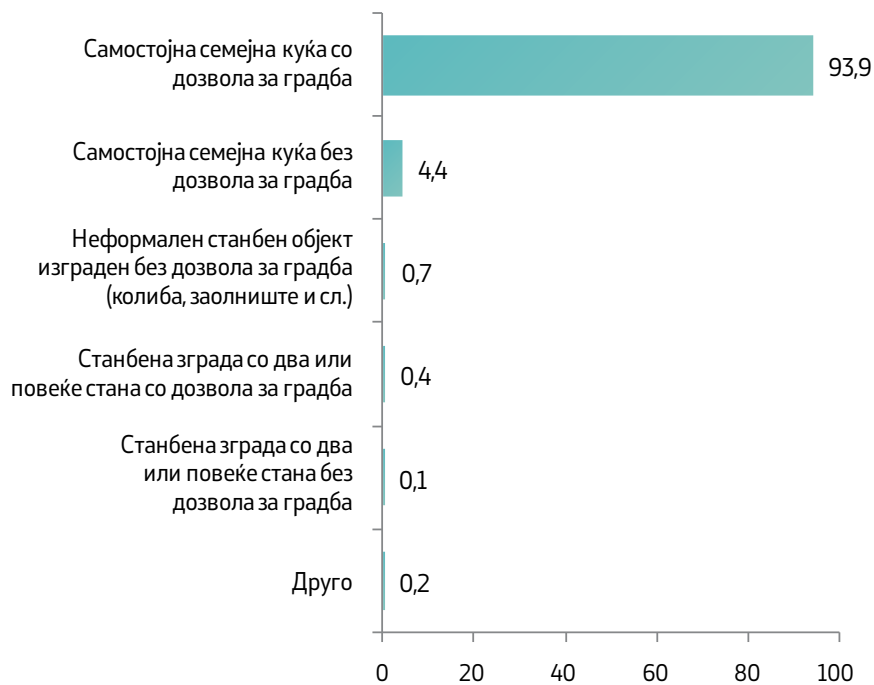
ГРАФИКОН бр. 25: Стомачни заболувања - повраќање, дијареја (пролив), болки во stomак и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

IV.1.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ

1. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД КВАЛИТЕТОТ НА ГРАДБА НА СТАНБЕНАТА ЕДИНИЦА

а) Вид и сопственост на станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **видот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството: 94 % од домаќинствата се сместени во „самостојна куќа со дозвола за градба“; околу 4 % се сместени во „самостојна куќа без дозвола за градба“; додека 0,7 % од домаќинствата се сместени во „неформален станбен објект без дозвола за градба“.

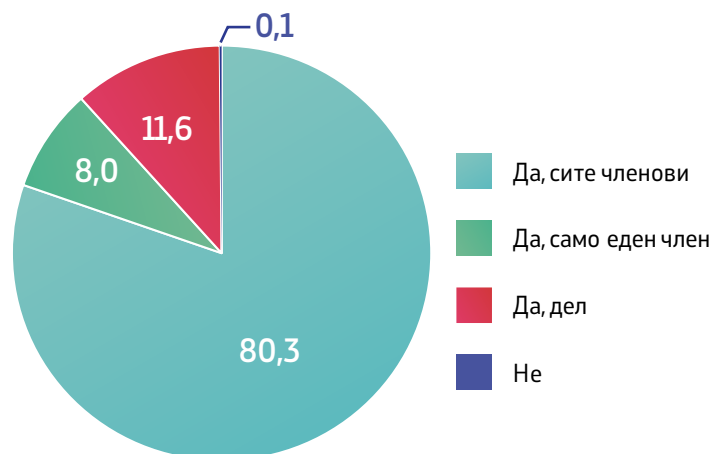

ГРАФИКОН бр. 26: Вид објект во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **бројот на просториите на станбената единица во која е сместено домаќинството**, околу 9 % од домаќинствата живеат во „гарсониера или еднособна станбена единица“, околу една третина (35 %) живеат во „двособен или дво и пол собен стан“, исто толкав процент (35 %) се сместени во „трисобен или три и пол собен стан“, додека во „четирисобен или повеќесобен стан“ се сместени 21 % од домаќинствата.

Според **сопственоста на станбената единица** во која е сместено домаќинството, 96,6 % од домаќинствата се сместени во станбени единици во „сопственост на член на семејството“. Околу 3 % од домаќинствата се сместени во „изнајмени станбени единици“.

Во 80,3 % од домаќинствата „сите членови од домаќинството имаат **важечка лична карта со место и адреса на станбената единица**“, во 8 % од домаќинствата „само еден член поседува ваква лична карта“, додека во 12 % од домаќинствата „дел од членовите на домаќинството имаат важечки документ за идентификација“. Само кај едно домаќинство (0,1 %) „членовите од домаќинството немаат важечка лична карта со место и адреса на станбената единица“.

ГРАФИКОН бр. 27: Членови на домаќинството според важечка лична карта со место и адреса на станбената единица

Вкрстените податоци покажуваат дека жителите на НОВ ЖИВОТ во поголем процент живеат во домаќинства каде што само еден член од домаќинството има важечка лична карта со место и адреса на станбената единица на живеење (16 %) или само дел имаат ваков тип на идентификација (15 %).

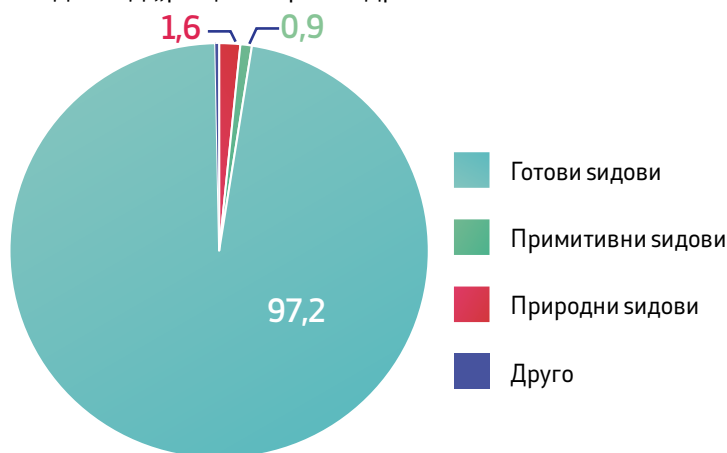
б) Трајност на конструкцијата и безбедност на станбените единици

Според **видот на надворешните ѕидови** на објектот во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

→ 97 % од објектите имаат „**готови ѕидови**“ од кои: 53 % се изградени од „тули, цигли или блок цигли“, 29 % од „цемент“, 16 % од „цементни блокови“, 0,6 % од „камен со вар“ и 0,2 % од „покриен керпич“

→ 2 % од објектите имаат „**природни ѕидови**“, половина изградени од „кал“, половина од „трска/стебла“

→ 0,9 % од објектите имаат „**примитивни ѕидови**“ - три изградени од „глина“, два од „шперплоча“ и еден од „рециклирано дрво“.

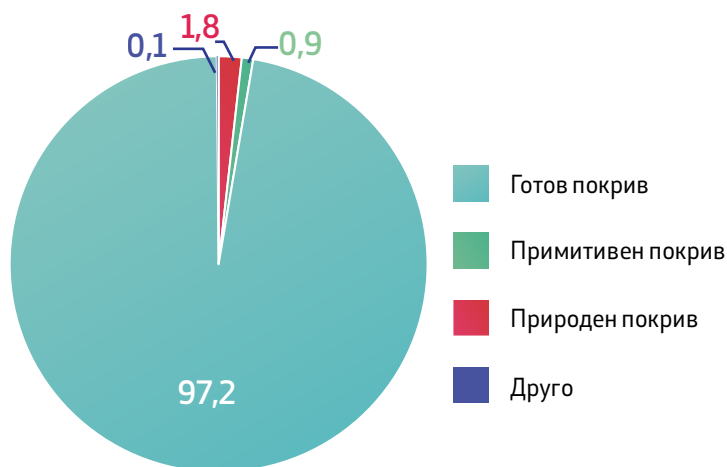
ГРАФИКОН бр. 28: Видови надворешни ѕидови на објектот во кој се наоѓа станбената единица

Според **видот на покривот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

→ 97 % од објектите имаат „готов покрив“ од кои најголем дел (83 %) изградени од „керамиди“, 2 % од „метал/лим“, 2 % од „готови шиндри“, 8 % од „цемент“, додека 1 % од објектите имаат „дрвен покрив“

→ 1,8 % од објектите имаат „природен покрив“, најчесто од трева

→ 0,9 % од објектите се со „примитивен покрив“ исклучиво изграден од штици.

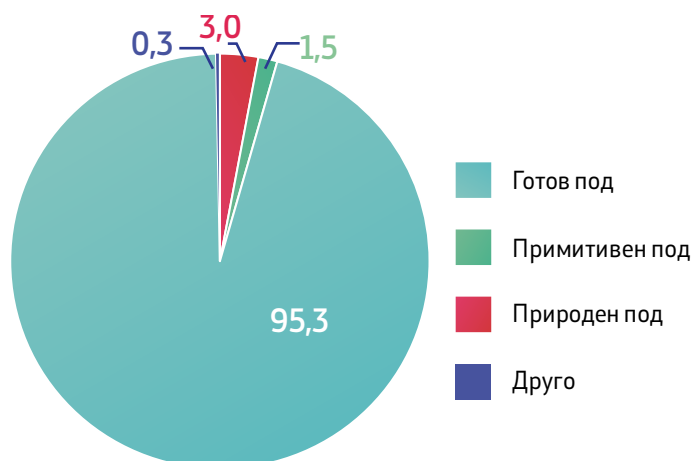
ГРАФИКОН бр. 29: Видови покриви на објектот во кој се наоѓа станбената единица

Според **видот на подовите во живеалиштата:**

→ 95 % од живеалиштата имаат „готов под“ од кои: една третина (33 %) имаат „готов под изграден од ламинат“, една петтина од „керамички плочки“, а исто толку од „цемент“; кај останатите готовиот под е „паркет или лакирано дрво“ (17 %) и „тепих“ (7 %)

→ 3 % од живеалиштата имаат „природен под“, и тоа во најголем дел изграден „од земја или песок“ (95 %), а кај 5 % од живеалиштата има под „од изметиште“

→ само 2,3 % од живеалиштата имаат „примитивен под“ изграден „од дрвени штици“.

ГРАФИКОН бр. 30: Видови подови во живеалиштата

2. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НЕДОСТАТОКОТ НА ОСНОВНИТЕ КОМУНАЛНИ УСЛУГИ

а) Вид комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбата

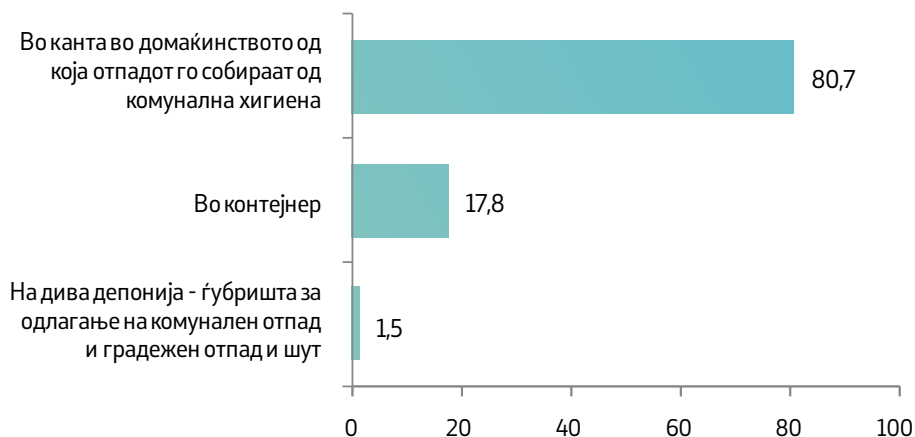
Според **видот на обезбедени комунални услуги и на инфраструктурата** во населбата, најдобро се обезбедени следниве услуги: „снабдување со вода за пиење - водовод“ (99 %), „снабдување со електрична енергија“ (88 %), „одведување на отпадните води - канализација“ (70 %), „улично осветлување“ (54 %) и „собирање на комуналниот отпад“ (46 %).

Помалку од една петтина од испитаниците наведуваат дека во делот на населбата каде што живеат е обезбедено „одржување на јавна чистота“ (18 %), „снабдување со топлинска енергија“ (15 %), „организирање на јавен превоз“ (16 %) и „одржување на паркови, на зеленило и на рекреативни површини“ (15 %). Одговорите се загрижувачки кога станува збор за услугите кои се однесуваат на изградбата и на одржувањето на „одведувањето на атмосферските води“ (8 %), „локалните патишта“ (5 %), „јавниот простор за паркирање“ (1 %) и сообраќајната сигнализација (1 %).

ГРАФИКОН бр. 31: Комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбите

Мнозинството од домаќинствата (81 %) го фрлаат цврстиот отпад (ѓубрето) од домаќинството „во канта во домаќинството од која отпадот го собираат од комунална хигиена“, додека 18 % „во контејнер“. Околу 2 % од домаќинствата го фрлаат на „дига депонија“.

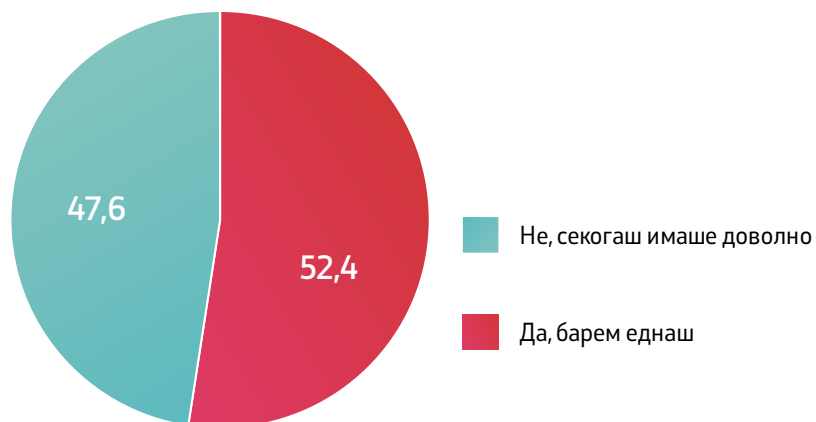
ГРАФИКОН бр. 32: Места каде што се фрла цврстиот отпад од домаќинствата

б) Безбедност на водата за пиење и на санитарниот систем

Главен извор на питка вода за членовите на домаќинството за 99,1% од домаќинствата е „водата од водовод“. Од нив, 98 % имаат „водовод во живеалиштето“, додека 2 % имаат „водовод во дворот/ парцелата“. Едно домаќинство (0,1 %) користи „вода од ископан бунар (заштитен)“, додека 5 домаќинства (0,7 %) користат „пакувана вода“. Од домаќинствата, 52,4 % „барем еднаш“ имале **недостаток од вода за пиење** во некој момент во последниот месец од кои: 84 % поради „недостапноста на водата од главниот извор на вода за пиење“, 5 % поради „немање пристап до главниот извор на вода за пиење“, 1 % поради тоа што „водата е прескапа“, додека 6 % поради „слаб притисок“. Околу 4 % од домаќинствата „не знаат која е причината“ поради која во некој момент имале недостаток од вода за пиење.

Останатите 47,6 % од домаќинствата „секогаш имале доволно“ вода за пиење во последниот месец.

Вкрстените податоци покажуваат дека жителите на ХАНГАРНИ БАРАКИ во поголем процент изјавиле дека барем еднаш во изминатиот месец имале недостиг од вода за пиење (57 %) во споредба со жителите на НОВ ЖИВОТ (44 %).

ГРАФИКОН бр. 33: Недостаток од вода за пиење во домаќинствата во последниот месец

Главен извор на вода за **готвење или за миене раце** за 99,9 % од домаќинствата е „водата од водоводот“, и тоа најчесто „водовод во живеалиштето“ (98 %), а поретко „водовод во дворот“ (2 %). „Водовод од соседите“ користи единствено едно домаќинство, а едно домаќинство користи „јавна чешма/продолжение на цевка“.

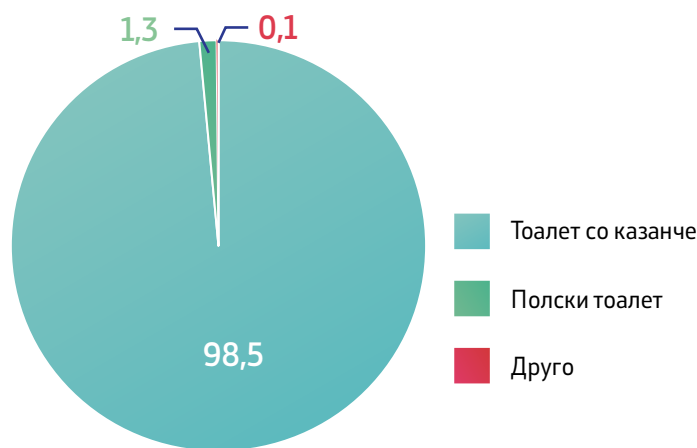
Членовите на 97 % од домаќинствата **најчесто мијат раце** во „лавабо/славина во самото живеалиште“, додека 2 % во „сопствениот двор/парцела“. Во мобилен објект (кофа, бокал или бардак) мијат раце 0,7 % од домаќинствата, додека единствено во едно домаќинство „нема место за миење раце до живеалиштето, односно дворот“.

„Сапун и детергент“ **за миење раце** користат 74 % од домаќинствата, речиси една четвртина (24 %) од домаќинствата користат само „сапун за миење раце“, додека 3 % од домаќинствата „користат детергент“.

Според **видот на тоалетот** кој вообичаено го користат членовите на домаќинството:

→ „тоалет со казанче“ користат 99 % од домаќинствата. Одводот од тоалетот најчесто води „до канализациски цевки“ (во 99,5 % од случаите),

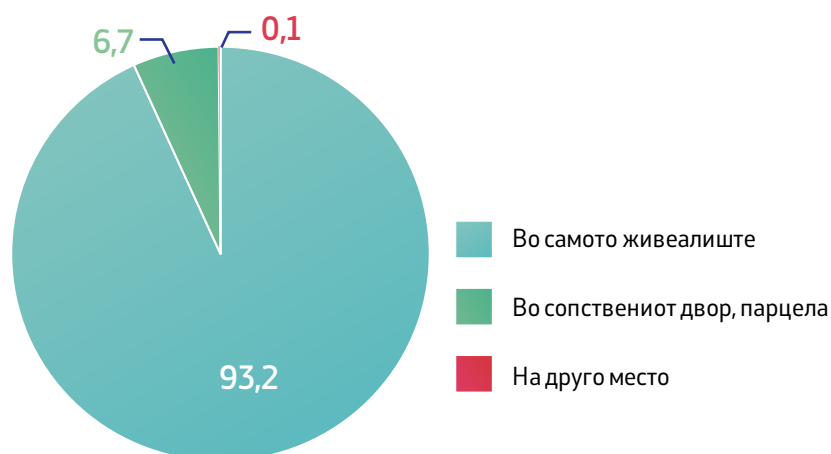
→ „полски тоалет“ имаат само 9 домаќинства (1 %). Од нив, 6 домаќинства имаат „полски тоалет/без плоча/отворена јама“. „Вентилиран полски тоалет со јама“ користи 1 домаќинство, „полски тоалет со плоча“ користат три домаќинства, додека „тоалет со компостирање“ 1 домаќинство.

ГРАФИКОН бр. 34: Вид тоалет кој го користат членовите на домаќинствата

Според местото **каде што се наоѓа тоалетот кој го користат членовите на домаќинствата**: 93,2% од домаќинствата имаат „тоалет во самото живеалиште“, 6,7% од домаќинствата имаат „тоалет во нивниот двор“, додека „тоалет на друго место“ има само едно домаќинство.

Мнозинството од домаќинствата (93 %) **„не го делат“ тоалетот** кој го користи домаќинството со други лица кои не се членови на домаќинството, 7 % „го делат“. Од нив, 99 % од домаќинствата „го делат тоалетот со познат број домаќинства“, додека 1 % „користат просторија отворена за општата јавност“.

ГРАФИКОН бр. 35: Место каде што се наоѓа тоалетот на домаќинствата

Од 189 домаќинства кои имаат **септичка јама каде што води одводот од нивниот тоалет**: 55 домаќинства „ја испразниле во последните 5 години“; 30 го сториле тоа „пред повеќе од 5 години“; во 15 домаќинства септичката јама „никогаш не била испразнета“, додека 89 домаќинства „не биле во можност да одговорат на прашањето“, односно не знаат кога септичката јама била испразнета.

Содржината на септичката јама **последниот пат била отстранета**:

- во 45 % од домаќинствата „од служба која дава ваков тип на услуги“ при што: 61 % од домаќинствата „не знаат каде била отстранета содржината од септичката јама“; 3 од 10 испитаници изјавиле дека содржината била „отстранета во станица за преработка“, а 1 од 10 дека се „закопани во подземна јама“,
- во 36 % од домаќинствата „од страна на самото домаќинство“,
- во 19 % од домаќинствата „на друг начин“.

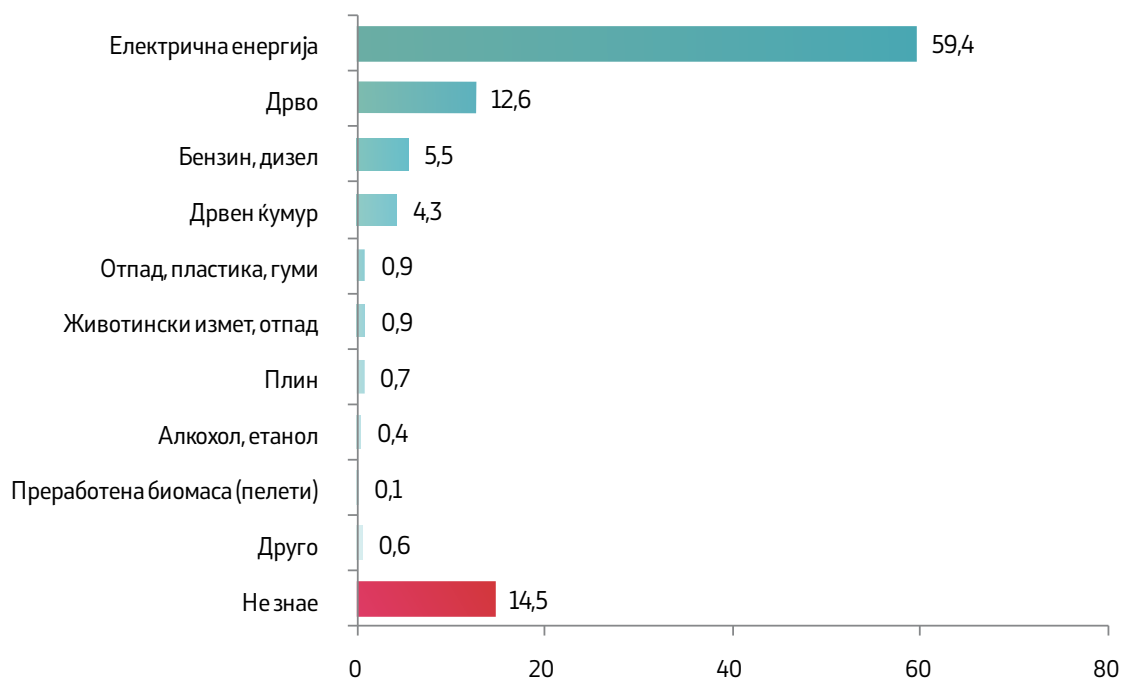
в) Користење енергија во домаќинството

Од вкупно 675 домаќинства во населбите, мнозинството од 667 домаќинства, односно 98,8 % **користат електрична енергија** „преку приклучок во мрежа“, додека 0,3 % или 2 домаќинства имаат електрична енергија „надвор од мрежа“. Електрична енергија „немаат“ 6 домаќинства (0,9 %).

Од домаќинствата, 95 % „имаат оџак“ во објектот каде што живеат, додека 5 % „немаат“.

Домаќинствата **за готвење главно користат**: „електрични шпорети“ (93 %), „шпорет на плин“ (6 %) и „шпорети на природен гас“ (0,6 %). Некаков „друг вид шпорет“ користат помалку од 0,5 % од домаќинствата.

Типот на горивото/изворот на енергија кој се користи за шпоретите се: „електричната енергија“ (59,4 %), „дрвото“ (12,6 %), „бензинот, дизелот“ (5,5 %), „дрвениот кумур“ (4,3 %), „отпадот/пластиката/гумите“ (0,9 %), „животинскиот измет/отпад“ (0,9 %), „преработената биомаса (пелети) или струготини“ (0,1 %) и „плин“ (0,7 %).

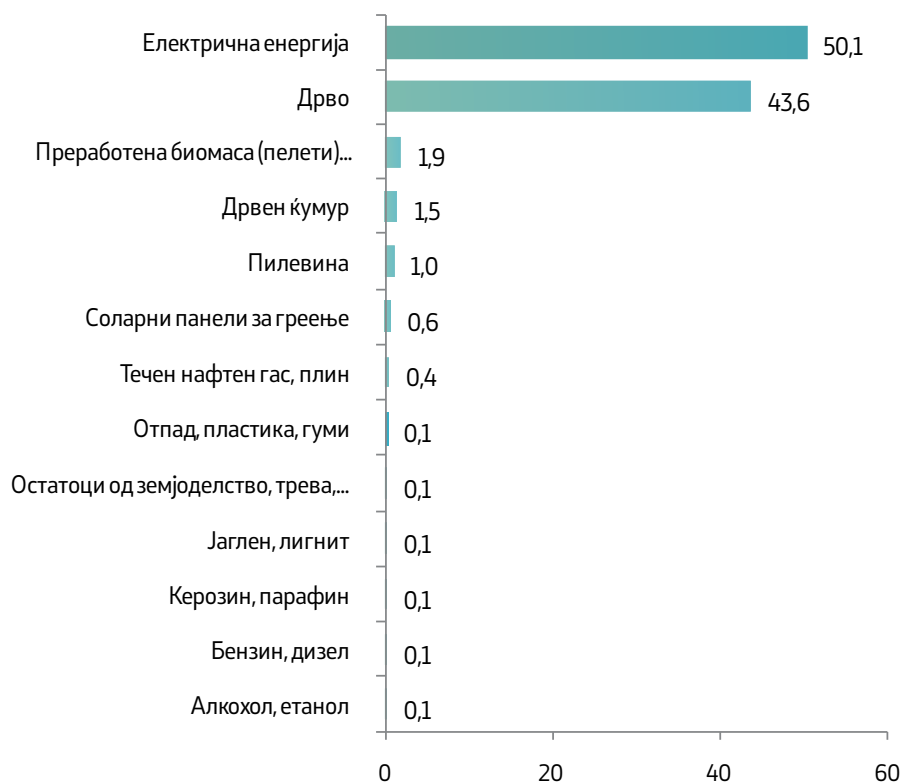

ГРАФИКОН бр. 36: Извор на енергија кој се користи за шпоретите

Според **местото каде што вообичаено се готви**: 93,2 % од домаќинствата вообичаено готват во главната куќа каде што живеат од кои 22 % во „главната куќа во посебна просторија“, додека 73 % „во главната куќа, но немаат посебна просторија за готвење“; само 0,4 % од домаќинствата готват во „посебна градба“; 2,2 % од домаќинствата готват „надвор на трем или покриено предворје“; додека 2,2 % од домаќинствата готват „надвор на отворено“.

За загревање на просторот кога тоа е потребно: 26 % од домаќинствата користат „клима уред“, исто толкав процент „традиционален шпорет“, 22 % „фабрички произведен шпорет“, 14 % „традиционална печка“, 4 % „термопечка“, 2,4 % „електрични панели“, 3,6 % „фабрички произведена греалка“, додека „централно греење“ имаат само 1 % од домаќинствата.

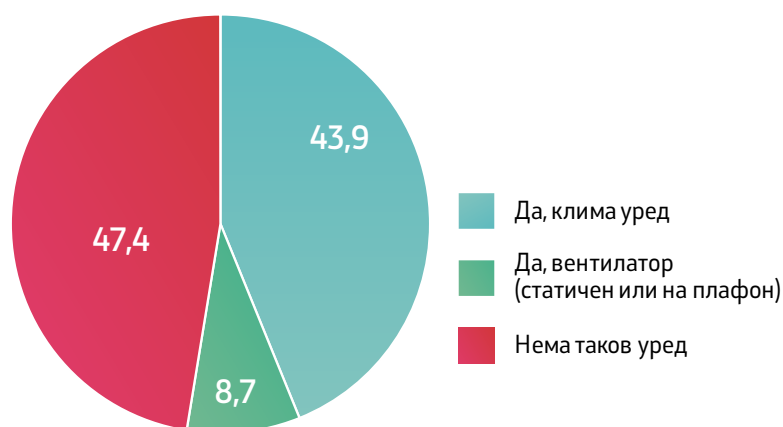
Како **извор на енергија за грејното тело за загревање на просторот** се користат: „електричната енергија“ (50,1 %), „дрвото“ (43,6 %), „преработената биомаса (пелети) или струготините“ (1,9 %), „дрвениот кумур“ (1,5 %), „плинот“ (0,4 %), „отпадот/пластиката/гумите“ (0,1 %), „остатоците од земјоделството/трева/слама/грмушки“ (0,1 %), „јагленот/лигнитот“ (0,1 %), „керозитот/парафинот“ (0,1 %), „бензинот/дизелот“ (0,1 %) и „алкохолот/етанолот“ (0,1 %).

ГРАФИКОН бр. 37: Извор на енергија кој го користат грејните тела во домаќинствата

Уреди за разладување „не користат“ околу 47 % од домаќинствата. Во останатите домаќинства кои користат уред за разладување, 44 % од домаќинствата користат „клима уред“, додека 9 % користат „вентилатор (статичен или на плафон)“.

Вкрстените податоци покажуваат дека домаќинствата од населбата НОВ ЖИВОТ во поголем процент немаат никаков уред за разладување во споредба со домаќинствата на ХАНГАРНИ БАРАКИ.

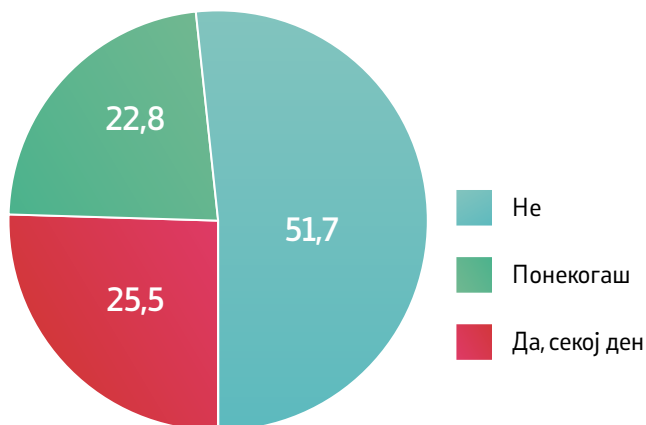

ГРАФИКОН бр. 38: Уреди за разладување со кои располагаат домаќинствата

За осветлување навечер, 96,4 % од домаќинствата користат „електрична енергија“, додека останатите 2,8 % користат „дрво“.

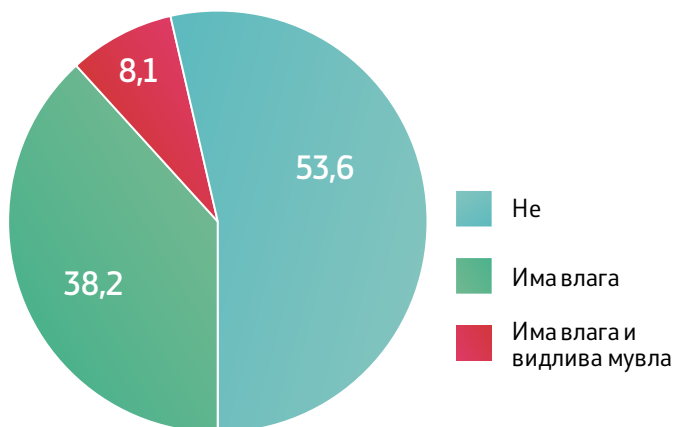
3. ДРУГИ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НАЧИНОТ НА ЖИВЕЕЊЕ И НА РАБОТЕЊЕ

Внатре во домот на 51,7 % од домаќинствата ни едно лице „не пуши“, во 25,5 % од домаќинствата „секој ден се пуши од најмалку едно лице“, додека „понекогаш се пуши“ во 22,8 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 39: Пушење во домот од најмалку едно лице

На ни еден **внатрешен сид во домовите** на 53,6 % од домаќинствата „нема ниту влага ниту видлива мувла“. Во домовите на 38,2 % од домаќинствата „има влага“ на еден или на повеќе внатрешни сидови, додека кај 8,1 % од домаќинствата „има и влага и видлива мувла“.

ГРАФИКОН бр. 40: Состојба на влага и на видлива мувла на внатрешните сидови во домовите

Од вкупно интервјуираните 675 испитаници за нивната **изложеност на ризици по нивното здравје при вршење на нивната моментална работа**: 34 % од испитаниците изјавиле дека се изложени на „директен контакт со отпад“, 34 % дека се изложени на „чад“, додека 19 % на „директен контакт со отпадни води - канализација“.

Престој на отворен простор поради природата на својата работа во топлите летни денови, кога температурата е над 37 степени, пријавиле 40 % од испитаниците од кои 17 % се приморани „секогаш да престојуваат“, додека 23 % „само понекогаш“.

На отворен простор поради природата на својата моментална работа „никогаш“ не престојуваат 60 % од испитаниците.

IV.2. ГРАД КУМАНОВО

СЕКТОРСКИ ОПФАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО:

УРБАНА ЗАЕДНИЦА: ПЕРО ЧИЧО

РОМСКА НАСЕЛБА:

→ ПЕРО ЧИЧО - БАРАКИ

УРБАНА ЗАЕДНИЦА: СРЕДОРЕК

РОМСКИ НАСЕЛБИ:

→ БАВЧИ

→ СРЕДОРЕК.

Врз основа на утврдените инструменти за спроведување на теренското истражување, тоа беше спроведено од Хуманитарното здружение Мајка од Куманово. Теренското истражување вклучи:

→ **496 испитаници** - претставници на домаќинствата од сиромашните, неформалните ромски населби во градот Куманово, припадници на ромската етничка заедница. Од нив, најголем дел (39 %) живеат во населбата Средорек, 29 % во населбата Перо Чичо - Бараки, 16 % во населбата Бавчи, додека 15 % живеат во урбаниот дел на Општина Куманово,

→ **претставници на општинската администрација** кои учествуваа во пополнување на прашалникот за Општината Куманово,

→ **14 учесници на фокус групата за дискусија**, претставници на урбаните заедници, Општата болница Куманово, Центарот за јавно здравје Куманово, локални НВО за заштита на животната средина и заштита на правата на Ромите, Секторот за животна средина во Општина Куманово и двајца надворешни експерти.

IV.2.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

1. ПРАВЕН СТАТУС НА НАСЕЛБИТЕ

Според податоците на општинската администрација за **правниот статус на ромските населби** во градот Куманово каде што се спроведуваше истражувањето (*постоење урбанистички/просторни планови за локацијата каде што се наоѓа населбата*), состојбата е прикажана по населби:

→ **за населбата ПЕРО ЧИЧО - БАРАКИ:**

- постои детален урбанистички план за целата територија на населбата
- цело подрачје на населбата е покриено со планот
- намената на земјиштето во планот е „домување“
- не постои никаков вид урбано зеленило

→ **за ромската населба БАВЧИ:**

- не постои ниту Генерален ниту Детален урбанистички план
- намената на земјиштето каде што се наоѓа населбата е „друга намена (нестанбена)“
- не постои никаков вид урбано зеленило

→ **за населбата СРЕДОРЕК:**

- само дел од територијата на населбата е покриен со Генералниот урбанистички план
- намената на земјиштето во постојните планови е „домување“
- не постои Детален урбанистички план за територијата на населбата
- не постои никаков вид урбано зеленило.

2. БЕЗБЕДНОСТ НА ЛОКАЦИЈАТА НА НАСЕЛБИТЕ ПОВРЗАНИ СО ЗДРАВСТВЕНИ РИЗИЦИ ОД ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ

Според податоците на општинската администрација за **изложеноста на населбата на услови на животната средина опасни и поврзани со здравствени ризици**, утврдена е следнава состојба по населби:

НАСЕЛБАТА ПЕРО ЧИЧО - БАРАКИ:

- Населбата НЕ Е НА ПОДРАЧЈЕ подложно на **природна катастрофа**.
- Населбата Е ВО БЛИЗИНА на следниве **еколошки опасни области** (по тип - *нестандардни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.*):
 - нестандардни депонии за цврстиот комунален отпад
 - ѓубришта за одлагање на комунален отпад и на градежен отпад и шут што не се собира од официјалните претпријатија.
- Населбата Е ИЗЛОЖЕНА на следниве **опасни фактори за живеење**:
 - живеење во средини со значајно нарушен квалитет на амбиентниот воздух, особено од аспект на цврсти честички со големина до 10 микрометри (PM10 и PM2.5) - зимски период
 - живеење до значаен извор на загадување на почвата
 - живеење до значаен извор на бука и вибрации настанати како резултат на стопанските и на другите дејности и активности, вклучувајќи ја и буката емитувана од превозни средства, патен, железнички и воздушен сообраќај и од места на индустриска активност и предизвикува непријатност и вознемирување (близина на *пруга која сега е во процес на реновирање*)
 - затоплување со согорување на цврст отпад за загревање на живеалиштата
 - работење на ѓубришта, со контејнери итн. без соодветна заштита.

НАСЕЛБАТА БАВЧИ:

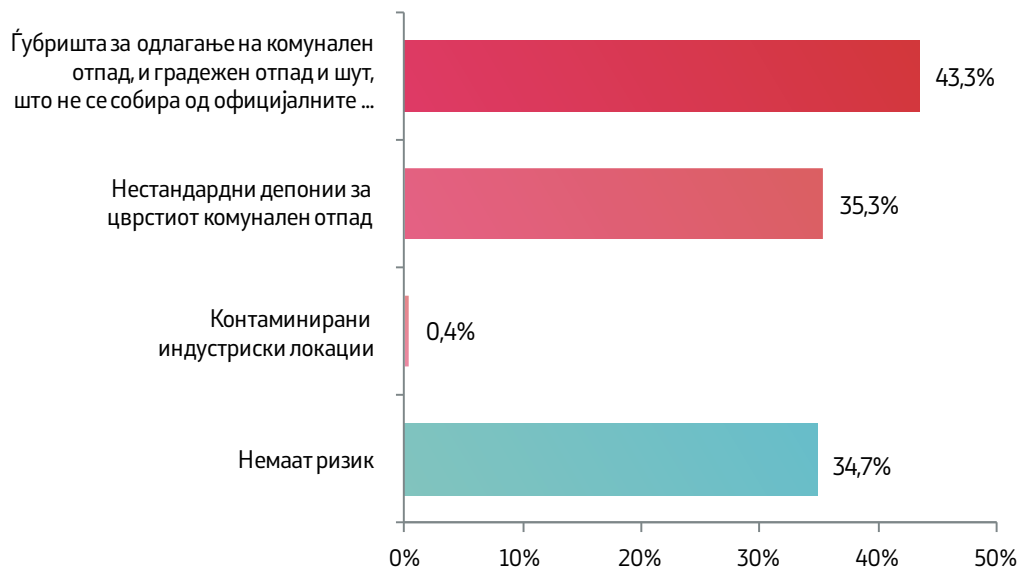
- Населбата Е НА ПОДРАЧЈЕ подложно на следниве **природни катастрофи**:
 - поплави на реки
 - поројни поплави.
- Населбата Е ВО БЛИЗИНА на следниве **еколошки опасни области** (по тип - *нестандардни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.*):
 - нестандардни депонии за цврстиот комунален отпад
 - ѓубришта за одлагање на комунален отпад и на градежен отпад и шут што не се собира од официјалните претпријатија.
- Населбата Е ИЗЛОЖЕНА на следниве **опасни фактори за живеење**:
 - живеење во средини со значајно нарушен квалитет на амбиентниот воздух, особено од аспект на цврсти честички со големина до 10 микрометри (PM10 и PM2.5) - зимски период
 - живеење до значаен извор на загадување на почвата
 - живеење во области со недостиг на инфраструктура за безбедна вода за пиење, третман на отпадни води, асфалтирани патишта, собирање отпад итн.
 - живеење до значаен извор на бука и вибрации настанати како резултат на стопанските и на другите дејности и активности, вклучувајќи ја и буката емитувана од превозни средства, патен, железнички и воздушен сообраќај и од места на индустриска активност и предизвикува непријатност и вознемирување (близина на *пруга која сега е во процес на реновирање*)
 - затоплување со согорување на цврст отпад за загревање на живеалиштата
 - работење на ѓубришта, со контејнери итн. без соодветна заштита.

НАСЕЛБАТА СРЕДОРЕК:

- Населбата Е НА ПОДРАЧЈЕ подложно на следниве **природни катастрофи**:
 - поплави на реки
 - поројни поплави.
- Населбата Е ВО БЛИЗИНА на следниве **еколошки опасни области** (по тип – нестандардни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.):
 - нестандардни депонии за цврстиот комунален отпад.
- Населбата Е ИЗЛОЖЕНА на следниве **опасни фактори за живеење**:
 - живеење во средини со значајно нарушен квалитет на амбиентниот воздух, особено од аспект на цврсти честички со големина до 10 микрометри (PM10 и PM2.5) - зимски период
 - живеење до значаен извор на загадување на почвата
 - затоплување со согорување на цврст отпад за загревање на живеалиштата
 - работење на ѓубришта, со контејнери итн. без соодветна заштита.

Според изјавите на испитаниците од ромските населби во однос на **близината на населбите до еколошки опасни области**:

- 43,3 % од испитаниците се изјасниле дека населбите **СЕ ВО БЛИЗИНА** до „ѓубришта за одлагање на комунален отпад и на градежен отпад и шут што не се собира од официјалните претпријатија“
- 35,3 % од испитаниците се изјасниле дека населбите **СЕ ВО БЛИЗИНА** до „нестандардна депонија за цврст комунален отпад“
- 0,4 % од испитаниците се изјасниле дека населбите **СЕ ВО БЛИЗИНА** до „контаминирани индустриски локации - жешки еколошки точки“
- 34,7 % од испитаниците се изјасниле дека населбите **НЕ СЕ ВО БЛИЗИНА** на еколошки опасна област.

ГРАФИКОН бр. 41: Еколошки опасни области (по тип) лоцирани во близина на населбите (анкетирање на домаќинствата)

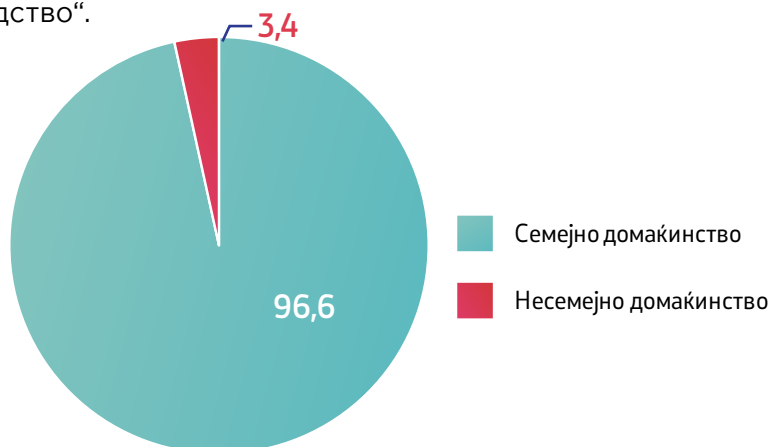
IV.2.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ВИД ДОМАЌИНСТВА ВО РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

Според видот на домаќинствата во ромските населби:

→ 96,6 % се „семејни домаќинства (домаќинство со едно, две или повеќе семејства)“. Од нив, 80 % се „семејни домаќинства со едно семејство“, додека 20 % се „семејни домаќинства со две или повеќе семејства“,

→ 3,4 % се „несемејно домаќинство (составени од едно, две или повеќе лица кои не се во сродство)“. Од нив, 88 % се „несемејни домаќинства со еден член“, додека 12 % се „несемејни домаќинства составени од две или повеќе лица кои не се во крвно сродство“.

ГРАФИКОН бр. 42: Вид домаќинства во ромските населби

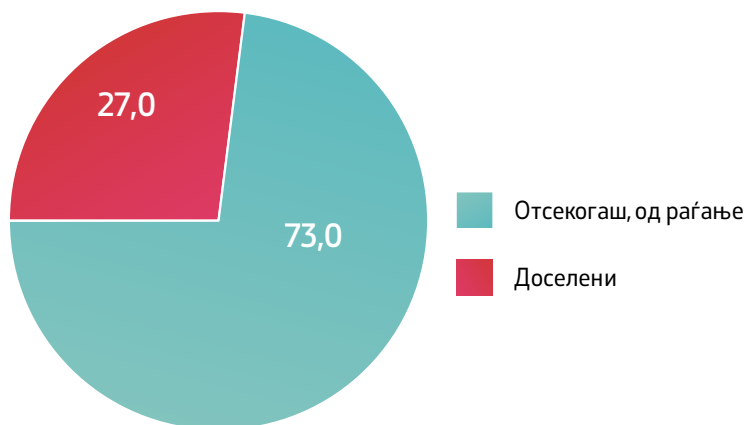
2. ВРЕМЕ НА КОНТИНУИРАНО ЖИВЕЕЊЕ ВО РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

Според времето на континуираното живеење во населбата на членовите на домаќинствата опфатени со истражувањето:

→ три четвртини (73 %) „отсекогаш, од раѓање“ живееле во населбата,

→ речиси една четвртина (27 %) се „доселени во населбата“, од кои 93 % се доселени „од друго населено место од Македонија“, додека 7 % „се доселени од друга држава“.

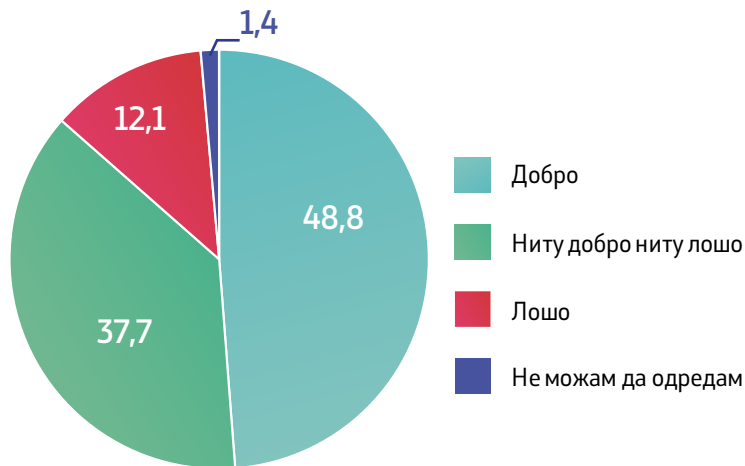
Вкрстените податоци покажуваат дека во населбите Перо Чичо Бараки (44 %) и Бавчи (42 %) во поголем процент жителите се доселени во споредба со другите населби.

ГРАФИКОН бр. 43: Време на континуирано живеење во населбите

3. ПОСТОЈНА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА НА ЧЛЕНОВИТЕ НА ДОМАЌИНСТВОТО

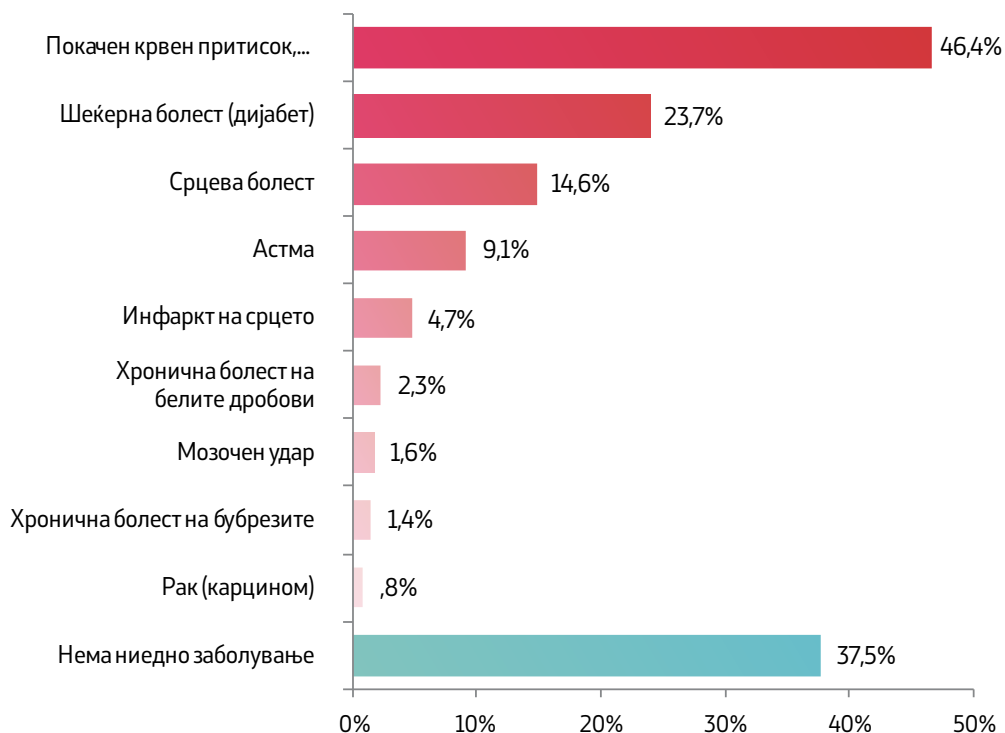
Испитаниците го оценија **своето и здравјето на членовите на домаќинството во моментот** на следниов начин: 49 % сметаат дека е „добро“, 38 % сметаат дека е „ниту добро ниту лошо“, додека 12 % се изјасниле дека е „лошо“. Седум испитаници или 1,4 % не се во можност да го проценат своето здравје во моментот.

ГРАФИКОН бр. 44: Оценка на здравјето на членовите на домаќинството во моментот

Испитаниците ги наведоа следниве **моментални хронични заболувања на членовите на домаќинствата**: во 46,4 % од домаќинствата имаат членови со „покачен крвен притисок (хипертензија)“, во 23,7 % со „шеќерна болест (дијабет)“, во 14,6 % со „срцева болест“, во 9,1 % со „астма“ и во 4,7 % со „инфаркт на срцето“. Многу помалку се наведени „хроничната болест на белите дробови (плуќа)“ (2,3 %), „мозочниот удар“ (1,6 %), „хроничната болест на бубрезите“ (1,4 %) и „ракот (карцином)“ (0,8 %).

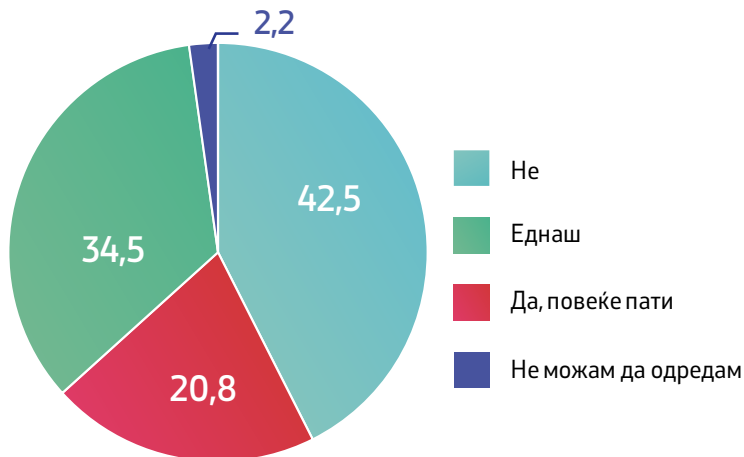
Никакво заболување не пријавиле повеќе од една третина од домаќинствата (37,5 %).

ГРАФИКОН бр. 45: Хронични здравствени состојби/заболувања на членовите на домаќинствата

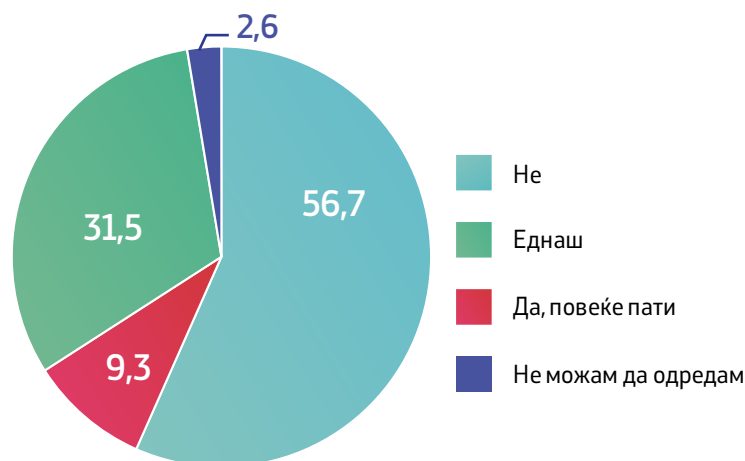
Во изминатите 2 месеци членовите на 42,5 % од домаќинствата „не се разболеле“ од **настинки, кашлица, течење на нос**, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. Членовите на 20,8 % од домаќинствата се разболеле „повеќе пати“, додека членовите на 34,5 % од домаќинствата се разболеле „еднаш“.

Од испитаниците, 2,2 % не можеле да одредат дали и колку во изминатите 2 месеци членовите на домаќинството се разболувале од наведените болести.

ГРАФИКОН бр. 46: Настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

Во изминатите 2 месеци членовите на 56,7 % од домаќинствата „не се разболеле“ од **стомачни заболувања, повраќања, дијареја**, болки во stomакот и сл. Членовите на 31,5 % од домаќинствата „се разболеле еднаш“, додека „повеќе пати“ се разболеле членовите на 9,3 % од домаќинствата. Од испитаниците, 2,6 % не можеле да одредат дали и колку во изминатите 2 месеци членовите на домаќинството се разболувале од наведените болести.

ГРАФИКОН бр. 47: Стомачни заболувања - повраќање, дијареја (пролив), болки во stomак и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

IV.2.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ

4. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД КВАЛИТЕТОТ НА ГРАДБА НА СТАНБЕНАТА ЕДИНИЦА

а) Вид и сопственост на станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **видот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството: 60 % од домаќинствата се сместени во „самостојна куќа со дозвола за градба“, 38 % се сместени во „самостојна куќа без дозвола за градба“, додека 0,7 % од домаќинствата се сместени во „неформален станбен објект без дозвола за градба“.

Вкрстените податоци покажуваат дека жителите на Средорек во значајно поголем процент живеат во живеалишта без дозвола за градба (87 %) во споредба со жителите на другите населби.

ГРАФИКОН бр. 48: Вид објект во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **бројот на просториите на станбената единица во која е сместено домаќинството:**

- околу 12 % од домаќинствата живеат во „гарсонiera или еднособна станбена единица“,
- 52 % живеат во „двособен или дво и пол собен стан“,
- 23 % се сместени во „трисобен или три и пол собен стан“,
- додека во „четирисобен или повеќесобен стан“ се сместени 12 % од домаќинствата.

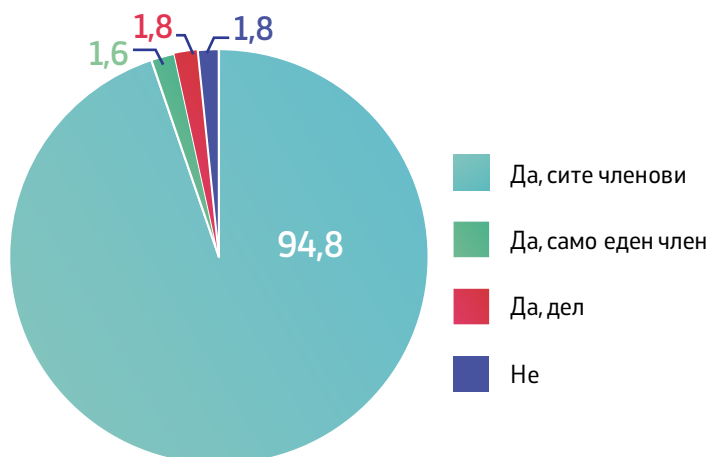
Според **сопственоста на станбената единица** во која е сместено домаќинството, 95 % од домаќинствата се сместени во станбени единици во „сопственост на испитаникот или друг член на семејството“.

Околу 4,4 % од домаќинствата се сместени во „изнајмени станбени единици“.

Во 95 % од домаќинствата „сите членови од домаќинството **имаат важечка лична карта со место и адреса на станбената единица**“, во 2 % од домаќинствата „само еден член поседува ваква лична карта“, во 2 % од домаќинствата само „дел од членовите на домаќинството имаат важечки документ за идентификација“.

Во 1,6 % од домаќинствата **немаат ни еден член** од домаќинството со важечка лична карта со место и адреса на станбената единица.

Жителите на населбата Бавчи во поголем процент живеат во домаќинства каде што сите членови немаат важечка лична карта со место и адреса на станбената единица.

ГРАФИКОН бр. 49: Членови на домаќинството според важечка лична карта со место и адреса на станбената единица

б) Трајност на конструкцијата и безбедност на станбените единици

Според **видот на надворешните ѕидови на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

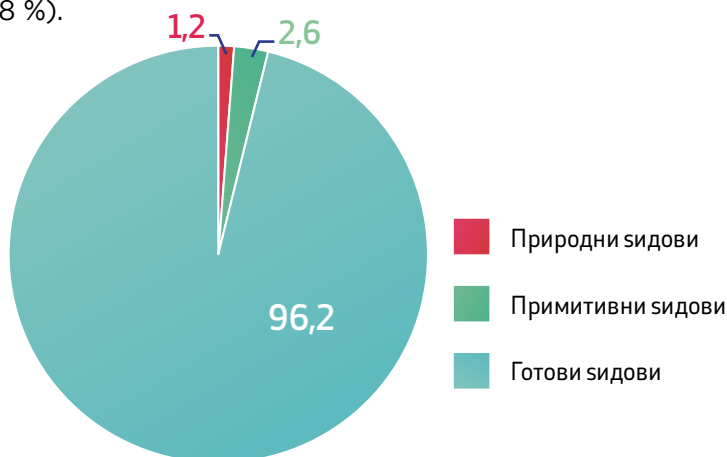
→ 96 % од објектите имаат „**готови ѕидови**“ од кои:

- 46 % се изградени од „тули, цигли или блок цигли“
- 10 % од „цемент“
- 36 % од „цементни блокови“
- 2 % од „камен со вар“
- 6 % од „покриен керпич“

→ 1 % од објектите имаат „**природни ѕидови**“, најчесто од „непокриен керпич“

→ 3 % од објектите имаат „**примитивни ѕидови**“ направени од кал.

Примитивни ѕидови со поголем процент имаат живеалиштата во урбаниот дел на Куманово (9 %) и Бавчи (8 %).

ГРАФИКОН бр. 50: Видови надворешни ѕидови на објектот во кој се наоѓа станбената единица

Според **видот на покривот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

→ 98 % од објектите имаат „**готов покрив**“ од кои најголем дел (80 %) се изградени од „керамиди“, кај 9 % од објектите се работи за покрив од „метал/лим“, додека 9 % од објектите имаат покриви од „салонит или азбест“

- 1 % од објектите се со „**природен покрив**“, најчесто од трева
- 1 % од објектите се со „**примитивен покрив**“ исклучиво изграден од „дрвени штици“.

Жителите на населбата Бавчи во поголем процент имаат примитивен покрив.

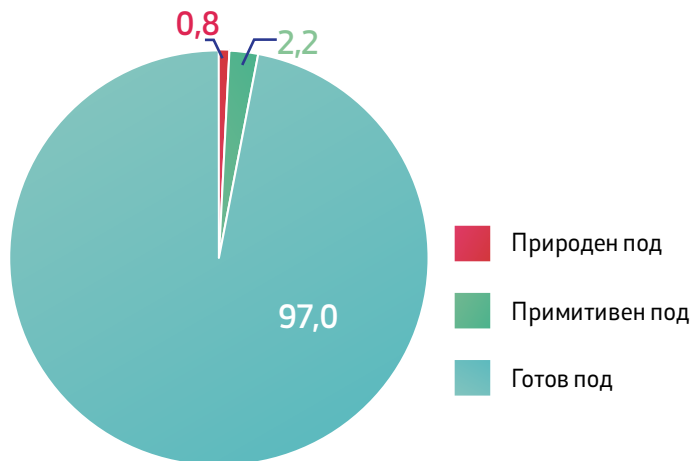

ГРАФИКОН бр. 51: Видови покриви на објектот во кој се наоѓа станбената единица

Според **видот на подовите во живеалиштата:**

- 97 % од живеалиштата имаат „**готов под**“ од кои: една третина (63 %) изграден од „ламинат“, 7 % од „керамички плочки“, 14 % од „цемент“, 9 % од „паркет или лакирано дрво“, 4 % од „винилни или азбестни ленти“ и 3 % од „тепих“
- 1 % од живеалиштата има „**природен под**“ од „земја или песок“
- 2 % од живеалиштата имаат „**примитивен под**“ од „дрвени штици“.

Вкрстените податоци покажуваат дека примитивен под почесто имаат жителите на населбата Бавчи.

ГРАФИКОН бр. 52: Видови подови во живеалиштата

5. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НЕДОСТАТОКОТ НА ОСНОВНИТЕ КОМУНАЛНИ УСЛУГИ

а) Вид комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбата

Според **видот на обезбедени комунални услуги и на инфраструктурата** во населбата најдобро се обезбедени следниве услуги:

- „снабдување со вода за пиење - водовод (99 %)“
- „снабдување со електрична енергија“ (93 %)
- „одведување на отпадните води - канализација“ (80 %)
- „улично осветлување“ (78 %).

Останатите комунални услуги се обезбедени во значајно помал дел:

- четири од 10 испитаници изјавуваат дека е обезбедено „собирање на комуналниот отпад“ во нивната населба
- една петтина дека е организиран „јавен локален превоз на патници“
- една шестина „одведување на атмосферските води“, „изградба и одржување на локалните патишта“ и „одржување на јавната чистота“.

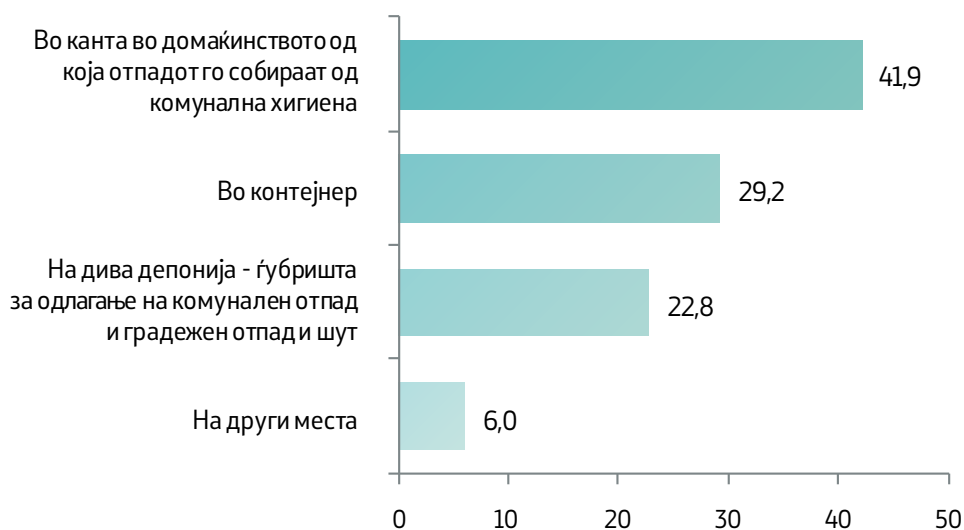
„Одржувањето на паркови, на зеленило и на рекреативни површини“ се наведува од 1 % од испитаниците.

ГРАФИКОН бр. 53: Комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбите

Мнозинството од домаќинствата (42 %) **го фрлаат цврстиот отпад** (ѓубрето) од домаќинството „во канта во домаќинството од која отпадот го собираат од комунална хигиена“, додека 29 % „во контејнер“, 22,8 % на „дива депонија“, додека 6 % „на други места, најчесто во река, кофи или импровизирани канти“.

Анализата на вкрстените податоци покажува дека жителите на населбата Бавчи во значајно повисок процент (65 %) цврстиот отпад (ѓубрето) од домаќинството го фрлаат на диви депонии.

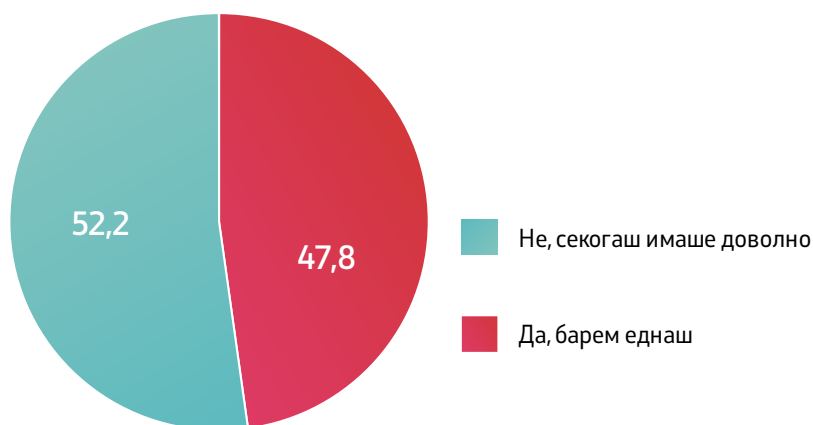

ГРАФИКОН бр. 54: Места каде што се фрла цврстиот отпад од домаќинствата

б) Безбедност на водата за пиење и на санитарниот систем

Главен извор на питка вода за членовите на домаќинството за 99,4 % од домаќинствата е „водата од водовод“. Од нив, 96 % имаат „водовод во живеалиштето“, додека 3,7 % имаат „водовод во дворот/парцелата“. Водовод од соседите користат 0,2 %, а исто толку имаат „цевчест бунар“. Питка вода за пиење од „ископан заштитен бунар“ користат 0,6 % од домаќинствата.

Од домаќинствата, 48 % „барем еднаш“ **имале недостаток од вода за пиење** во некој момент во последниот месец од кои: половина поради „недостапноста на водата од главниот извор на вода за пиење, додека останатите не ја знаат причината поради која немале вода за пиење“. Останатите 52 % од домаќинствата „секогаш имале доволно“ вода за пиење во последниот месец.

ГРАФИКОН бр. 55: Недостаток од вода за пиење во домаќинствата во последниот месец

Главен извор на вода за **готвење или за миене раце** кај најголем дел од домаќинствата (98,8 %) е „водата од водоводот“, и тоа најчесто „водоводот во живеалиштето“ (95,3 %), а поретко „водоводот во дворот“ (4,5 %) или од „цевчест бунар“ (0,2 %). „Вода од заштитен бунар“ користат 0,6 % од испитаниците, а „вода од заштитен извор“ 0,2 %. Членовите на 94 % од домаќинствата **најчесто ги мијат рацете** во „лавабо/славина во самото живеалиште“, 5,6 % во „сопствениот двор/парцела“, 0,2 % во „мобилен објект (кофа/бокал/бардак)“, додека 0,2 % користат „друго место“.

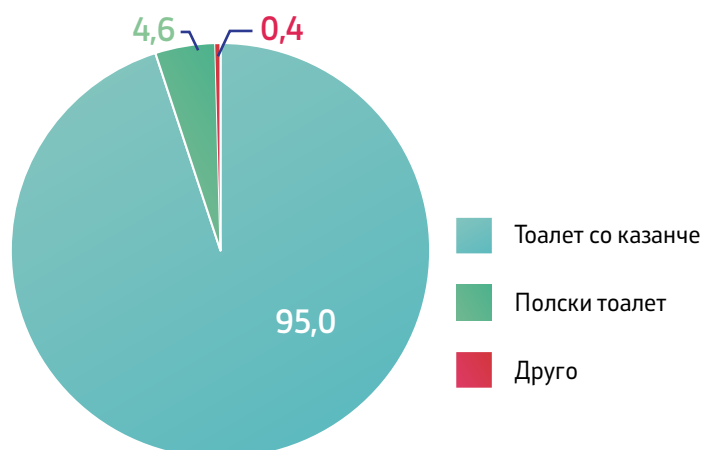
„Сапун и детергент“ **за миене раце** користат 42 % од домаќинствата, додека 57 % од домаќинствата користат само „сапун“.

Според **видот на тоалетот** кој вообичаено го користат членовите на домаќинството:

→ „тоалет со казанче“ користат 95 % од домаќинствата. Одводот од тоалетот во 90 % од случаите најчесто води „до канализациски цевки“, додека кај 10 % од домаќинствата „до непознато место“, односно испитаниците не се сигурни каде води одводот,

→ „полски тоалет“ имаат 4,6 % од домаќинствата. Од нив, 34,8 % од домаќинствата имаат „полски тоалет без плоча/отворена јама“, 26,1 % од домаќинствата имаат „вентилиран полски тоалет со јама“, додека „полски тоалет со плоча“ имаат 39,1 % од домаќинствата.

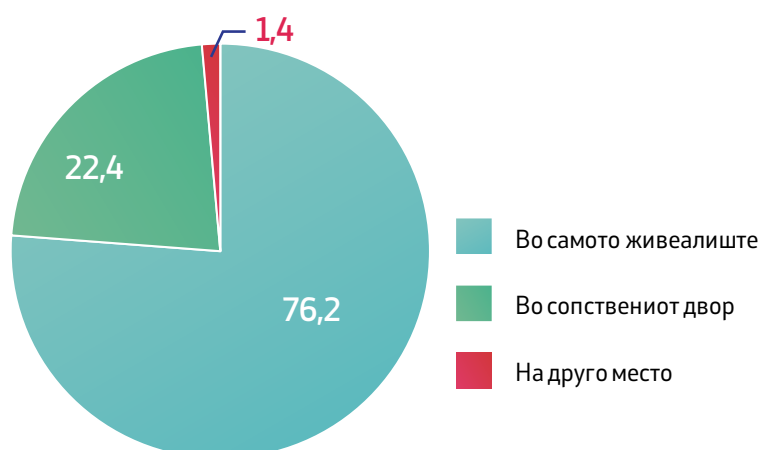
Анализата на вкрстените податоци покажува дека жителите на населбата Бавчи во поголем процент имаат полски тоалет (20 %) во споредба со жителите на другите ромски населби опфатени со истражувањето.

ГРАФИКОН бр. 56: Вид тоалет кој го користат членовите на домаќинствата

Според местото **каде што се наоѓа тоалетот кој го користат членовите на домаќинствата**: 76 % од домаќинствата имаат „тоалет во самото живеалиште“, 22 % од домаќинствата имаат „тоалет во нивниот двор“, додека „тоалет на друго место“ имаат 1,4 % од домаќинствата.

Анализата на вкрстените податоци покажува дека жителите на населбата Бавчи во повисок процент (47 %) изјавиле дека имаат тоалет кој се наоѓа во нивниот двор во споредба со жителите на останатите населби.

ГРАФИКОН бр. 57: Место каде што се наоѓа тоалетот на домаќинствата

Мнозинството од домаќинствата (96,4 %) „не го делат“ тоалетот кој го користи домаќинството со други лица кои не се членови на домаќинството, додека 3,6 % од домаќинствата „го делат“. Од нив, 98,6 % од домаќинствата „го делат тоалетот со познат број домаќинства“, додека 1,4 % користат просторија „отворена за општата јавност“.

Од 14 домаќинства кои имаат **септичка јама каде што води одводот од нивниот тоалет**: 5 домаќинства „ја испразниле во последните 5 години“; 2 домаќинства го сториле тоа „пред повеќе од 5 години“; додека 7 испитаници „не биле во можност да одговорат на прашањето“, односно не знаат кога септичката јама била испразнета.

Содржината на септичката јама **последниот пат била отстранета**:

- во 2 домаќинства „од служба која дава ваков тип на услуги“ при што „не знаат каде била отстранета содржината од септичката јама“,
- во 4 домаќинства „од страна на самото домаќинство“ при што во 1 случај содржината била закопана во подземна јама, додека во 3 случаи била отстранета во откриена јама, на отворено или во вода.

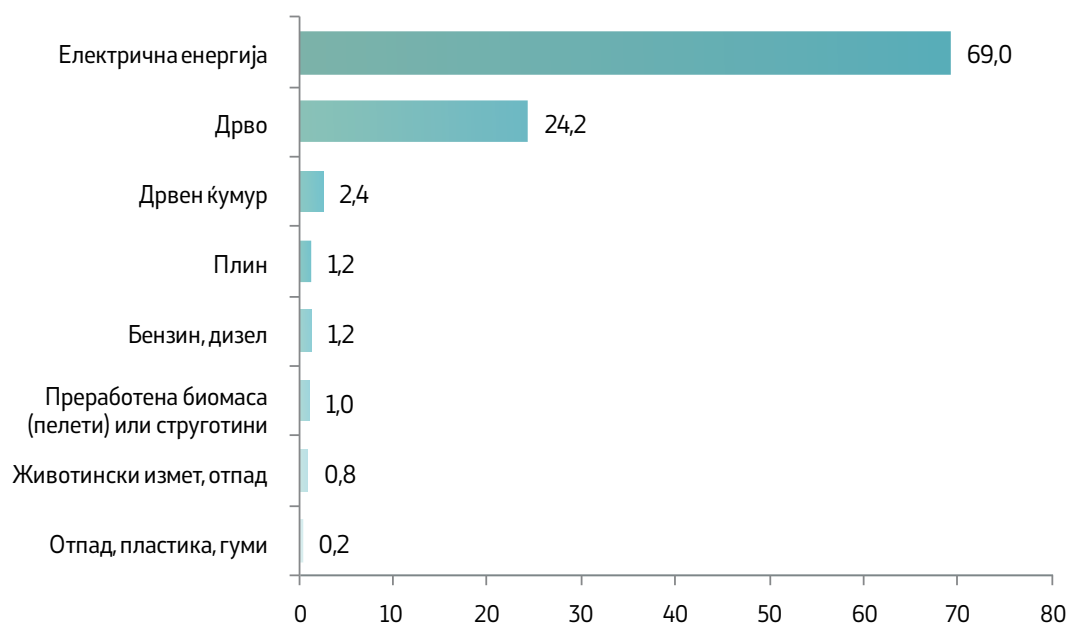
в) Користење енергија во домаќинството

Од вкупно 496 домаќинства во населбите, мнозинството од 492 домаќинства, односно 99,2 % **користат електрична енергија**, и тоа „преку приклучок во мрежа“. Електрична енергија „немаат“ 4 домаќинства (0,8 %).

Мнозинството од 94 % од домаќинствата „имаат **оџак**“ во објектот каде што живеат, 5 % „немаат“, додека 1 % „не знае дали има оџак“.

За **готвење во домаќинствата** главно се користат: „електрични шпорети“ (70,4 %), „фабрички шпорети на цврсто гориво“ (22,6 %), „комбинирани шпорети“ (4 %), „шпорети на плин“ (1,6 %), „традиционален шпорет на цврсто гориво“ (0,8 %), „шпорети на природен гас“ (0,2 %) и „вршник/сач/огниште“ (0,4 %).

Типот на **горивото/изворот на енергија** кој се користи за шпоретите се: „електричната енергија“ (69 %), „дрвото“ (24,2 %), „дрвениот кумур“ (2,4 %), „бензинот, дизелот“ (1,2 %), „преработената биомаса (пелети) или струготините“ (1 %), „отпадот/пластиката/гумите“ (0,2 %), „животинскиот измет/отпад“ (0,8 %) и „плинот“ (1,2 %).

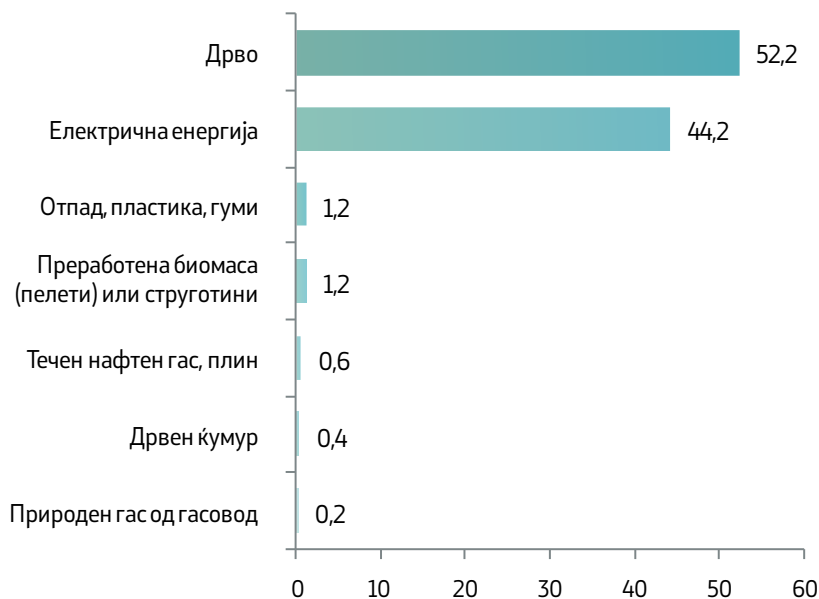

ГРАФИКОН бр. 58: Тип на гориво или извор на енергија кој се користи за шпоретите

Според местото **каде што вообичаено се готви**: 92 % од домаќинствата вообичаено готват во „главната куќа каде што живеат“ од кои 45 % во „главната куќа во посебна просторија“, додека 47 % „во главната куќа, но немаат посебна просторија за готвење“; 3,4 % од домаќинствата готват во „посебна градба“; 3,4 % од домаќинствата готват „надвор на трем или покриено предворје“; додека 1,4 % од домаќинствата готват „надвор на отворено“.

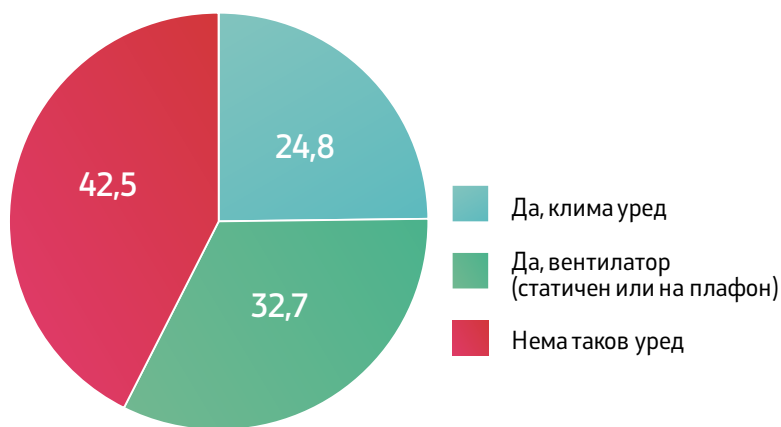
За **загревање на просторот** кога тоа е потребно: 41 % од домаќинствата користат „традиционален шпорет“, 27 % „фабрички произведен шпорет“, 13,1 % „клима уред/инвертор“, 5,6 % „фабрички произведена греалка“, 4,2 % „традиционална печка“, 4,2 % „термопечка“, 2,8 % „електрични панели/радијатори“, 1,8 % „централно греење“ и 0,4 % „вршник/сач/огниште“.

Како **извор на енергија за грејното тело за загревање на просторот** се користат: „дрвото“ (52,2 %), „електричната енергија“ (44,2 %), „отпадот/пластиката/гумите“ (1,2 %), „преработената биомаса (пелети) или струготините“ (1,2 %), „плинот“ (0,6 %), „дрвениот кумур“ (0,4 %) и „природниот гас од гасовод“ (0,2 %).

ГРАФИКОН бр. 59: Вид гориво и извор на енергија за грејните тела во домаќинствата

Уреди за разладување „не користат“ околу 42,5 % од домаќинствата. Во останатите домаќинства кои користат уред за разладување, во 24,8 % од домаќинствата користат „клима уред“, додека 32,7 % користат „вентилатор (статичен или на плафон)“.

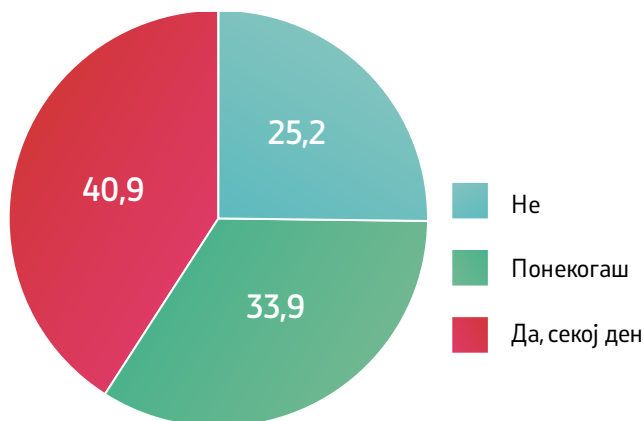
ГРАФИКОН бр. 60: Уреди за разладување со кои располагаат домаќинствата

Вкрстените податоци покажуваат дека е повисок процентот на домаќинствата од населбата Бавчи кои не поседуваат никаков уред за разладување (58 %) во споредба со домаќинствата од другите ромски населби во Општина Куманово во кои е спроведено истражувањето.

Одинтервјуираните 496 домаќинства, 492 или 99,2 % од домаќинствата **за осветлување навечер** користат „електрична енергија“, додека останатите 2,8 % користат „дрво“.

6. ДРУГИ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НАЧИНОТ НА ЖИВЕЕЊЕ И НА РАБОТЕЊЕ

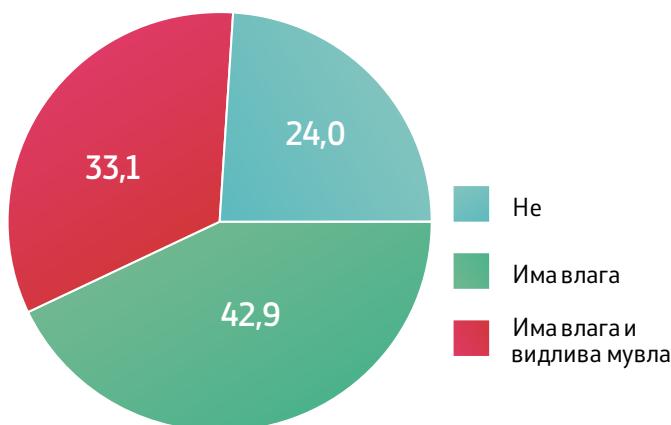
Внатре во домот на 25,2 % од домаќинствата ни едно лице „не пуши“, во 40,9 % од домаќинствата „секој ден се **пуши од најмалку едно лице**“, додека „понекогаш се пуши“ во 33,9 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 61: Пушење во домот од најмалку едно лице

На ни еден внатрешен ѕид во домовите на 24 % од домаќинствата „нема ниту влага ниту видлива мувла“. Во домовите на 42,9 % од домаќинствата „има влага“ на еден или на повеќе внатрешни ѕидови, додека кај 33,1 % внатрешните ѕидови „**имаат и влага и видлива мувла**“.

Анализата на вкрстените податоци покажува дека влагата и мувлата се позачестени во живеалиштата во населбите Бавчи (40 %) и Средорек (45 %).

ГРАФИКОН бр. 62: Состојба на внатрешните ѕидови во домовите во однос на влагата и на видливата мувла

Од вкупно интервјуираните 496 испитаници за нивната **изложеност на ризици по здравјето при вршење на нивната моментална работа**: 40 % од испитаниците изјавиле дека при вршење на нивната моментална работа се изложени на „директен контакт со отпад“, 19 % дека се изложени на „чад“, додека 0,8 % на „директен контакт со отпадни води - канализација“.

Престој на отворен простор поради природата на работата во топлите летни денови, кога температурата е над 37 степени, пријавуваат 54 % од испитаниците од кои 11 % се приморани „секогаш да престојуваат“, додека 43 % „само понекогаш“.

Поради природата на својата моментална работа, „никогаш“ не престојуваат на отворен простор 46 % од испитаниците.

IV.3. ГРАД ПРИЛЕП

СЕКТОРСКИ ОПФАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО:

УРБАНИ ЗАЕДНИЦИ: ТРИЗЛА 1 И ТРИЗЛА 2

РОМСКИ НАСЕЛБИ:

- 1. ДАБНИЦА (Три Багреми, Дабничка, Ердован Шабаноски)
- 2. ДЕБОЈ (Богомилска, Мавровска, Моравска, Стибера)
- 3. МЕКСИКО (Беровска, Гостиварска, Штипска, Дебарца, Маркови Кули, Толе Паша)
- 4. НОВО СЕЛО (Дабнички Завој, Кораб, Велешка, Сремска, Дојранска, Богомила).

Врз основа на утврдените инструменти за спроведување на теренското истражување, тоа беше спроведено од Здружението за правна едукација и транспарентност СТАНИЦА П.Е.Т. од Прилеп. Теренското истражување вклучи:

- **700 испитаници** - претставници на домаќинствата од сиромашните, неформалните ромски населби во градот Прилеп, припадници на ромската етничка заедница. Од нив, една третина (230 испитаници) се жители на населбата Дабница, 27 % живеат во Ново Село (189 испитаници), речиси една четвртина се жители на населбата Мексико (171 испитаници) и 15 % од испитаниците живеат во населбата Дебој (110 испитаници),
- **претставници на општинската администрација** кои учествуваа во пополнување на прашалникот за Општина Прилеп,
- **17 учесници на фокус групата за дискусија**, претставници на урбаните заедници, локални НВО за заштита на животната средина и заштита на правата на Ромите, општинската администрација и двајца надворешни експерти.

IV.3.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

1. ПРАВЕН СТАТУС НА НАСЕЛБИТЕ

Според податоците на општинската администрација за **правниот статус на ромските населби** каде што се спроведуваше истражувањето (*постоење урбанистички/просторни планови за локацијата каде што се наоѓа населбата*):

- само дел од населбите се покриени со Генерален и Детален урбанистички план
- намената на земјиштето според постојните планови е делумно „домување“, делумно „намена компатибилна со домување“ и делумно „друга намена (нестанбена намена)“
- постојни видови урбано зеленило во населбите се:
 - дрворед - линиски облик на зеленило поставено по должината на сообраќајницата
 - неуредено зеленило - неуредени површини наменети за јавно зеленило во урбанистичките планови (*напуштени површински копови, депонии, земјишта и слично*).

2. БЕЗБЕДНОСТ НА ЛОКАЦИЈАТА НА НАСЕЛБИТЕ ПОВРЗАНИ СО ЗДРАВСТВЕНИ РИЗИЦИ ОД ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ

Според податоците на општинската администрација за **изложеноста на населбите на услови на животната средина опасни и поврзани со здравствени ризици:**

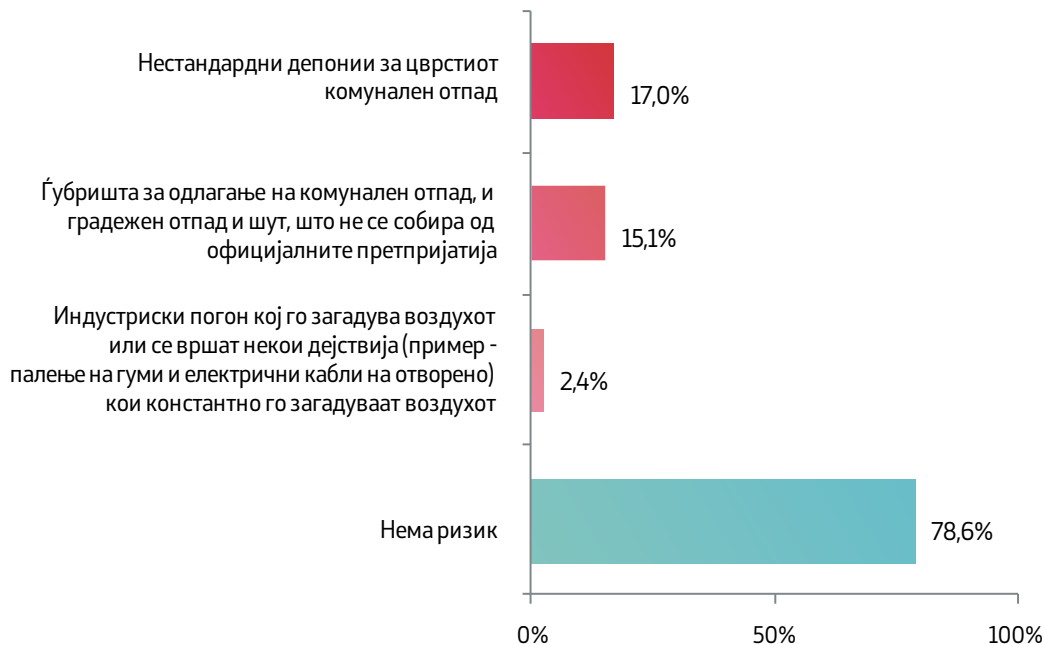
- Населбите СЕ НА ПОДРАЧЈЕ подложно на **природни катастрофи:**
 - поплави на реки
 - поројни поплави.
- Населбите НЕ СЕ ВО БЛИЗИНА на **еколошки опасни области** (по тип - нестандардни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.).
- Населбите НЕ СЕ ИЗЛОЖЕНИ на **опасни фактори за живеење.**

Според изјавите на испитаниците од ромските населби во однос на **близината на населбите до еколошки опасни области:**

- 66 % од испитаниците се изјасниле дека населбите НЕ СЕ ВО БЛИЗИНА до еколошки опасна област
- 34 % од испитаниците се изјасниле дека населбите СЕ ВО БЛИЗИНА до следниве еколошки ризици:
 - 17 % дека е блиску до „нестандардна депонија за цврст комунален отпад“
 - 15 % дека е блиску до „ѓубриште за одлагање на комунален отпад и на градежен отпад и шут што не се собира од официјалните претпријатија“.

Според изјавите на испитаниците од ромските населби во однос на **постоење на дејствија кои константно го загадуваат воздухот:**

- 2,4 % од испитаниците се изјасниле дека во близина од околу 2 километри од нивното живеалиште „има индустриски погон или се вршат некои дејствија (палење гуми и електрични кабли на отворено) кои константно го загадуваат воздухот“.

ГРАФИКОН бр. 63: Еколошки опасни области (по тип) лоцирани во близина на населбите (анкетирање на домаќинствата)

IV.3.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО

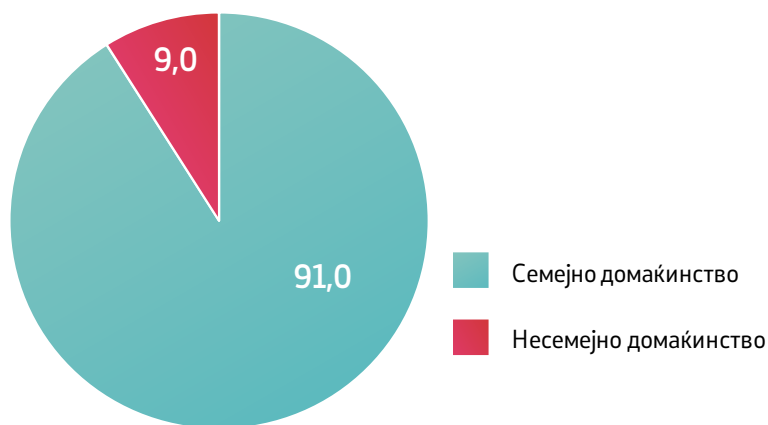
1. ВИД ДОМАЌИНСТВА ВО РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

Според **видот на домаќинствата во ромските населби:**

→ 91 % се „семејни домаќинства (*домаќинство со едно, две или повеќе семејства*)“.
Од нив, 92 % се „семејни домаќинства со едно семејство“, додека 8 % се „семејни домаќинства со две или повеќе семејства“,

→ 9 % се „несемејно домаќинство (*составени од едно, две или повеќе лица кои не се во сродство*)“.
Од нив, 86 % се „несемејни домаќинства со еден член“, додека 14,3 % се „несемејни домаќинства составени од две или повеќе лица кои не се во крвно сродство“.

Не се забележуваат статистички значајни разлики во однос на населбата во која живеат испитаниците.

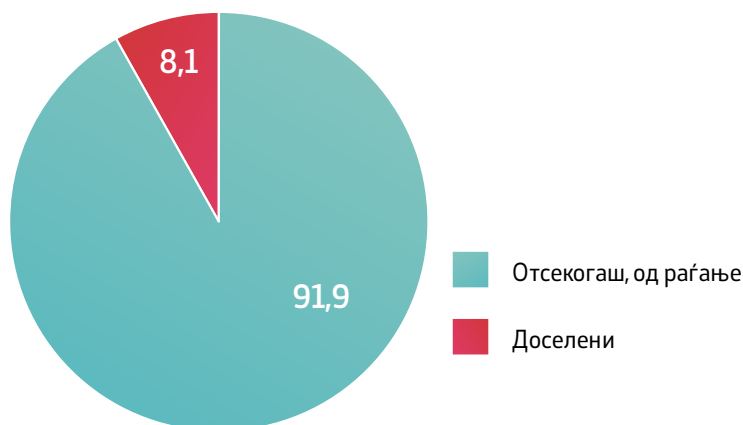
ГРАФИКОН бр. 64: Вид домаќинства во ромските населби

2. ВРЕМЕ НА КОНТИНУИРАНО ЖИВЕЕЊЕ ВО РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

Според времето на континуираното живеење во населбата на членовите на домаќинствата опфатени со истражувањето:

→ 91,9 % „отсекогаш, од раѓање“ живееле во населбата,

→ 8,1 % се „доселени во населбата“ од кои 80 % се доселени „од друго населено место од Македонија“, додека 20 % „се доселени од друга држава“.

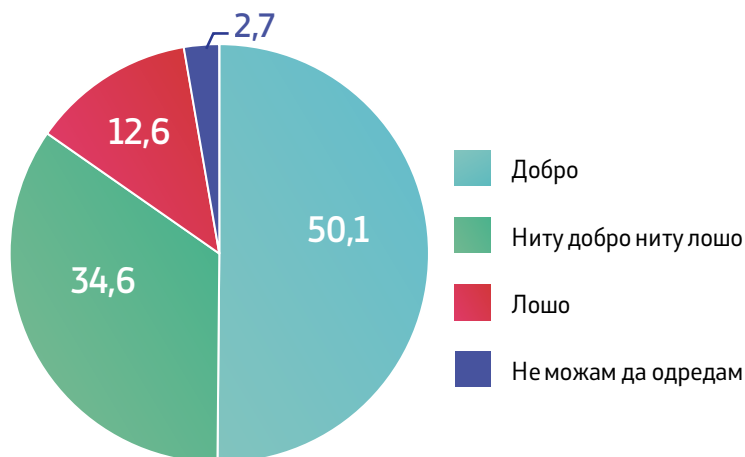

ГРАФИКОН бр. 65: Време на континуирано живеење во населбите

3. ПОСТОЈНА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА НА ЧЛЕНОВИТЕ НА ДОМАЌИНСТВОТО

Испитаниците го оценија **своето и здравјето на членовите на домаќинството** во моментот на следниов начин: 50,1 % сметаат дека е „добро“, 34,6 % сметаат дека е „ниту добро ниту лошо“, додека 12,6 % се изјасниле дека е „лошо“.

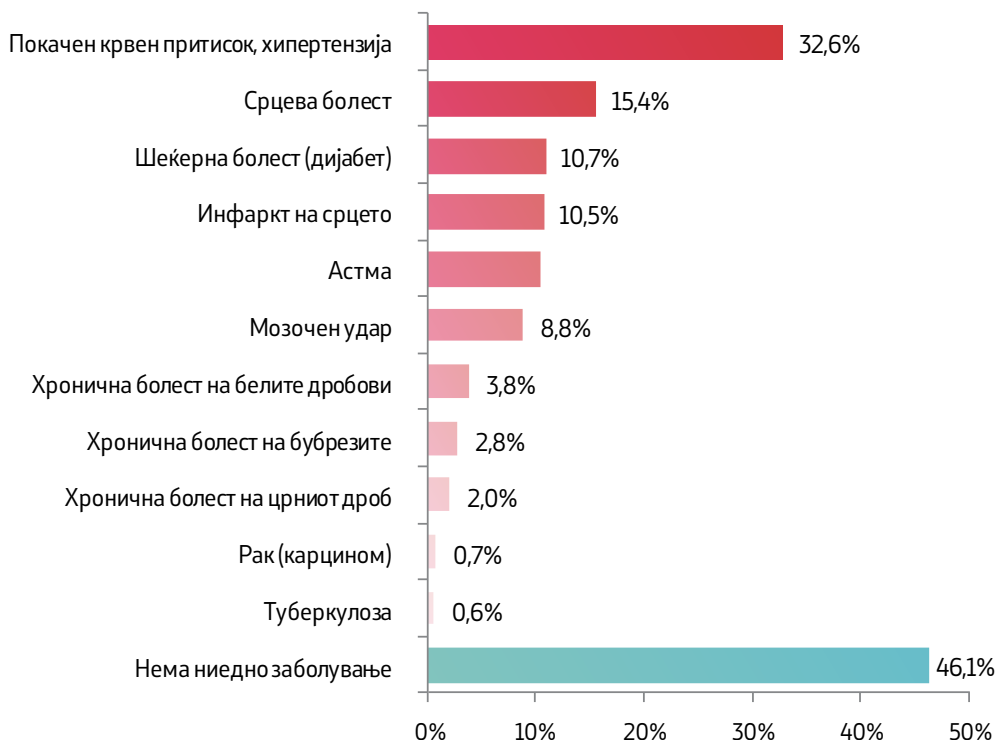
Не се забележуваат статистички значајни разлики за ова прашање во однос на населбата во која живеат испитаниците.

ГРАФИКОН бр. 66: Оценка на здравјето на членовите на домаќинството во моментот

Испитаниците ги наведоа следниве **моментални хронични заболувања на членовите на домаќинствата**: во 32,6 % од домаќинствата има членови со „покачен крвен притисок (хипертензија)“, во 15,4 % со „срцева болест“, во 10,7 % со „шеќерна болест (дијабет)“, во 10,2 % со „астма“, во 10,5 % со „инфаркт на срцето“ и во 8,8 % со „мозочен удар“. Многу помалку се наведени „хроничната болест на белите дробови(плуќа)“ (3,8 %), „хроничната болест на бубрезите“ (2,8 %), „хроничната болест на црниот дроб“ (2 %), „ракот (карцином)“ (0,7 %) и „туберкулозата (0,6 %).

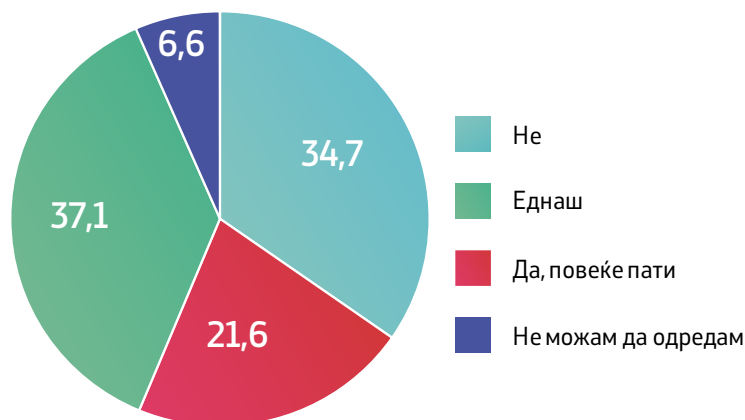
Никакво заболување не пријавиле 46,1 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 67: Хронични здравствени состојби/заболувања на членовите на домаќинствата

Во изминатите 2 месеци членовите на 34,7 % од домаќинствата „не се разболеле“ од **настинки, кашлица, течење на нос**, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. Членовите на 21,6 % од домаќинствата се разболеле „повеќе пати“, додека членовите на 37,1 % од домаќинствата се разболеле „еднаш“.

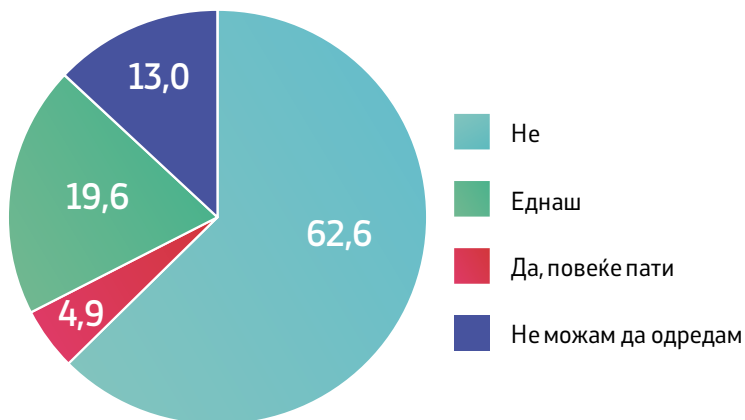
Од испитаниците, 6,6 % не можеле да одредат дали и колку во изминатите 2 месеци членовите на домаќинството се разболувале од наведените болести.

ГРАФИКОН бр. 68: Настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

Во изминатите 2 месеци членовите на 62,6 % од домаќинствата „не се разболеле“ од **стомачни заболувања, повраќања, дијареја**, болки во stomакот и сл. Членовите на 4,9 % од домаќинствата се разболеле „повеќе пати“, додека членовите на 19,6 % од домаќинствата се разболеле „еднаш“.

Од испитаниците, 13 % не можеле да одредат дали и колку во изминатите 2 месеци членовите на домаќинството се разболувале од наведените болести.

ГРАФИКОН бр. 69: Стомачни заболувања - повраќање, дијареја (пролив), болки во stomак и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

IV.3.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ

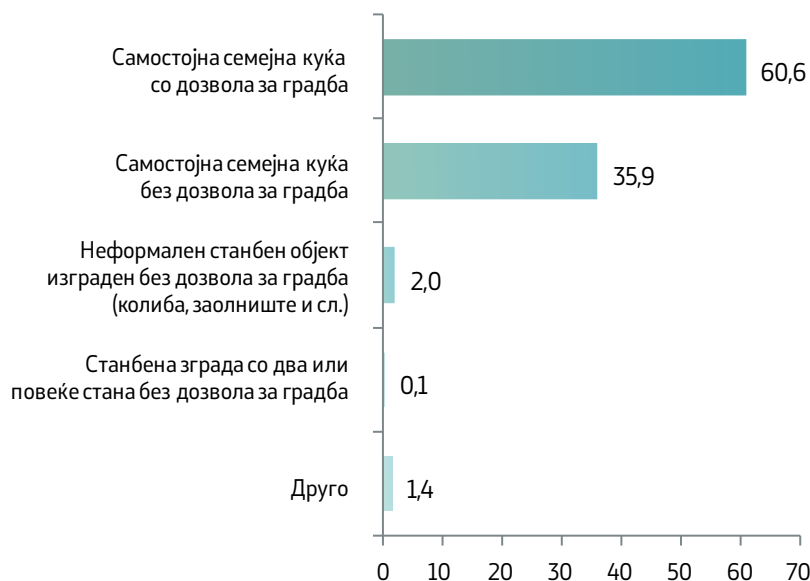
1. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД КВАЛИТЕТОТ НА ГРАДБА НА СТАНБЕНАТА ЕДИНИЦА

а) Вид и сопственост на станбената единица во која е сместено домаќинството

Според видот на објектот во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

- 60,2 % од домаќинствата се сместени во „самостојна куќа со дозвола за градба“,
- 35,9 % се сместени во „самостојна куќа без дозвола за градба“,
- 0,1 % се сместени во „станбена зграда со два или повеќе стана без дозвола за градба“,
- 2 % се сместени во „неформален станбен објект без дозвола за градба (колиба, засолниште и сл.)“,
- 1,3 % живеат под кирија.

Вкрстените податоци според населбите во кои живеат испитаниците покажуваат дека за разлика од останатите населби во Општина Прилеп, жителите на Ново Село во значајно помал процент живеат во самостојна семејна куќа без дозвола за градба (7,9 %).

ГРАФИКОН бр. 70: Вид објект во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **бројот на просториите на станбената единица во која е сместено домаќинството**, 29 % од домаќинствата живеат во „трисобна станбена единица“, 23 % живеат во „двособна“, 16 % живеат во „две и пол собна“, додека 1 од 10 домаќинствата живеат во „четирисобна“ станбена единица. Останатите домаќинства се сместени во еднособна станбена единица (8 %), три и пол собна (6 %) и повеќесобна (6 %) станбена единица.

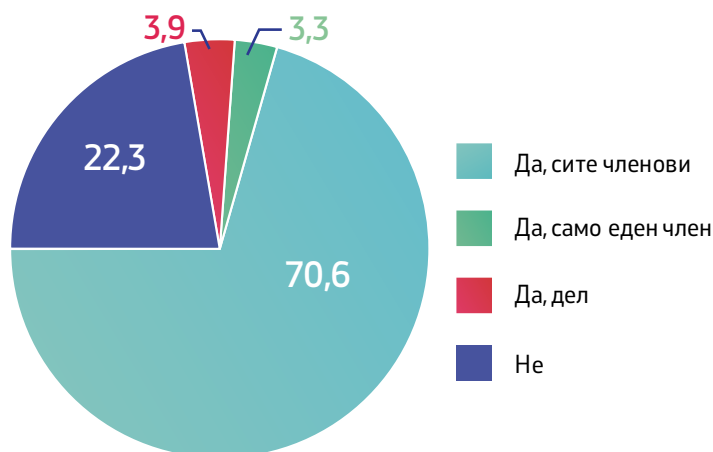
Според **сопственоста на станбената единица** во која е сместено домаќинството, 85 % од домаќинствата се сместени во станбена единица во сопственост на испитаникот или на друг член од семејството. На помалку од 1 од 10 испитаници домаќинството им е сместено во „изнајмена станбена единица“, додека 6 % од домаќинствата се сместени во „нелегалнизирано живеалиште“.

Во 70,6 % од домаќинствата „сите членови од домаќинството имаат **важечка лична карта со место и адреса на станбената единица**“, додека во 3,3 % од домаќинствата

„само еден член од домаќинството поседува лична карта со адреса на живеалиштето“. Во 22,3 % од домаќинствата **немаат ни еден член** од домаќинството со важечка лична карта со место и адреса на станбената единица.

Во 3,9 % од домаќинствата само дел од членовите на домаќинството „имаат важечки документ за идентификација“ од кои кај 40 % од тие домаќинства ваков документ имаат „три члена од домаќинството“, кај 37 % овој документ го поседуваат само „два члена“, а во 11 % од домаќинствата четири члена имаат важечка лична карта.

Вкрстените податоци според населбата во која живеат испитаниците покажуваат дека во значајно поголем процент жителите на Дабница (44,8 %) живеат во домаќинства каде што ни еден член нема важечка лична карта со место и адреса на станбената единица на живеење.

ГРАФИКОН бр. 71: Членови на домаќинството според важечка лична карта со место и адреса на станбената единица

б) Трајност на конструкцијата и безбедност на станбените единици

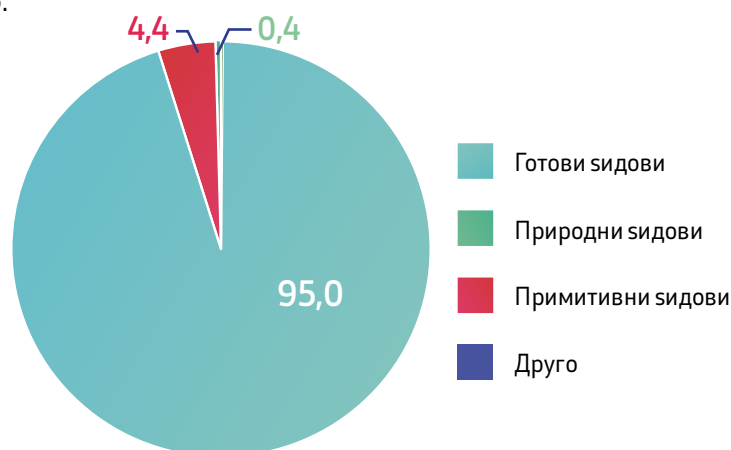
Според **видот на надворешните ѕидови на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

→ 95 % од објектите имаат „**готови ѕидови**“ од кои: 79 % се изградени од „тули, цигли или блок цигли“, 4 % од „цемент“, 12 % од „цементни блокови“, 1 % од „камен со вар“, 5 % од „покриен керпич“ и 0,2 % од дрвени штици

→ 0,4 % од објектите имаат „**природни ѕидови**“, најчесто изградени од „кал“

→ 4 % од објектите имаат „**примитивни ѕидови**“ најчесто изградени од „камен со кал (глина)“ (39 %), од „картон“ (26 %), од „шперплоча“ (16 %), од „непокриен керпич“ (13 %) или „рециклирано дрво“ (7 %).

Примитивни ѕидови во поголем процент имаат жителите на Дабница (9,6 %) во споредба со жителите на останатите ромски населби во градот Прилеп во кои се вршеше истражувањето.

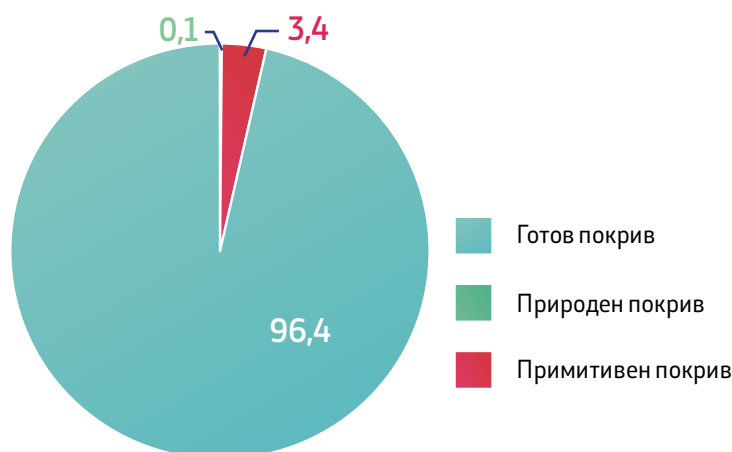

ГРАФИКОН бр. 72: Видови надворешни ѕидови на објектот во кој се наоѓа станбената единица

Според **видот на покривот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

- 96,4 % од објектите имаат „**готов покрив**“ од кои најголем дел покриви (98 %) се изградени од „ќерамиди“, а кај останатите објекти се среќава „метален/од лим“, покрив изграден од „готови шиндри“, „цемент“ или „салонит“
- 0,1 % од објектите се со „**природен покрив**“, најчесто изграден од „трева“
- 3 % од објектите се со „**примитивен покрив**“ од кои 67 % од покривите се изградени од „дрвени штици“. Кај останатите примитивниот покрив е изграден од картон (25 %) или груба рогозина (8 %).

Примитивен покрив во поголем процент се јавува кај жителите на Дабница (7,5 %).

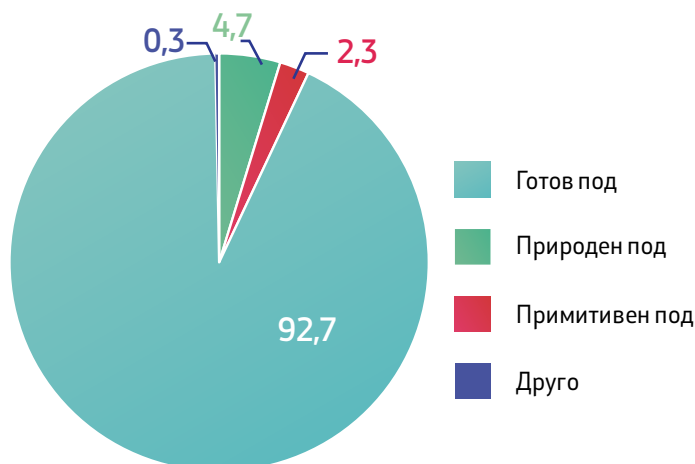

ГРАФИКОН бр. 73: Видови покриви на објектот во кој се наоѓа станбената единица

Според **видот на подовите во живеалиштата:**

- 92,7 % од живеалиштата имаат „**готов под**“ од кои: речиси половина (46 %) изграден од „ламинат“, 4 % од „ќерамички плочки“, 27 % од „цемент“, 16 % од „паркет или лакирано дрво“ и 8 % од „тепих“
- 5 % од живеалиштата имаат „**природен под**“ во најголем дел изграден од „земја или песок“ (94 %), а кај 6 % од живеалиштата од „изметиште“
- 2,3 % од живеалиштата имаат „**примитивен под**“ изграден од „дрвени штици“.

Примитивен и природен под почесто е застапен во живеалиштата на испитаниците од Дабница.

ГРАФИКОН бр. 74: Видови подови во живеалиштата

2. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НЕДОСТАТОКОТ НА ОСНОВНИТЕ КОМУНАЛНИ УСЛУГИ

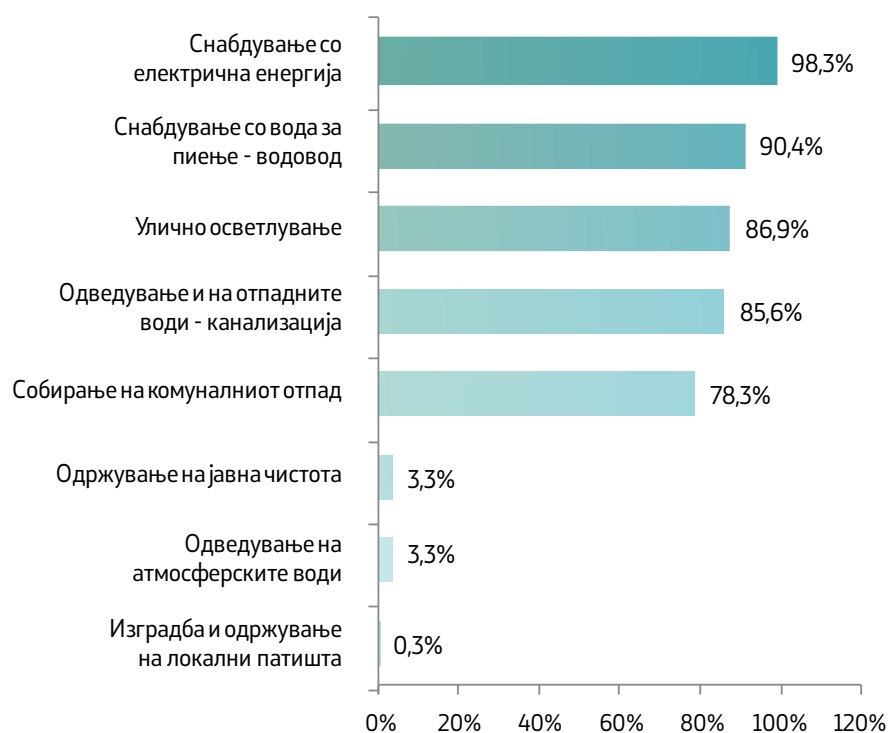
а) Вид комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбата

Според **видот на обезбедени комунални услуги и на инфраструктурата** во населбите во кои се спроведува ова истражување најдобро се обезбедени следниве услуги:

- „снабдувањето со електрична енергија“ (98,3 %)
- „снабдувањето со вода за пиење - водовод“ (90,4 %)
- „уличното осветлување“ (86,9 %)
- „одведувањето на отпадните води - канализација“ (85,6 %) и „собирањето на комуналниот отпад“ (78 %).

Одговорите се прилично незадоволителни кога станува збор за „одведувањето на атмосферските води“ (3 %), „одржувањето на јавна чистота“ (3 %) и „изградбата и одржувањето на локалните патишта“ (0,3 %).

Во населбите отсуствува „обезбедувањето на снабдувањето со топлинска енергија“, „изградбата и одржувањето на јавен простор за паркирање“, „изградбата и одржувањето на уличната сообраќајна сигнализација“, „организирањето на јавен локален превоз на патници“ и „одржувањето на паркови, на зеленило и на рекреативни површини“.

ГРАФИКОН бр. 75: Комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбите

Мнозинството од домаќинствата (88,4 %) **го фрлаат цврстиот отпад (ѓубрето)** од домаќинствата „во канта во домаќинството од која отпадот се собира од комунална хигиена“, 1,3 % од домаќинствата го фрлаат директно „во контејнер“, 9,1 % на „дива депонија“, додека 1 % го фрлаат на други места.

Жителите на Дабница во поголем процент изјавуваат дека цврстиот отпад (ѓубрето) од домаќинството го фрлаат на дива депонија (23 %).

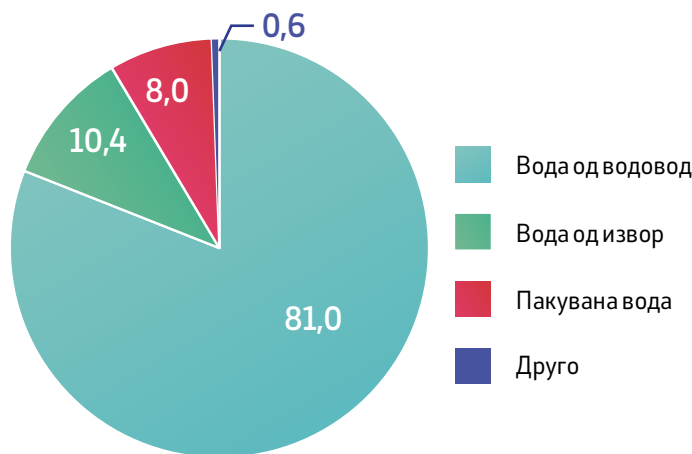
ГРАФИКОН бр. 76: Места каде што се фрла цврстиот отпад од домаќинствата

б) Безбедност на водата за пиење и на санитарниот систем

Главен извор на питка вода за членовите на 81 % од домаќинствата е „водата од водовод“. Од нив, 77 % имаат „водовод во живеалиштето“, додека 3,7 % имаат „водовод во дворот/парцелата“. Вода за пиење од „водовод од соседите“ користат 0,7 % од домаќинствата, од „јавна чешма“ 2,6 % од домаќинствата, додека 8 % од домаќинствата користат „пакувана вода за пиење“.

Вода од извор користат членовите на 10,4 % од домаќинствата, а од нив мнозинството (74 %) користи „површинска вода“, додека 26 % користат „вода од заштитен извор“.

Вода од извор во поголем процент користат жителите на населбата Дабница (28 %).

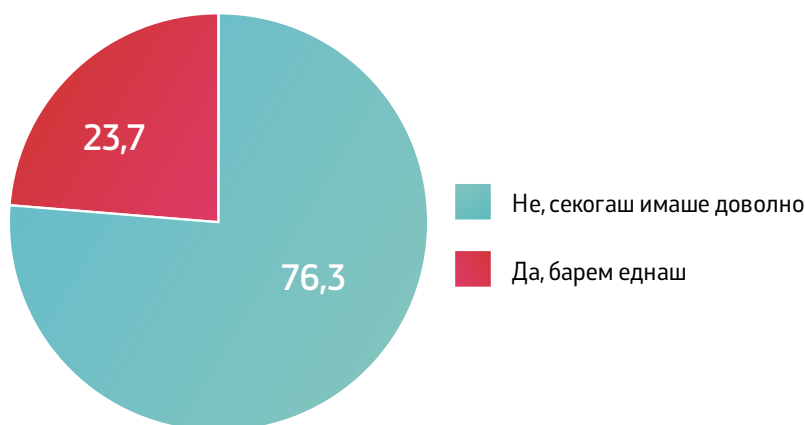

ГРАФИКОН бр. 77: Главен извор на питка вода за членовите на домаќинството

Недостаток од вода за пиење во некој момент во последниот месец „барем еднаш“ **имале** 23,7 % од домаќинствата од кои: 56 % од домаќинствата поради „недостапноста на водата од главниот извор на вода за пиење“, 32 % „немале пристап до главниот извор на вода за пиење“, за 6 % од домаќинствата „водата била прескапа“, додека кај 1,2 % „притисокот бил слаб“. Околу 4 % од интервјуираните не ја знаат причината поради која имале недостаток од вода за пиење во домаќинството.

Останатите 76,3 % од домаќинствата „секогаш имале доволно“ вода за пиење во последниот месец.

Домаќинствата од населбата Дабница почесто имале проблем со недостаток од вода за пиење (40 %), додека најретко овој проблем го имаат домаќинствата на Дебој (7,3 %).

ГРАФИКОН бр. 78: Недостаток од вода за пиење во домаќинствата во последниот месец

Главен извор на вода за готвење или за миење раце за членовите на 86 % од домаќинствата е „водата од водоводот“, и тоа најчесто „водоводот во живеалиштето“ (77 %), а поретко „водоводот во дворот“ (22 %). „Вода од извор“ користат членовите на 12,7 % од домаќинствата, „пакувана вода“ 0,6 %, а „вода од ископан бунар“ единствено еден испитаник.

Членовите на 68 % од домаќинствата **најчесто ги мијат рацете** во „лавабо/славина во самото живеалиште“, додека 24 % во „сопствениот двор/парцела“. Во „мобилен објект (кофа, бокал или бардак)“ мијат раце членовите на 5 % од домаќинствата, додека 2,4 % од домаќинствата „немаат место за миење раце до живеалиштето/дворот/парцелата“.

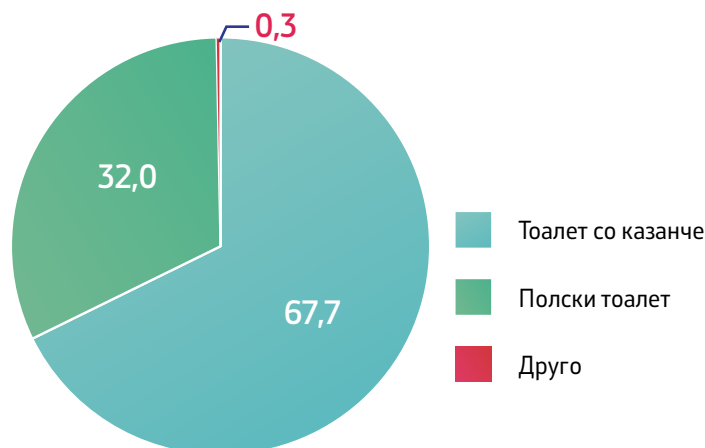
„Сапун и детергент“ **за миење раце** имаат 9 % од домаќинствата, 3 % од домаќинствата имаат само „детергент“, додека 83 % од домаќинствата имаат само „сапун“. Речиси 6 % од домаќинствата немаат ниту сапун ниту детергент за миење раце.

Според видот на тоалетот кој вообичаено го користат членовите на домаќинството:

→ „**тоалет со казанче**“ имаат 68 % од домаќинствата. Одводот од тоалетот во 9 % од случаите најчесто води „до канализациски цевки“, додека кај 4 % од домаќинствата „до непознато место“, односно испитаниците не се сигурни каде води одводот,

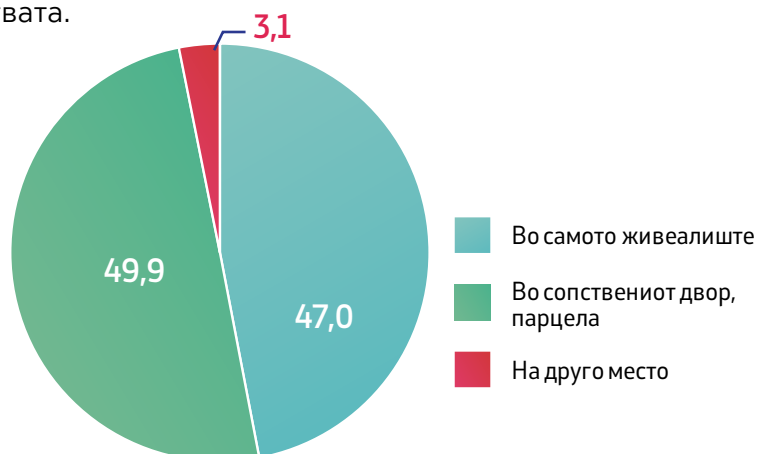
→ „**полски тоалет**“ имаат 32 % од домаќинствата. Од нив, една петтина имаат „полски тоалет без плоча/отворена јама“, 10 % од домаќинствата имаат „вентилиран полски тоалет со јама“, „полски тоалет со плоча“ имаат две третини од домаќинствата, додека 4 % имаат „висечки полски тоалет“.

Вкрстените податоци покажуваат дека домаќинствата од населбите Дабница (44 %) и Мексико (43%) во поголем процент имаат полски тоалет во споредба со домаќинствата на населбите Дебој (6 %) и Ново Село (22 %).

ГРАФИКОН бр. 79: Вид тоалет кој го користат членовите на домаќинствата

Според местото каде што се наоѓа тоалетот кој го користат членовите на домаќинствата: 47 % од домаќинствата имаат „тоалет во самото живеалиште“, 49,9 % од домаќинствата имаат „тоалет во нивниот двор“, додека „тоалет на друго место“ имаат 3,1 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 80: Место каде што се наоѓа тоалетот на домаќинствата

Мнозинството од домаќинствата (98 %) „не го делат“ тоалетот кој го користи домаќинството со други лица кои не се членови на домаќинството, додека 2 % од домаќинствата „го делат“. Од нив, половина од домаќинствата „го делат тоалетот со познат број домаќинства“, додека половина користат просторија „отворена за употреба за општата јавност“.

Од 90 домаќинства кои имаат **септичка јама каде што води одводот од нивниот тоалет**: 2 домаќинства „ја испразниле во последните 5 години“; 6 домаќинства го сториле тоа „пред повеќе од 5 години“; 46 испитаници изјавуваат дека септичката јама „никогаш не била испразнета“, додека 36 испитаници не биле во можност да одговорат на прашањето, односно не знаат кога септичката јама била испразнета.

Содржината на септичката јама **последниот пат била отстранета**:

→ кај една петтина од домаќинствата „од служба која дава ваков тип на услуги“ при што девет од 10 испитаници „не знаат каде била отстранета содржината од септичката јама“;

→ кај 63 % од домаќинствата, „од страна на самото домаќинство“ три четвртини од домаќинствата „содржината ја закопале во подземна јама“, додека една четвртина од домаќинствата ја отстраниле „во откриена јама, на отворено или во вода“;

→ кај 17 % од домаќинствата содржината била отстранета „на друг начин“.

в) Користење енергија во домаќинството

Од вкупно 700 домаќинства во населбите вклучени во истражувањето, мнозинството од 663 домаќинства (94,7 %) **користат електрична енергија**, и тоа „преку приклучок во мрежа“, додека 33 домаќинства (4,7 %) или 33 испитаници имаат електрична енергија, но „надвор од мрежата“. Електрична енергија „немаат“ 6 домаќинства (0,6 %).

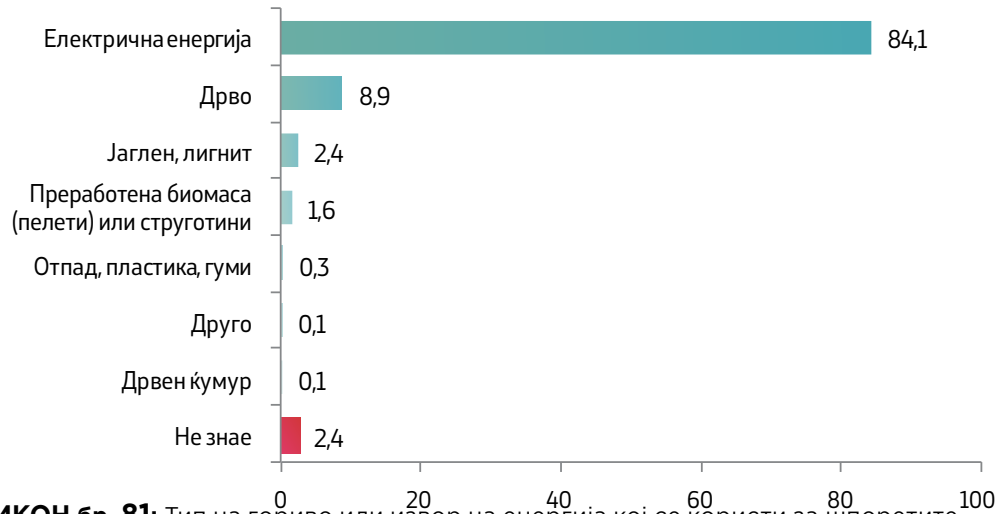
Анализата на вкрстените податоци покажува дека жителите на Дабница во поголем процент (10,4 %) имаат електрична струја, но надвор од мрежата во споредба со жителите на другите населби.

За **готвење во домаќинствата** главно се користат: „електрични шпорети“ (86 %), „фабрички шпорети на цврсто гориво“ (8 %), „традиционален шпорет на цврсто гориво“ (3 %) и „вршник/сач/огниште“ (2 %). Некаков друг вид шпорет користат помалку од 1 % од испитаниците.

Од испитаниците, 90 % изјавиле дека во нивните домаќинства „има оџак“, додека 10 % дека „нема“.

Типот на **горивото/изворот на енергија** кој се користи за шпоретите се: „електричната енергија“ (84,1 %), значително помалку „дрвото“ (8,2 %), потоа јагленот/лигнитот“ (2,4 %), „преработената биомаса (пелети) или струготините“ (1,6 %), „отпадот/пластиката/гумите“ (0,3 %) и „дрвениот кумур“ (0,1 %).

Дрвото како главен извор на енергија почесто се користи во населбата Дебој (22 %).

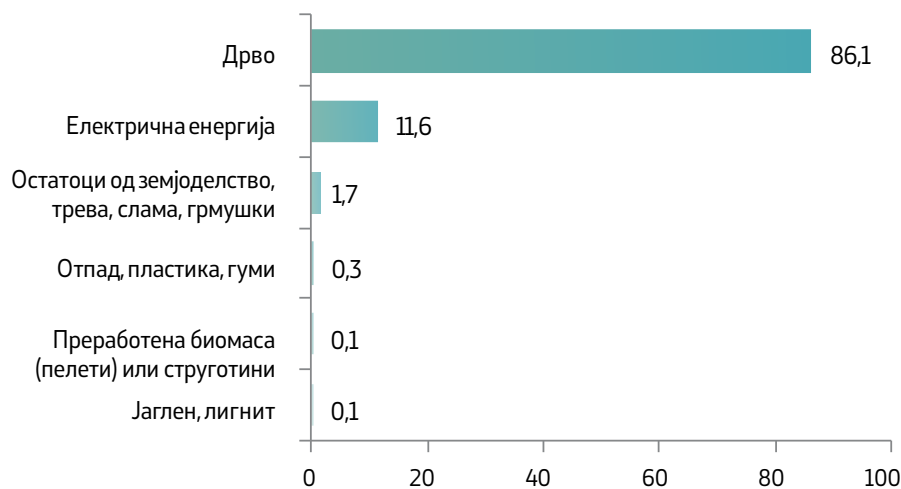

ГРАФИКОН бр. 81: Тип на гориво или извор на енергија кој се користи за шпоретите

Според **местото каде што вообичаено се готви**: девет од 10 домаќинства вообичаено готват во „главната куќа каде што живеат“ од кои 22 % во „главната куќа во посебна просторија“, додека 71 % „во главната куќа, но немаат посебна просторија за готвење“; 0,9 % од домаќинствата готват во „посебна градба“; 2,3 % од домаќинствата готват „надвор на трем или покриено предворје“, 2,3 % од домаќинствата готват „надвор на отворено“, додека 1,3 % од домаќинствата воопшто „не готват“.

За **загревање на просторот** кога е потребно, 74 % од домаќинствата користат „фабрички произведен шпорет“, 12 % користат „традиционален шпорет“, 3 % користат „електрични панели/радијатори“, 3,3 % „термопечка“, 2,7 % „фабрички произведена греалка“ и 1,7 % „традиционална печка“. Останати начини на загревање на просторот се користат од страна на помалку од 3 % од домаќинствата.

Според **видот на горивото и изворот на енергија за грејното тело**, за загревање на просторот најчесто се користи „дрвото“ (86,1 %), потоа „електричната енергија“ (11,6 %), „остатоците од земјоделството/тревата/сламата/грмушките“ (1,7 %), додека други видови гориво за загревање користат помалку од 0,3 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 82: Вид гориво и извор на енергија за грејните тела во домаќинствата

Уреди за разладување „не користат“ околу 43,9 % од домаќинствата. Во 9,1 % од домаќинствата кои користат уред за разладување, 9 % користат „клима уред“, додека 47 % користат „вентилатор (статичен или на плафон)“.

Во споредба со другите населби, без уред за разладување во поголем процент се домаќинствата во населбата Дебој (66 %).

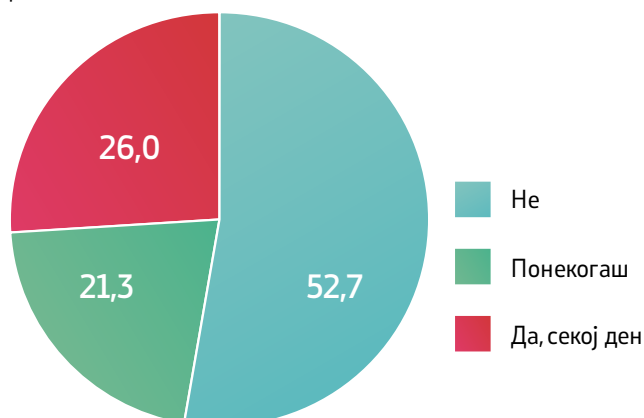

ГРАФИКОН бр. 83: Уреди за разладување со кои располагаат домаќинствата

Од вкупно интервјуираните 700 испитаници вклучени во истражувањето, 673 или 96,1 % изјавија дека **за осветлување навечер** нивните домаќинства користат „електрична енергија“, 9 домаќинства дека користат „свеќи“, 5 домаќинства користат „дрво“, 4 „светилка на соларна енергија“, 8 „друго“, додека 1 домаќинство користи „остатоци од земјоделството/трева/слама/грмушки“.

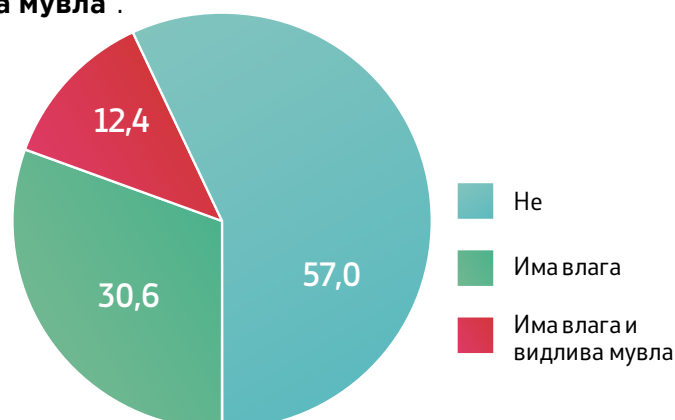
3. ДРУГИ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НАЧИНОТ НА ЖИВЕЕЊЕ И НА РАБОТЕЊЕ

Во домовите на 52,7 % од домаќинствата „не пуши“ ни едно лице. Во **домовите** на 26 % од домаќинствата „секој ден се пуши од најмалку едно лице“, додека „понекогаш се пуши“ во **домовите** на 21,3 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 84: Пушење во домот од најмалку едно лице

На ни еден внатрешен ѕид во домовите на 24 % од домаќинствата „нема ниту влага ниту видлива мувла“. Во домовите на 42,9 % од домаќинствата „има влага“ на еден или повеќе внатрешни ѕидови, додека кај 33,1 % од домаќинствата внатрешните ѕидови „**имаат и влага и видлива мувла**“.

ГРАФИКОН бр. 85: Состојба на внатрешни ѕидови во домовите во однос на влагата и на видливата мувла

Од вкупно интервјуираните 700 испитаници во однос на нивната **изложеност на ризици по нивното здравје при вршење на нивната моментална работа**: 16 % изјавиле дека се изложени на „директен контакт со отпад“, 3 % дека се изложени на „чад“, додека 3 % дека имаат „директен контакт со отпадни води - канализација“.

Од испитаниците изложени на најмалку еден од горенаведените ризици, 72,9 % изјавуваат дека при вршењето на моменталната работа „никогаш не користат соодветна заштитна опрема (ракавици, маски, водоотпорни чизми и слично), 14,6 % од испитаниците изјавуваат дека „понекогаш користат соодветна заштитна опрема“, а само 12,6 % „секогаш користат соодветна заштитна опрема“.

Престој на отворен простор поради природата на својата работа и во топлите летни денови, кога температурата е над 37 степени, пријавуваат 47 % од испитаниците од кои 17 % се приморани „секогаш да престојуваат“, додека 30 % „само понекогаш“.

На отворен простор поради природата на својата моментална работа „**никогаш**“ не престојуваат 53 % од испитаниците.

IV.4. ГРАД ВИНИЦА

СЕКТОРСКИ ОПФАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО:

УРБАНА ЗАЕДНИЦА: НЕ ПОСТОЈАТ УРБАНИ ЗАЕДНИЦИ
РОМСКА НАСЕЛБА:
 → РОМСКО МААЛО

Врз основа на утврдените инструменти за спроведување на теренското истражување, тоа беше спроведено од Невладината организација „КХАМ“ Делчево. Теренското истражување вклучи:

- **148 испитаници** - претставници на домаќинствата од ромски населби во градот Винаца, припадници на ромската етничка заедница. Мнозинството од испитаниците се мажи (87 %), додека 13 % се жени. Шест од 10 се невработени, што претставува мнозинство од испитаниците. Три од 10 (29 %) се постојано вработени граѓани од кои 22 % во јавниот сектор, 6,1 % во приватниот сектор, додека 0,7 % се сопственици на бизнис. Речиси 10 % од испитаниците се пензионери, 0,7 % хонорарци, додека 1,4 % од испитаниците изјавуваат дека имаат друг работен статус кој не припаѓа на ниедна од понудените категории,
- **претставници на општинската администрација** кои учествуваа во пополнување на прашалникот за Општината Винаца,
- **12 учесници на фокус групата за дискусија**, претставници на локални НВО за заштита на животната средина и заштита на правата на Ромите, општинската администрација, претставник од Инспекторатот за животна средина на Општина Винаца и двајца надворешни експерти.

IV.4.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКАТА НАСЕЛБА

1. ПРАВЕН СТАТУС НА НАСЕЛБАТА

Според податоците на општинската администрација за **правниот статус на ромската населба** каде што се спроведуваше истражувањето (*постоење урбанистички/просторни планови за локацијата каде што се наоѓа населбата*):

- населбата е „приградско населено место и периферен дел“ на градот Веница
- за населбата постои Генерален урбанистички план
- со Генералниот урбанистички план се покрива само дел од територијата на која се наоѓа населбата
- намената на земјиштето во Генералниот план е „домување“
- за населбата нема донесен Детален урбанистички план
- не постои никаков вид урбано зеленило.

2. БЕЗБЕДНОСТ НА ЛОКАЦИЈАТА НА НАСЕЛБАТА ПОВРЗАНА СО ЗДРАВСТВЕНИ РИЗИЦИ ОД ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ

Според податоците на општинската администрација за **изложеноста на населбата на услови на животната средина опасни и поврзани со здравствени ризици:**

- Населбата Е НА ПОДРАЧЈЕ подложно на **природни катастрофи:**
 - поплави на реки
 - снежни намети, лавини и луњи.
- Населбата Е ВО БЛИЗИНА на **следниве еколошки опасни области** (по тип - нестандартни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.):
 - „нестандардна депонија за цврстиот комунален отпад“.
- Населбата Е ИЗЛОЖЕНА на СЛЕДНИОВ **опасен фактор за живеење:**
 - затоплување со согорување на цврст отпад за загревање на живеалиштата.

Според изјавите на испитаниците од ромските населби во однос на **близината на населбите до еколошки опасни области:**

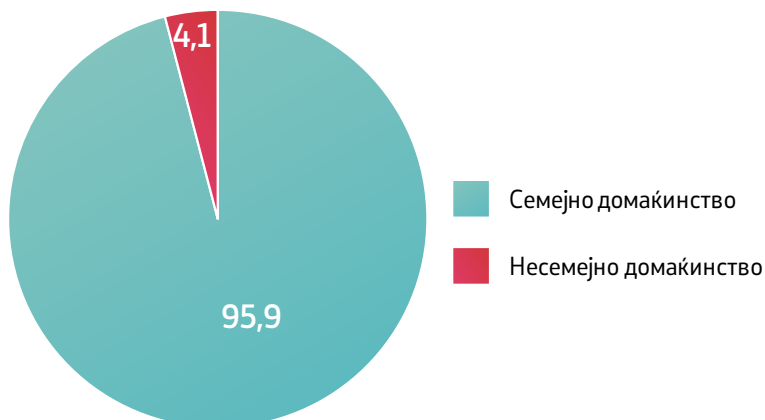
- 99,3 % се изјасниле дека населбата НЕ Е ВО БЛИЗИНА на еколошки опасни области
- единствено еден испитаник наведува дека населбата Е ВО БЛИЗИНА на нестандартна депонија за цврст комунален отпад.

IV.4.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ВИД ДОМАЌИНСТВА ВО РОМСКАТА НАСЕЛБА

Според видот на домаќинствата во ромската населба:

- 95,9 % се „семејни домаќинства (домаќинство со едно, две или повеќе семејства)“; од нив, 78 % се „семејни домаќинства со едно семејство“, додека 22 % се „семејни домаќинства со две или повеќе семејства“,
- 4,1 % се „несемејно домаќинство (составени од едно, две или повеќе лица кои не се во сродство)“; сите живеат во „несемејно домаќинство со само еден член“.

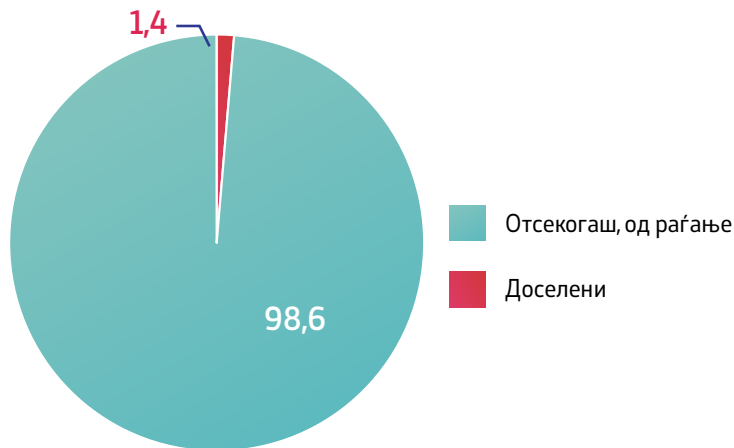

ГРАФИКОН бр. 86: Вид домаќинства во ромската населба

2. ВРЕМЕ НА КОНТИНУИРАНО ЖИВЕЕЊЕ ВО РОМСКАТА НАСЕЛБА

Според времето на континуираното живеење во населбата на членовите на домаќинствата опфатени со истражувањето:

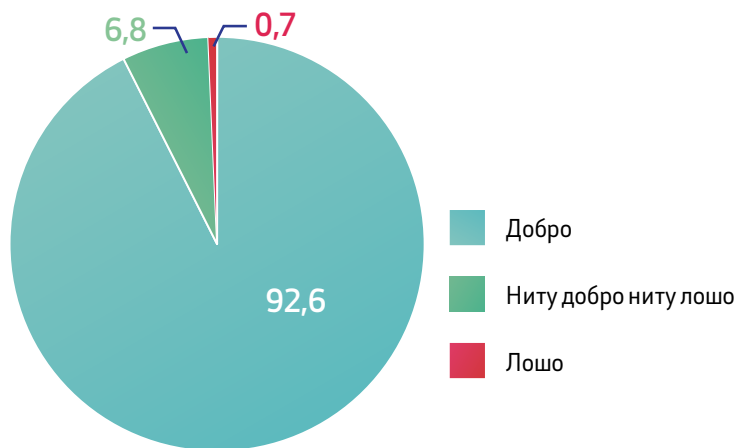
- 98,6 % „отсекогаш, од раѓање“ живееле во населбата,
- единствено двајца или 1,4 % се „доселени во населбата“ од кои еден испитаник „од друго место во Македонија“, а еден од „друга држава“.

ГРАФИКОН бр. 87: Време на континуирано живеење во населбата

3. ПОСТОЈНА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА НА ЧЛЕНОВИТЕ НА ДОМАЌИНСТВОТО

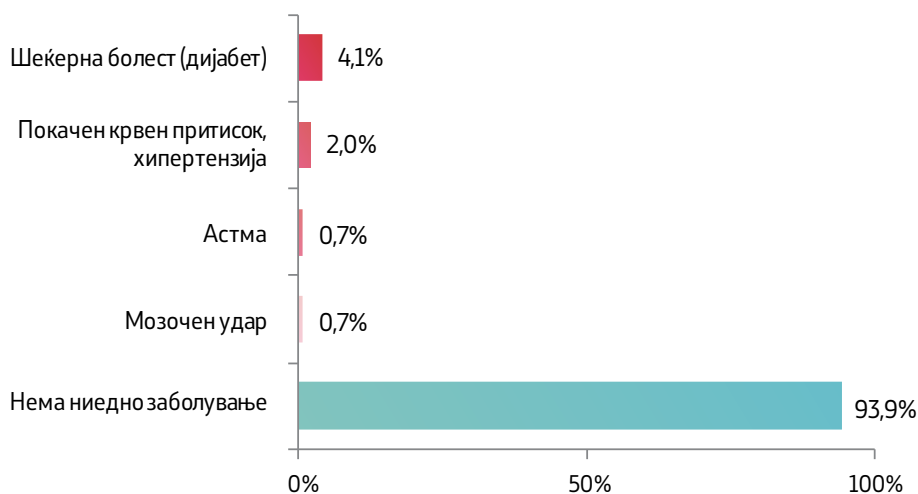
Испитаниците го оценија **своето и здравјето на членовите на домаќинството** во моментот на следниов начин: 92,6 % од испитаниците сметаат дека е „добро“, 6,8 % сметаат дека е „ниту добро ниту лошо“, единствено 0,7 % од испитаниците се изјаснија дека е „лошо“.

ГРАФИКОН бр. 88: Оценка на здравјето на членовите на домаќинството во моментот

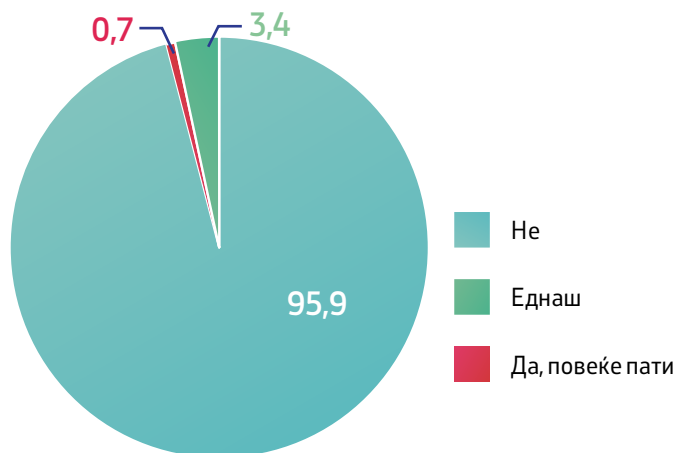
Испитаниците ги наведоа следниве **моментални хронични заболувања на членовите на нивните домаќинства**: 4 % од испитаниците ја наведоа „шеќерната болест (дијабетот)“, 2 % „покачениот крвен притисок (хипертензија)“, 0,7 % од испитаниците ја наведоа „астмата“, а исто толку испитаници (0,7 %) „мозочниот удар“.

Никакво заболување не пријавиле 93,8 % од испитаниците.

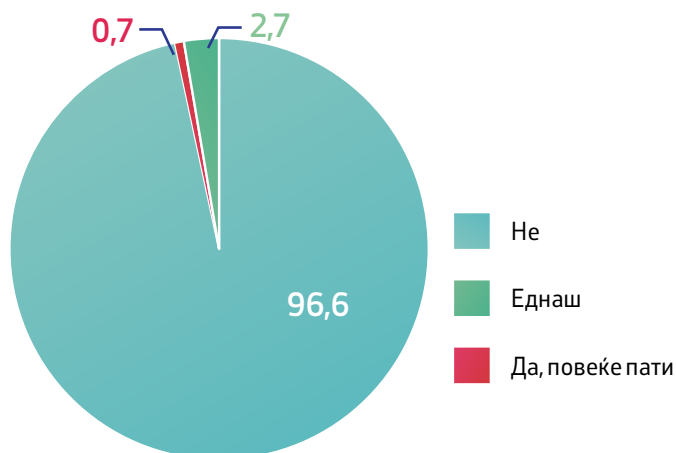
ГРАФИКОН бр. 89: Хронични здравствени состојби/заболувања на членовите на домаќинствата

Во изминатите 2 месеци членовите на 95,9 % од домаќинствата „не се разболеле“ од настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. Од останатите, 4,1 % од домаќинствата чии членови се разболеле: 0,7 % од домаќинствата „повеќе пати“ се справувале со вакви заболувања, додека 3,4 % од домаќинствата се справувале само „еднаш“.

ГРАФИКОН бр. 90: Настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

Во изминатите 2 месеци, членовите на 96,6 % од домаќинствата „не се разболеле“ од стомачни заболувања, повраќања, дијареја, болки во stomакот и сл. Од останатите, 3,4 % од домаќинствата чии членови се разболеле: 0,7 % од домаќинствата повеќе пати се справувале со вакви заболувања, додека во 2,7 % од домаќинствата се справувале само „еднаш“.

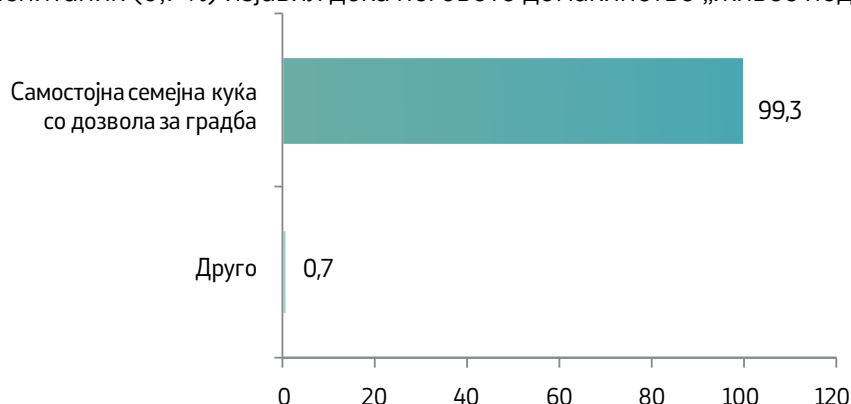
ГРАФИКОН бр. 91: Стомачни заболувања - повраќање, дијареја (пролив), болки во stomак и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

IV.4.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ

1. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД КВАЛИТЕТОТ НА ГРАДБА НА СТАНБЕНАТА ЕДИНИЦА

а) Вид и сопственост на станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **видот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството, 99,3 % од домаќинствата се сместени во „самостојна куќа со дозвола за градба“. Единствено 1 испитаник (0,7 %) изјавил дека неговото домаќинство „живее под кирија“.

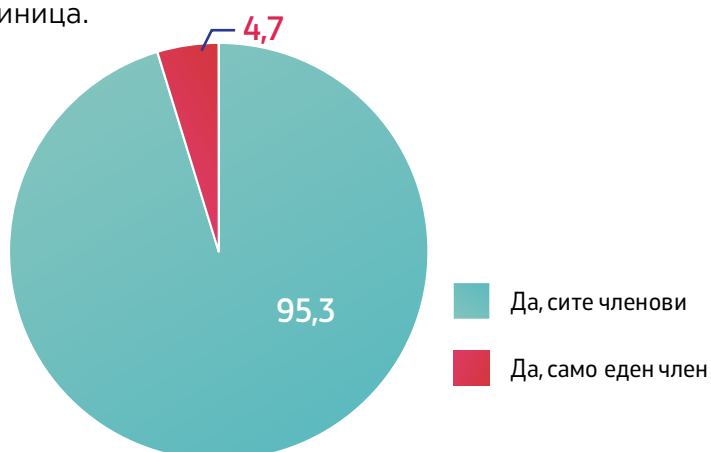

ГРАФИКОН бр. 92: Вид објект во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **бројот на просториите на станбената единица во која е сместено домаќинството**, 7 % од домаќинствата живеат во „гарсонiera или еднособна станбена единица“, половина (51 %) живеат во „двособен или дво и пол собен стан“, додека 37 % во „трисобен или три и пол собен стан“. Во „четирисобен или повеќесобен стан“ живеат 4 % од домаќинствата.

Според **сопственоста на станбената единица** во која е сместено домаќинството, 99,3 % од испитаниците изјавиле дека станбената единица е во нивна или во сопственост на друг член од домаќинството, додека само 0,7 % од испитаниците се изјасниле дека домаќинството им е сместено во „изнајмена станбена единица“. Никој од испитаниците не изјавил дека домаќинството им е сместено во „нелегализирано живеалиште“.

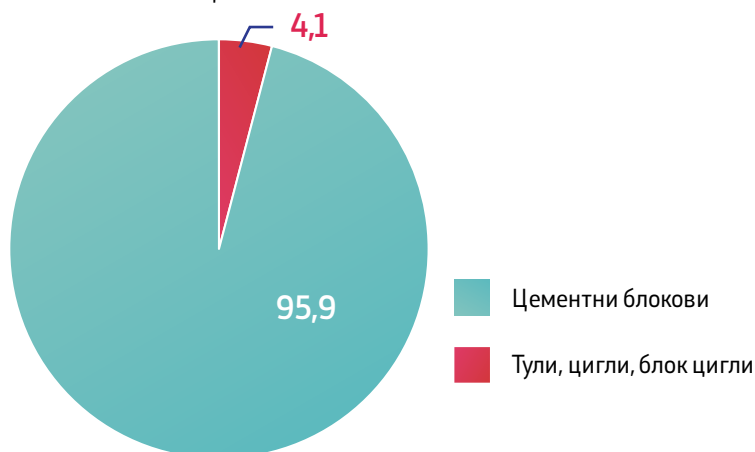
Во 95,3 % од домаќинствата сите членови од домаќинството имаат **важечка лична карта со место и адреса на станбената единица**, додека во 4,7 % од домаќинствата само еден член од домаќинството има таква лична карта. Ниеден од интервјуираните не изјавил дека во неговото домаќинство никој нема важечка лична карта со место и адреса на станбената единица.

ГРАФИКОН бр. 93: Членови на домаќинството според важечка лична карта со место и адреса на станбената единица

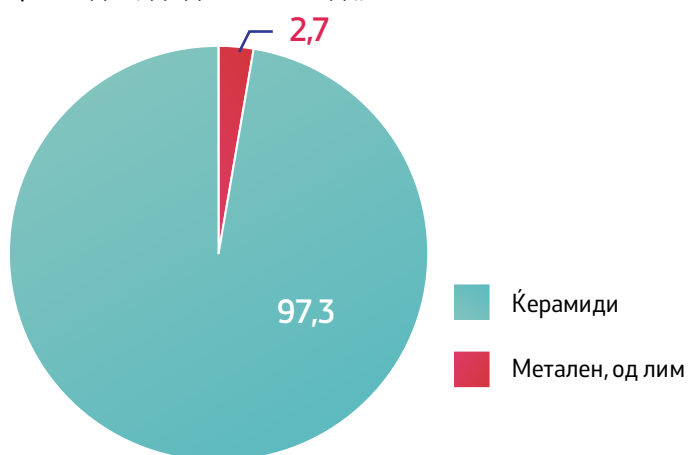
б) Трајност на конструкцијата и безбедност на станбените единици

Според **видот на надворешните ѕидови на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството, 100 % од објектите имаат „**готови ѕидови**“. Од нив, 96 % се готови ѕидови изградени од „цементни блокови“, а многу поретко (4 %) изградени од „тули, цигли или блок цигли“.

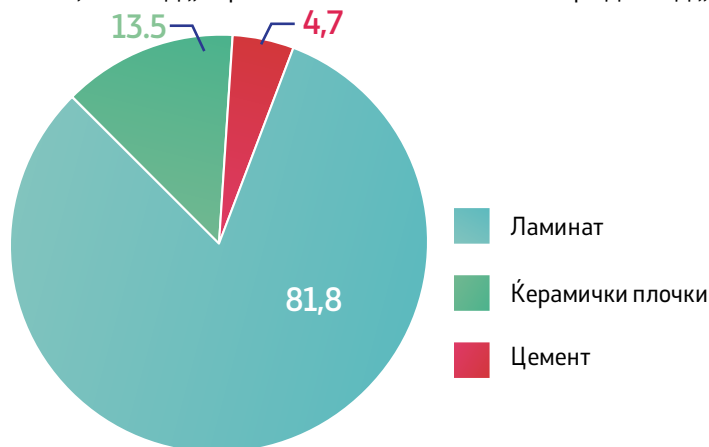
ГРАФИКОН бр. 94: Видови надворешни ѕидови на објектот

Според **видот на покривот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството, сите објекти (100 %) имаат „готов покрив“. Од нив, 97 % имаат „готов покрив од ќерамиди“, додека 3 % од „метал или лим“.

ГРАФИКОН бр. 95: Видови покриви на објектот

Според **видот на подовите во живеалиштата** во кои се сместени домаќинствата, сите **живеалишта** (100 %) имаат „готов под“. Од нив, поголемиот дел од **живеалиштата** (82 %) имаат готов под изграден од „ламинат“, 13 % од „ќерамички плочки“ и 5 % изграден од „цемент“.

ГРАФИКОН бр. 96: Видови подови во живеалиштата

2. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НЕДОСТАТОКОТ НА ОСНОВНИТЕ КОМУНАЛНИ УСЛУГИ

а) Вид комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбата

Според **видот на обезбедени комунални услуги и на инфраструктурата** во населбата во која се спроведува ова истражување, најдобро се обезбедени следниве услуги: „снабдување со вода за пиење - водовод“ (99 %), „снабдување со електрична енергија“ (93 %), „одведување на отпадните води - канализација“ (80 %) и „улично осветлување“ (78 %).

Останатите комунални услуги се обезбедени во значајно помал дел. Четири од 10 испитаници изјавуваат дека е обезбедено „собирање на комуналниот отпад“, а една петтина дека е организиран „јавен локален превоз на патници“. Една шестина од домаќинствата живеат во делот од населбата каде што е обезбедено „одведување на атмосферските води“, „изградба и одржување на локалните патишта“ и „одржување на јавната чистота“. „Одржувањето на паркови, на зеленило и на рекреативни површини“ е најретко споменато и ова го наведуваат единствено 1 % од испитаниците.

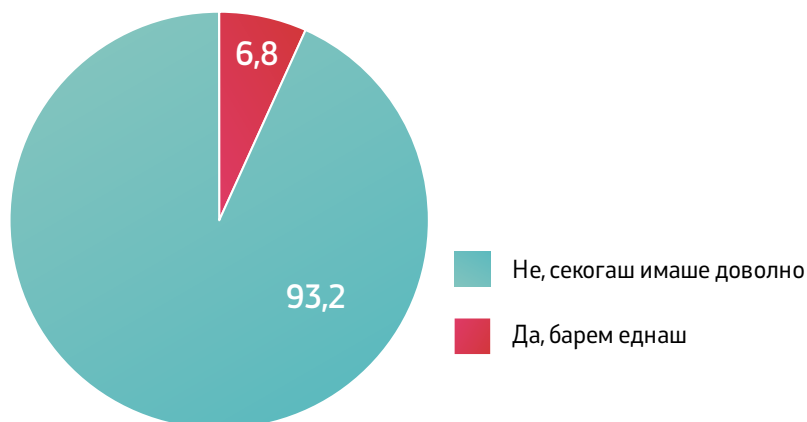
Мнозинството од домаќинствата (98,6 %) **го фрлаат цврстиот отпад** (ѓубрето) од домаќинствата „во канта во домаќинството од која отпадот се собира од комунална хигиена“, 1,4 % од домаќинствата го фрлаат директно „во контејнер“. Ниеден испитаник не изјавил дека цврстиот отпад (ѓубрето) од домаќинството го фрлаат на диви депонии.

б) Безбедност на водата за пиење и на санитарниот систем

Главен извор на питка вода за членовите на сите домаќинствата (100 %) е „водата од водовод“. Сите испитаници (100 %) изјавиле дека имаат водовод во живеалиштето.

Недостаток од вода за пиење во некој момент во последниот месец „барем еднаш“ **имале** 6,8 % од домаќинствата од кои сите домаќинствата (100 %) поради „недостапноста на водата од главниот извор на вода за пиење“.

Останатите 93,2 % од домаќинствата „секогаш имале доволно“ вода за пиење во последниот месец.

ГРАФИКОН бр. 97: Недостаток од вода за пиење во последниот месец

Главен извор на вода за готвење или за миење раце на членовите на сите домаќинствата (100 %) е „водата од водоводот“, и тоа „водоводот во живеалиштето“.

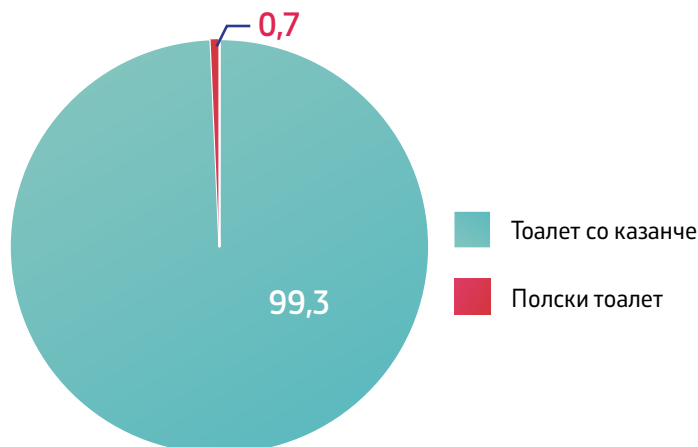
Членовите на 97 % од домаќинствата **најчесто ги мијат рацете** во „лавабо/славина во самото живеалиште“, додека членовите на 3 % од домаќинствата „во сопствениот двор“.

„Сапун и детергент“ **за миење раце** имаат 12,8 % од домаќинствата, додека 87,2 % од домаќинства имаат само „сапун“.

Според **видот на тоалетот** кој вообичаено го користат членовите на домаќинството:

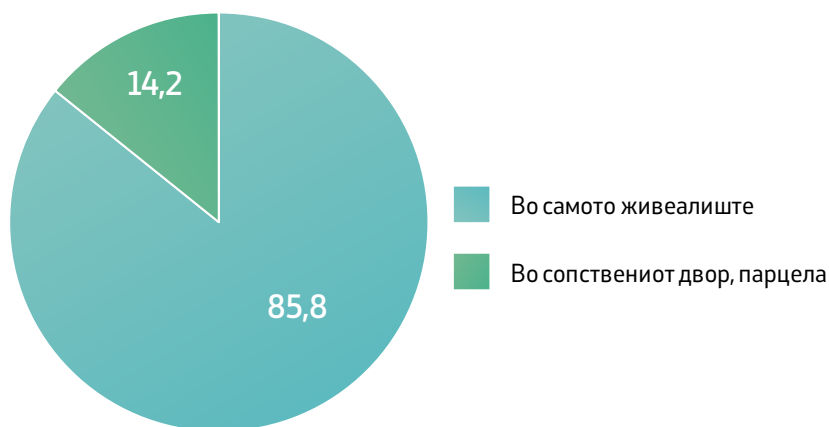
→ „**тоалет со казанче**“ имаат 99 % од домаќинствата. Одводот од тоалетот во 98 % од случаите најчесто води „до канализациски цевки“, додека кај 1 % домаќинства „до дупка (надворешна јама)“;

→ „**полски тоалет**“ има само едно домаќинство кое има „полски тоалет со плоча“.

ГРАФИКОН бр. 98: Вид тоалет кој го користат членовите на домаќинствата

Според местото **каде што се наоѓа тоалетот кој го користат членовите на домаќинствата**: 85,8 % од домаќинствата имаат „тоалет во самото живеалиште“, 14,2 % од домаќинствата имаат „тоалет во нивниот двор“.

ГРАФИКОН бр. 99: Место каде што се наоѓа тоалетот на домаќинствата

Мнозинството од домаќинствата (94 %) „**не го делат тоалетот**“ кој го користи домаќинството со други лица кои не се членови на домаќинството, додека 6 % од домаќинствата „го делат“, сите со „познат број домаќинства“.

Единствено 2 домаќинства кои **имаат септичка јама каде што води одводот од нивниот тоалет** беа запрашани кога јамата била испразнета, од кого и каде била отстранета содржината последниот пат кога тоалетот бил испразнет. И двајцата испитаници изјавиле дека јамата „никогаш до сега не била испразнета“.

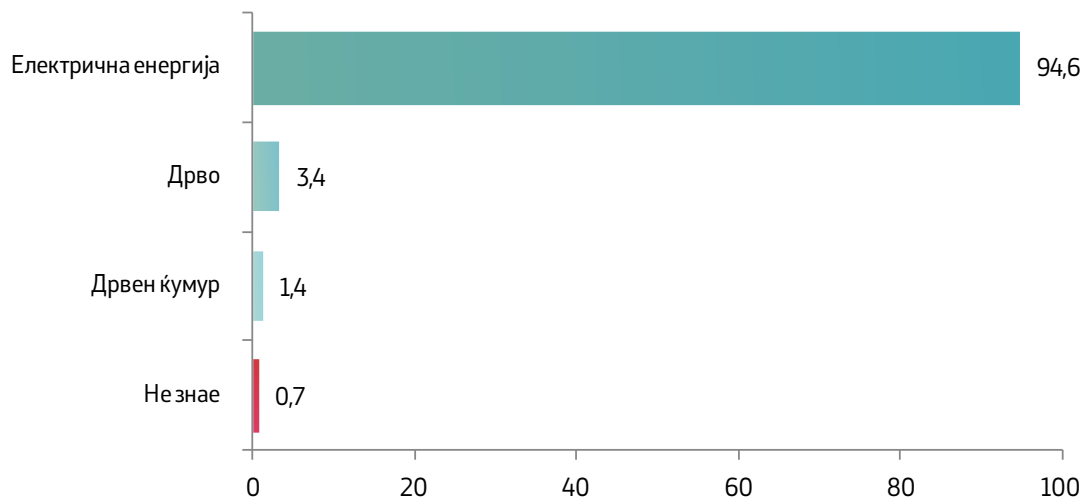
в) Користење енергија во домаќинството

Од вкупно 148 домаќинства вклучени во истражувањето, сите домаќинства (100 %) **користат електрична енергија**, и тоа „преку приклучок во мрежа“.

За **готвење во домаќинствата** главно се користат „електрични шпорети“ (94,5 %), значително помалку „фабрички шпорети на цврсто гориво“ (4,1 %), „шпорети на гас/плин“ (0,7 %) или „традиционални шпорети на цврсто гориво“ (0,7 %).

Типот на **горивото/изворот на енергија кој се користи за шпоретите** се: „електричната енергија“ (84,1 %), значително помалку „дрвото“ (4 %) и „дрвениот ќумур“ (0,7 %).

Во линија со овие податоци се и оние за **главниот извор на енергија во домаќинството**, каде што повторно 9 од 10 испитаници изјавуваат дека користат електрична енергија како главен извор, додека 3,4 % користат дрво како главен извор на енергија.

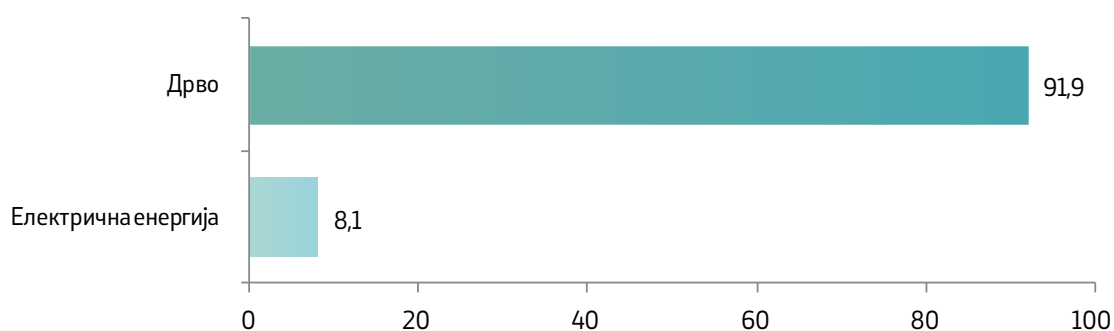

ГРАФИКОН бр. 100: Тип на гориво или извор на енергија кој се користи за шпоретите

Според **местото каде што вообичаено се готви**, сите домаќинства (100 %) вообичаено готват во „главната куќа каде што живеат“ од кои: 85 % готват во посебна просторија, додека 15 % во главната куќа, но немаат посебна просторија за готвење.

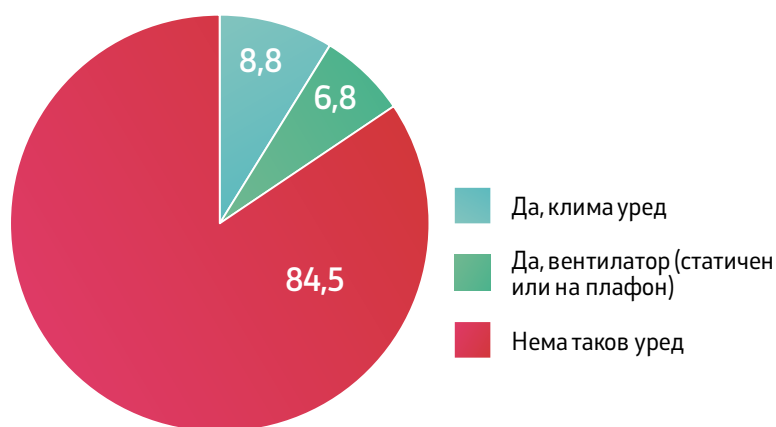
За **загревање на просторот** кога тоа е потребно: 93 % од домаќинствата користат „фабрички произведен шпорет“, 2,7 % користат „традиционален шпорет“, 1,4 % „клима уред“ додека 3,4 % „фабрички произведена греалка“.

Според **видот на горивото и изворот на енергија за грејното тело за загревање на просторот** најчесто се користи „дрвото“ (92 %), а потоа „електричната енергија“ (8 %).

ГРАФИКОН бр. 101: Вид гориво и извор на енергија за грејните тела во домаќинствата

Уреди за разладување „не користат“ 84,5 % од домаќинствата. **Клима уред** користат 8,8 % од домаќинствата, додека вентилатор користат 6,8 % од домаќинствата.

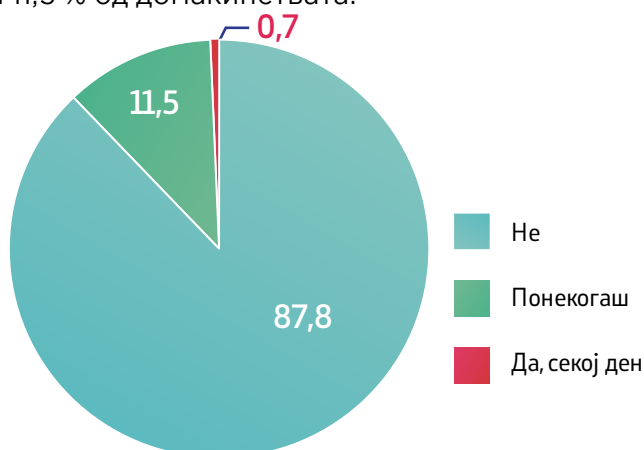

ГРАФИКОН бр. 102: Уреди за разладување со кои располагаат домаќинствата

За осветлување навечер сите домаќинства (100 %) користат „електрична енергија“.

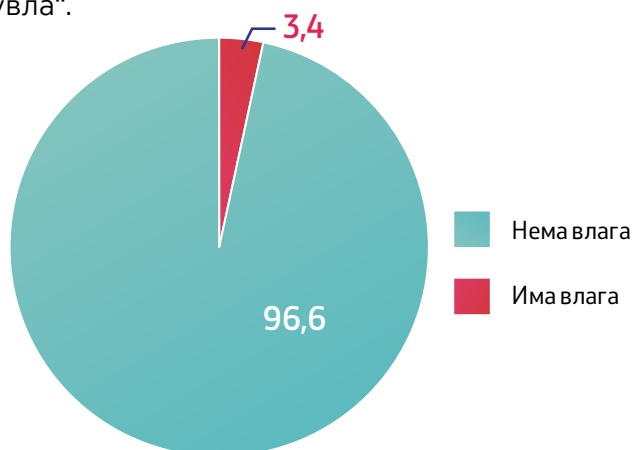
3. ДРУГИ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НАЧИНОТ НА ЖИВЕЕЊЕ И НА РАБОТЕЊЕ

Внатре во домовите на 87,8% од домаќинствата ни едно лице „не пуши“. Во домовите на 0,7% од домаќинствата „секој ден се пуши од најмалку едно лице“, додека „понекогаш се пуши“ во домовите на 11,5 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 103: Пушење во домот од најмалку едно лице

На ни еден внатрешен ѕид во домовите на 96,6 % од домаќинствата нема „ниту влага ниту видлива мувла“. Во домовите на 3,4 % од домаќинствата има „влага“ на еден или на повеќе внатрешни ѕидови, додека кај ни едно од домаќинствата на внатрешните ѕидови „нема видлива мувла“.

ГРАФИКОН бр. 104: Состојба на внатрешни ѕидови во домовите во однос на влагата и на видливата мувла

Од вкупно интервјуираните 148 испитаници во однос на нивната **изложеност при вршење на нивната моментална работа на ризици по нивното здравје** од типовите „директен контакт со отпад“ или „директен контакт со отпадни води“ ниеден од испитаниците не изјавува изложеност на таков тип ризици.

Престој на отворен простор поради природата на својата работа и во топлите летни денови, кога температурата е над 37 степени, пријавуваат 86 % од испитаниците од кои 0,7 % се „секогаш“ приморани да престојуваат, додека 85,1 % „само понекогаш“.

На отворен простор поради природата на својата моментална работа „никогаш“ не престојуваат 14 % од испитаниците.

IV.5. ГРАД ДЕЛЧЕВО

СЕКТОРСКИ ОПФАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО:

УРБАНА ЗАЕДНИЦА: НЕ ПОСТОЈАТ УРБАНИ ЗАЕДНИЦИ
→ РОМСКИ НАСЕЛБИ:

Помали делови од градот во кој живеат претставници на ромската етничка заедница.

Врз основа на утврдените инструменти за спроведување на теренското истражување, тоа беше спроведено од Невладината организација „КХАМ“ Делчево. Теренското истражување вклучи:

→ **98 испитаници** претставници на домаќинствата од ромската населба во градот Делчево, припадници на ромската етничка заедница. Мнозинството од испитаниците се мажи (58 %), додека 42 % се жени. Околу една четвртина од интервјуираните (26 %) се постојано вработени граѓани од кои 6,2 % во јавниот сектор, 18,6 % во приватниот сектор, додека 1,0 % се сопственици на бизнис. Околу 7 % од испитаниците се изјаснуваат како хонорарци, 15,3 % се домаќинки, 25,5 % пензионери, додека 23,5 % се невработени,

→ **претставници на општинската администрација** кои учествуваа во пополнување на прашалникот за Општината Делчево,

→ **12 учесници на фокус групата за дискусија**, претставници на урбаната заедница, локални НВО за заштита на животната средина и заштита на правата на Ромите, општинската администрација и двајца надворешни експерти.

IV.5.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

1. ПРАВЕН СТАТУС НА НАСЕЛБИТЕ

Според податоците на општинската администрација за **правниот статус на ромските населби** каде што се спроведуваше истражувањето (*постоење урбанистички/просторни планови за локацијата каде што се наоѓа населбата*):

→ населбите се покриени со Генерален урбанистички план, додека дел од подрачјето на некои населби се покриени со Детален урбанистички план

→ намената на земјиштето според постојните планови е делумно „домување“, делумно „намена компатибилна со домување“ и делумно „друга намена (нестанбена намена)“

→ постојни видови урбано зеленило во населбите се:

- **парк** - зелена површина со големина над 1 ха, која се користи за одмор, шетање, разонода и игра
- **зелен плоштад** - зелена површина со големина под 1 ха, која се користи за пешачки транзит, краткотраен одмор и игра
- **зелен коридор** - зелена површина по должина на сообраќајници и површини за пешачки и велосипедски сообраќај (средишно зеленило на булевари, живи огради и слично)
- **неуредено зеленило** - неуредени површини наменети за јавно зеленило во урбанистичките планови (напуштени површински копови, депонии, земјишта)
- **дрворед** - линиски облик на зеленило, поставен по должината на сообраќајницата.

2. БЕЗБЕДНОСТ НА ЛОКАЦИЈАТА НА НАСЕЛБИТЕ ПОВРЗАНИ СО ЗДРАВСТВЕНИ РИЗИЦИ ОД ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ

Според податоците на општинската администрација за **изложеноста на населбите на услови на животната средина опасни и поврзани со здравствени ризици:**

→ Населбите СЕ НА ПОДРАЧЈЕ подложно на **природните катастрофи:**

- поплави на реки
- поројни поплави
- земјотрес.

→ Населбите НЕ СЕ ВО БЛИЗИНА на **еколошки опасни области** (по тип - нестандардни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.).

→ Населбите СЕ ИЗЛОЖЕНИ на следниве **опасни фактори за живеење:**

- живеење до значаен извор на бука и вибрации настанати како резултат на стопанските и на другите дејности и активности, вклучувајќи ја и буката емитувана од превозни средства, патен, железнички и воздушен сообраќај и од места на индустриска активност и предизвикува непријатност и вознемирување
- живеење до можните извори на техничко-технолошки хаварији со опасни материи кои можат да предизвикаат радиолошка, хемиска и биолошка контаминација
- затоплување со согорување на цврст отпад за загревање на живеалиштата
- работење на ѓубришта, со контејнери итн. без соодветна заштита (делумно).

Според изјавите на испитаниците од ромските населби во однос на **близината на населбите до еколошки опасни области:**

→ 93 % од испитаниците се изјасниле дека населбата НЕ Е ВО БЛИЗИНА до еколошки опасна област

→ 7 % од испитаниците се изјасниле дека населбата Е ВО БЛИЗИНА од околу 2 километри до „ѓубриште за одлагање на комунален отпад и на градежен отпад и шут што не се собира од официјалните претпријатија“.

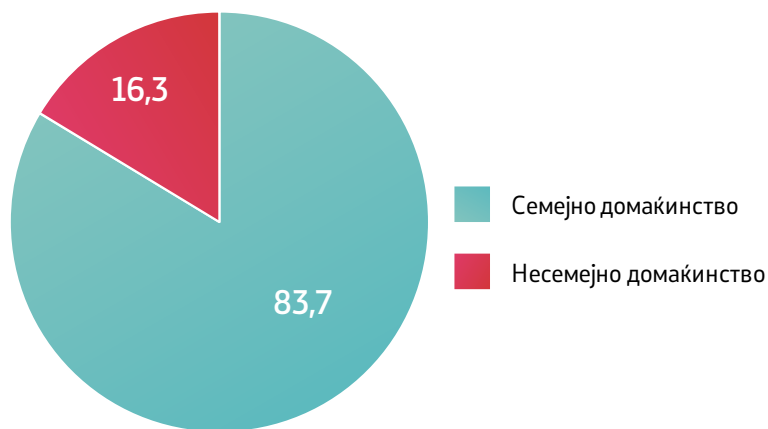
IV.5.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ВИД ДОМАЌИНСТВА ВО РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

Според видот на домаќинствата во ромските населби:

→ 84 % се „семејни домаќинства (домаќинство со едно, две или повеќе семејства)“. Од нив, 90 % се „семејни домаќинства со едно семејство“, додека 10 % се „семејни домаќинства со две или повеќе семејства“,

→ 6 % се „несемејно домаќинство (составени од едно, две или повеќе лица кои не се во сродство)“, и тоа сите (100 %) се „несемејни домаќинства со еден член“.

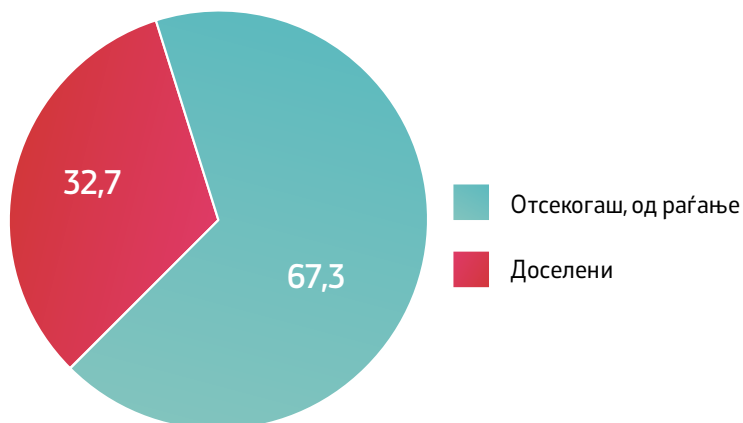

ГРАФИКОН бр. 105: Вид домаќинства во ромските населби

2. ВРЕМЕ НА КОНТИНУИРАНО ЖИВЕЕЊЕ ВО РОМСКИТЕ НАСЕЛБИ

Според времето на континуираното живеење во населбите на членовите на домаќинствата опфатени со истражувањето:

- 67,3 % „отсекогаш, од раѓање“ живееле во населбата
- 32,7 % се „доселени во населбата“ од кои 91 % се доселени „од друго населено место од Македонија“, додека 9 % „се доселени од друга држава“.

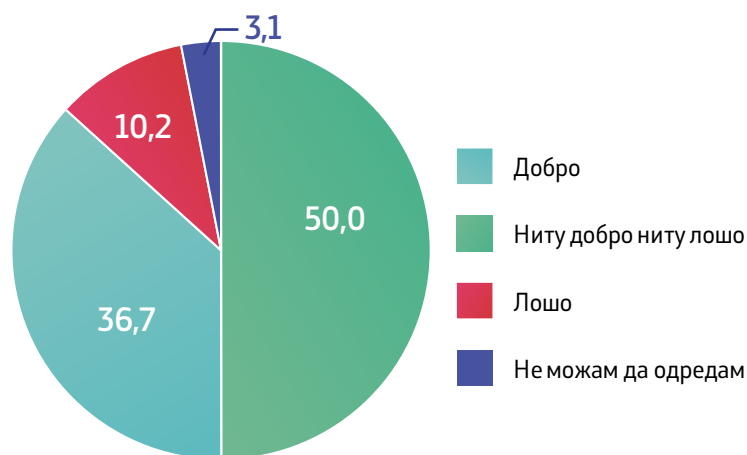

ГРАФИКОН бр. 106: Време на континуирано живеење во населбите на членовите на домаќинствата

3. ПОСТОЈНА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА НА ЧЛЕНОВИТЕ НА ДОМАЌИНСТВОТО

Испитаниците го оценија **своето и здравјето на членовите на домаќинството** во моментот на следниов начин: 50 % сметаат дека е „добро“, 36,7 % сметаат дека е „ниту добро ниту лошо“, додека 10,2 % се изјасниле дека е „лошо“.

Тројца испитаници или 3,1 % не беа во можност да го проценат своето здравје и здравјето на членовите на домаќинството во моментот.

ГРАФИКОН бр. 107: Оценка на здравјето на членовите на домаќинството во моментот

Испитаниците ги наведоа следниве **моментални хронични заболувања на членовите на нивните домаќинства**: во 52 % од домаќинствата има членови со „покачен крвен притисок (хипертензија)“, во 33,7 % со „срцева болест“, во 21,4 % со „шеќерна болест (дијабет)“, во 15,3 % со „инфаркт на срцето“, во 10,2 % со „хронична болест на белите дробови (плуката)“, во 8,2 % со „хронична болест на бубрезите“, во 7,1 % со „астма“, во 4,1 % со „мозочен удар“ и во 2 % со „хронична болест на црниот дроб“.

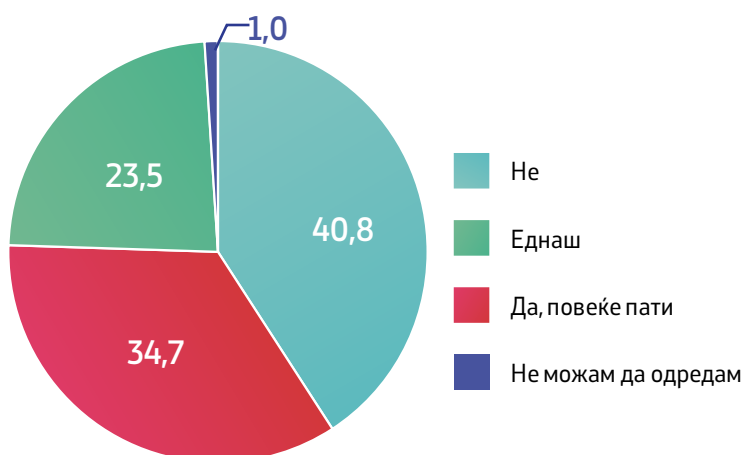
Никакво заболување не пријавуваат речиси половина од испитаниците (46 %).

ГРАФИКОН бр. 108: Хронични здравствени состојби/заболувања на членовите на домаќинствата

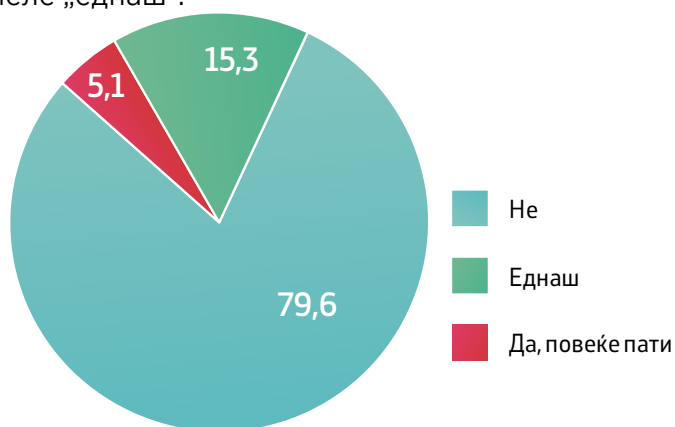
Во изминатите 2 месеци членовите на 40,8 % од домаќинствата „не се разболеле“ од **настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови** и сл. Членовите на 34,7 % од домаќинствата се разболеле „повеќе пати“, додека членовите на 23,5 % од домаќинствата се разболеле „еднаш“.

Не дале одговор на ова прашање 1 % од испитаниците.

ГРАФИКОН бр. 109: Настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

Во изминатите 2 месеци членовите на 76,6 % од домаќинствата „не се разболеле“ од **стомачни заболувања**, повраќања, дијареја, болки во стомакот и сл. Членовите на 5,1 % од домаќинствата се разболеле „повеќе пати“, додека членовите на 15,3 % од домаќинствата се разболеле „еднаш“.

ГРАФИКОН бр. 110: Стомачни заболувања - повраќање, дијареја (пролив), болки во стомак и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

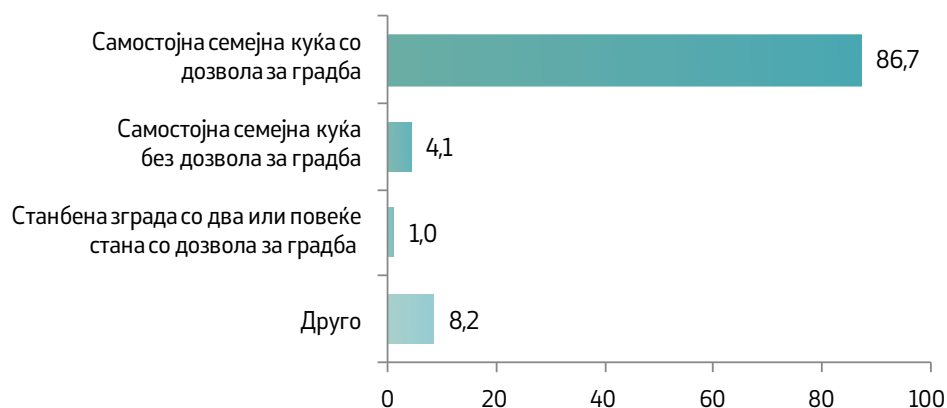
IV.5.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ

1. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД КВАЛИТЕТОТ НА ГРАДБА НА СТАНБЕНАТА ЕДИНИЦА

а) Вид и сопственост на станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **видот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

- 86,7 % од домаќинствата се сместени во „самостојна куќа со дозвола за градба“
- 4,1 % се сместени во „самостојна куќа без дозвола за градба“
- едно домаќинство е сместено во „станбена зграда со два или повеќе стана со дозвола за градба“
- три домаќинства се сместени „под кирија“
- во друг вид станбена единица се сместени пет домаќинства.

ГРАФИКОН бр. 111: Вид објект во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **бројот на просториите на станбената единица во која е сместено домаќинството**, 13 % од домаќинствата се сместени во „гарсонiera или еднособен стан“, 52 % живеат во „двособен или дво и пол собен стан“, додека 40 % од домаќинства се сместени во „трисобен или три и пол собен стан“. Во „четирисобен или повеќесобен стан“ живеат 19 домаќинства.

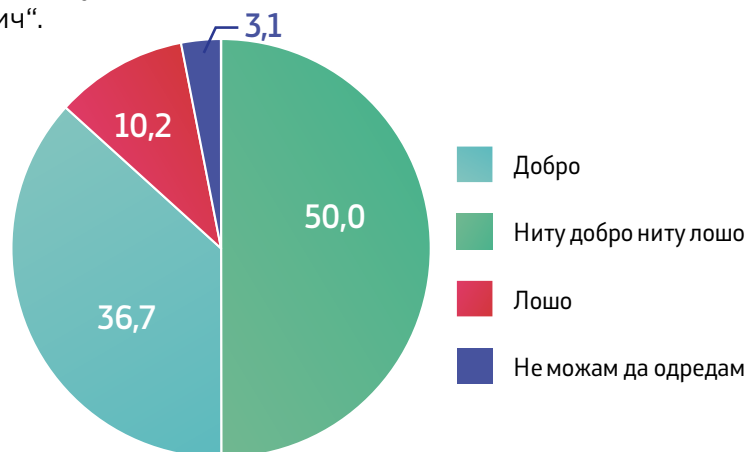
Според **сопственоста на станбената единица** во која е сместено домаќинството, 69,4 % од домаќинствата се сместени во станбена единица во „сопственост на испитаникот“, додека 20 % во станбена единица во сопственост на „друг член од семејството“. Помалку од 10 % од домаќинствата се сместени во „изнајмена станбена единица“.

Во 98 % од домаќинствата „сите членови од домаќинството имаат **важечка лична карта со место и адреса на станбената единица**“, додека во 2 % од домаќинствата „само еден член поседува ваква лична карта“.

Нема ниедно интервјуирано домаќинство во кое ниеден член нема ваков документ за лична идентификација.

б) Трајност на конструкцијата и безбедност на станбената единица

Според **видот на надворешните ѕидови на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството, 100 % од објектите имаат „**готови ѕидови**“ од кои 56 % се изградени од „тули, цигли или блок цигли“, 28 % од „цементни блокови“ и 16 % од „покриен керпич“.

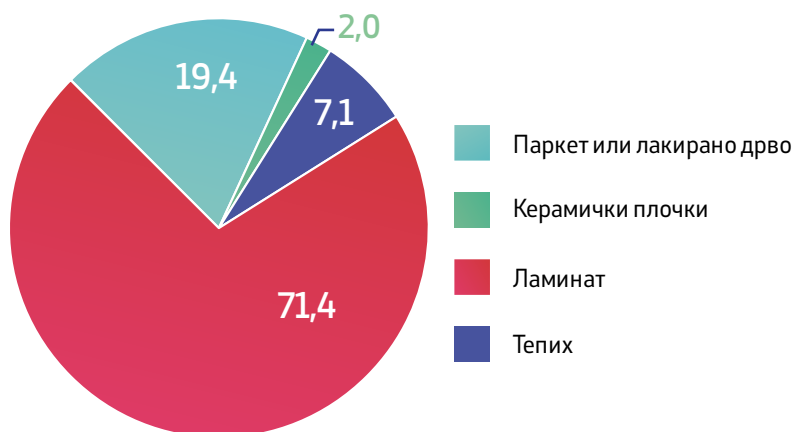
ГРАФИКОН бр. 112: Видови готови надворешни ѕидови на објектот во кој се наоѓа станбената единица

Според **видот на покривот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

→ 99 % од објектите имаат „**готов покрив**“ од кои најголем дел (91 %) се изградени од „керамиди“, еден покрив е изграден од „каламин/цементно влакно“, два покриви се од „цемент“ и 5 % од „салонит/азбест“

→ само еден објект е со „**природен покрив**“ изграден од „слама, лисја и трева“.

Според **видот на подовите во живеалиштата**, сите живеалиштата (100 %) имаат „готов под“ од кои: 71,4 % се изградени од „ламинат“, 19,4 % од „паркет или лакирано дрво“, 2 % од „керамички плочки“ и 7,1 % од „тепих“.

ГРАФИКОН бр. 113: Видови подови во живеалиштата

2. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НЕДОСТАТОКОТ НА ОСНОВНИТЕ КОМУНАЛНИ УСЛУГИ

а) Вид комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбата

Според **видот на обезбедени комунални услуги и на инфраструктурата** во населбите во кои се спроведува ова истражување, најдобро се обезбедени следниве услуги: „снабдувањето со вода за пиење - водовод“ (99 %), „одведувањето на отпадните води - канализација“ (94 %), „снабдувањето со електрична енергија“ (92 %), „собирањето на комуналниот отпад“ (87 %) и „уличното осветлување“ (86,9 %). Четири од 10 интервјуирани изјавуваат дека е „организиран јавен локален превоз на патници“.

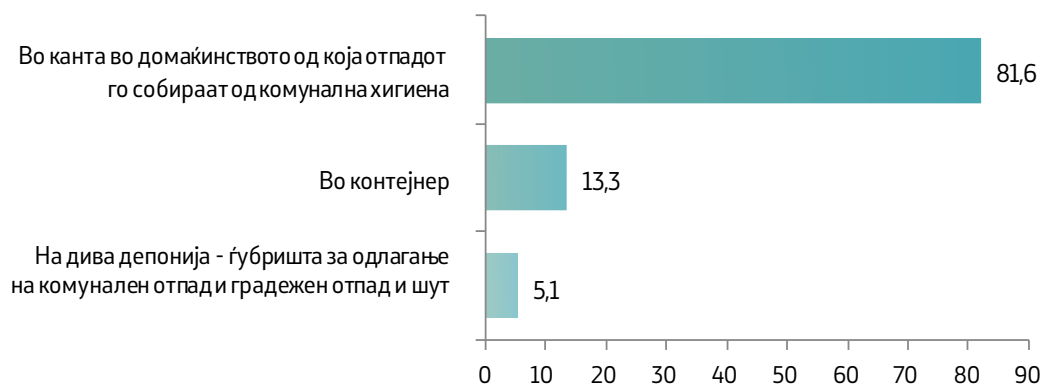
Останатите комунални услуги речиси воопшто не се обезбедени. „Изградбата и одржувањето на локалната сообраќајна сигнализација“ и „одржувањето на јавната чистота“ е наведено единствено од еден испитаник, додека „одведувањето на атмосферските води“, „изградбата и одржувањето на локалните патишта“, „одржувањето на паркови, на зеленило и на рекреативни површини“, „јавен превоз“ и „јавен простор за паркирање“ воопшто не се обезбедени во населбите со ромско населените во Општина Делчево.

ГРАФИКОН бр. 114: Комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбите

Мнозинството од домаќинствата (81,6 %) го фрлаат цврстиот отпад (ѓубрето) од домаќинствата „во канта во домаќинството од која отпадот се собира од комунална хигиена“, додека 13,3 % ѓубрето од домаќинството го фрлаат „директно во контејнер“.

Околу 5,1 % од домаќинствата го фрлаат ѓубрето од домаќинството на „дива депонија“.

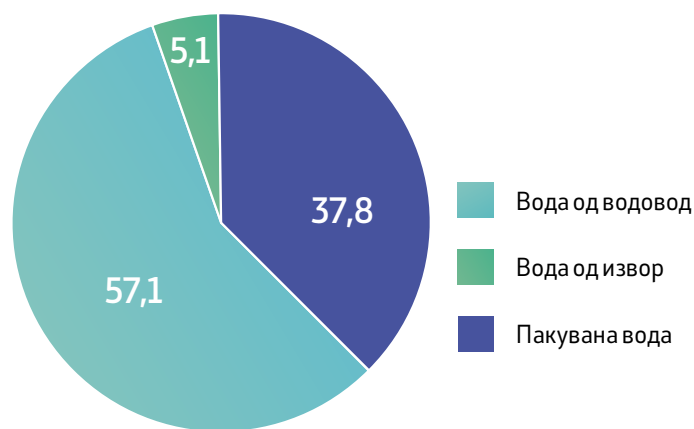
ГРАФИКОН бр. 115: Места каде што се фрла цврстиот отпад од домаќинствата

б) Безбедност на водата за пиење и на санитарниот систем

Главен извор на питка вода за членовите на 57 % од домаќинствата е „водата од водовод“. Од нив, 95 % имаат „водовод во живеалиштето“, додека 5 % имаат „водовод во дворот/парцелата“.

Важно е да се забележи дека 38 % од испитаниците ја наведуваат „пакуваната вода“ како главен извор на питка вода за пиење за членовите на домаќинството.

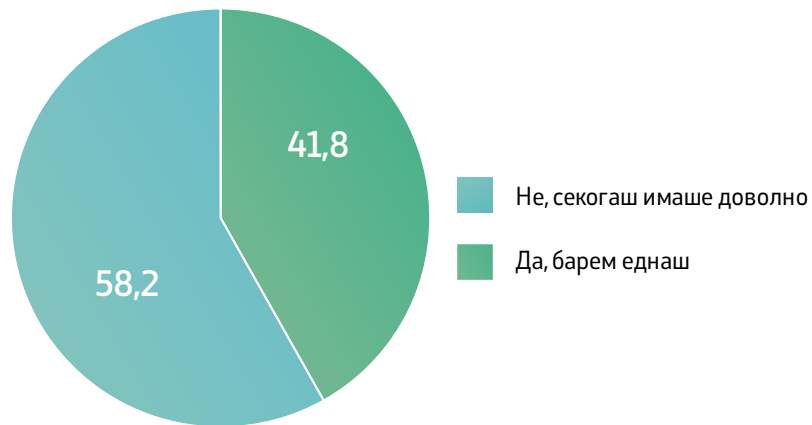
Питка вода за пиење од „заштитен извор“ користат единствено 5 % од интервјуираните жители на Општина Делчево.

ГРАФИКОН бр. 116: Главен извор на питка вода за членовите на домаќинството

Недостаток од вода за пиење во некој момент во последниот месец „барем еднаш“ имале 58,2 % од домаќинствата. Сите интервјуирани граѓани кои имале недостаток од вода за пиење како главна причина наведуваат дека водата „не била достапна од главниот извор за пиење“.

Останатите 41,8 % од домаќинствата „секогаш имале доволно“ вода за пиење во последниот месец.

ГРАФИКОН бр. 117: Недостаток од вода за пиење во домаќинствата во последниот месец

Главен извор на вода за готвење или за миење раце за членовите на 99 % од домаќинствата е „водата од водоводот“, и тоа најчесто „водоводот во живеалиштето“ (93 %), а поретко „водоводот во дворот“ (7 %).

Единствено еден испитаник (1 %) изјавил дека неговото домаќинство користи „пакувана вода“ за истите потреби.

Членовите на 92 % од домаќинствата **најчесто ги мијат рацете** во „лавабо/славина во самото живеалиште“, додека 8 % во „сопствениот двор/парцела“.

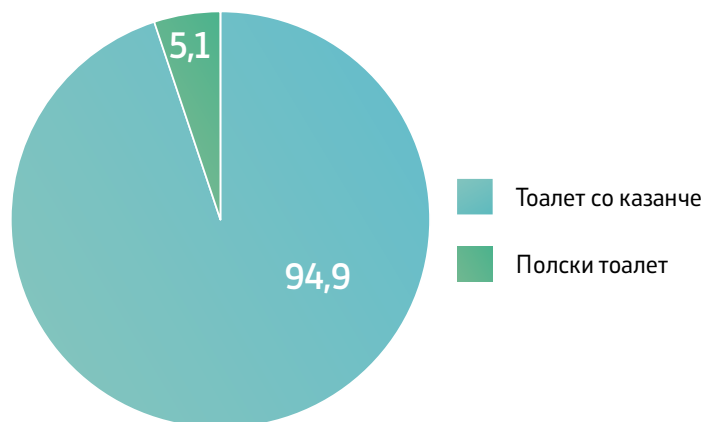
„Сапун и детергент“ **за миење раце** имаат 9 % од домаќинствата, 3 % од домаќинствата имаат само „детергент“, додека 83 % од домаќинствата имаат само „сапун“. Речиси 6 % од домаќинствата немаат ниту сапун ниту детергент за миење раце.

Членовите на сите домаќинства (100 %) имаат сапун или течен сапун за миење раце.

Според **видот на тоалетот** кој вообичаено го користат членовите на домаќинството:

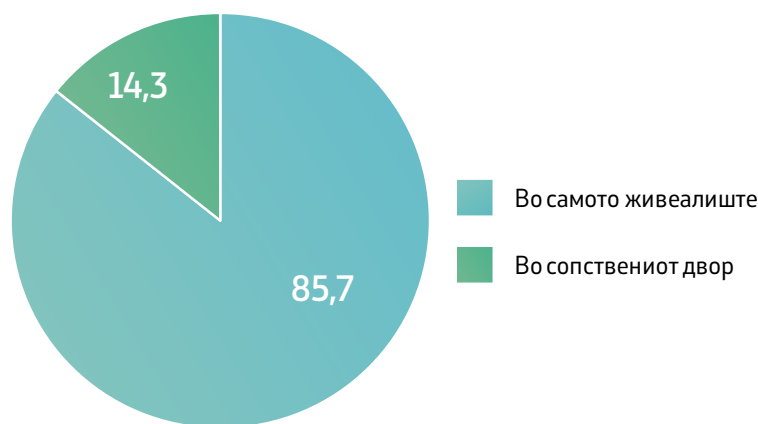
→ „**тоалет со казанче**“ имаат 95 % од домаќинствата. Одводот од тоалетот во 96 % од случаите најчесто води „до канализациски цевки“, додека кај 4 % од домаќинствата „до непознато место“, односно испитаниците не се сигурни каде води одводот,

→ „**полски тоалет**“ имаат 5 % од домаќинствата. Сите имаат „полски тоалет без плоча/отворена јама“.

ГРАФИКОН бр. 118: Вид тоалет кој го користат членовите на домаќинствата

Според местото **каде што се наоѓа тоалетот кој го користат членовите на домаќинствата:** 86 % од домаќинствата имаат „тоалет во самото живеалиште“, додека останатите 14 % од домаќинствата имаат „тоалет во нивниот двор“.

ГРАФИКОН бр. 119: Место каде што се наоѓа тоалетот на домаќинствата

Мнозинството од домаќинствата (95 %) **„не го делат“ тоалетот** кој го користи домаќинството со други лица кои не се членови на домаќинството, 5% од домаќинствата **„го делат“ тоалетот** кој го користи домаќинството од кои 94 % од домаќинствата „со познат број домаќинства“, додека 6 домаќинства користат тоалет кој е „отворен за општата јавност“ (6 %).

Единствено 5 испитаници кои користат полски тоалет и имаат септичка јама беа запрашани кога била испразнета јамата и сите 5 одговорија дека јамата никогаш не била испразнета.

в) Користење енергија во домаќинството

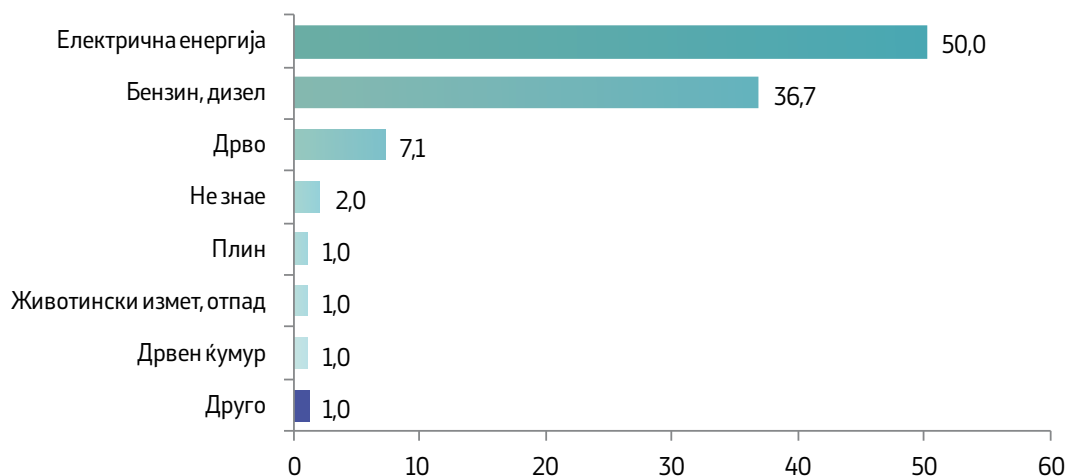
Од вкупно 98 домаќинства во населбите вклучени во истражувањето, сите домаќинства (100 %) **користат „електрична енергија** преку приклучок во мрежа“.

За **готвење во домаќинствата** главно се користат: „електрични шпорети“ (51 %), „шпорет на течен гас, плин“ (38 %), „фабрички шпорет на цврсто гориво“ (8 %), „комбиниран шпорет“ (1 %) и „вршник“ (2 %). Некаков друг вид шпорет користат помалку од 1 % од испитаниците.

Во 94 % од домаќинствата „има оцак“, додека во 10 % „нема“.

Типот на **горивото/изворот на енергија** кој се користи за шпоретите се: „електричната енергија“ (50 %), „бензин/дизел“ (38 %) и значително помалку „дрвото“ (8 %).

Во линија со овие податоци се и оние за главниот извор на енергија во домаќинството каде што повторно половина од испитаниците изјавуваат дека користат електрична енергија како главен извор, додека 37 % користат плин како главен извор на енергија.

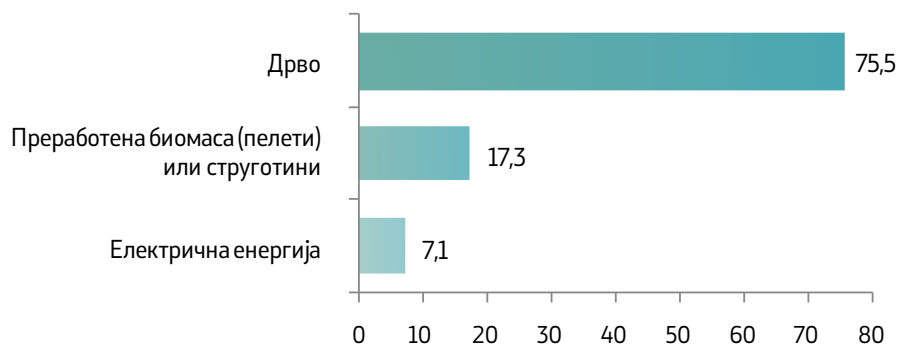

ГРАФИКОН бр. 120: Тип на гориво или извор на енергија кој се користи за шпоретите

Според **местото каде што вообичаено се готви**: 95 % од домаќинствата вообичаено готват во „главната куќа каде што живеат“ од кои 46 % во „главната куќа во посебна просторија“, додека 49 % „во главната куќа, но немаат посебна просторија за готвење“; 5 % од домаќинствата готват „надвор на трем или покриено предворје“.

За **загревање на просторот** кога тоа е потребно, две третини од домаќинствата користат „фабрички произведен шпорет“, додека речиси една петтина користат „електрични панели или радијатори“. „Клима уред“ користат 4 % од домаќинствата, 3,1 % користат „греалка“, додека „термопечка“ 1 %, односно едно домаќинство. „Традиционалниот шпорет“ е исто така споменат од еден испитаник како главен начин на загревање на просториите во домот кога тоа е потребно.

Според **видот на горивото и изворот на енергија за грејното тело за загревање на просторот** најчесто се користат „дрвото“ (76 %) и „преработена биомаса (пелети)“ (17,3 %). Од грејните тела за загревање на просторот на домаќинствата, само 7 % од домаќинствата користат „електрична енергија“ за загревање на просторот.

ГРАФИКОН бр. 121: Вид гориво и извор на енергија за грејните тела во домаќинствата

Уреди за разладување „не користат“ околу 75,5 % од домаќинствата. Во домаќинствата кои користат уред за разладување, 10,2 % користат „клима уред“, додека 14,3 % од домаќинствата користат „вентилатор (статичен или на плафон)“.

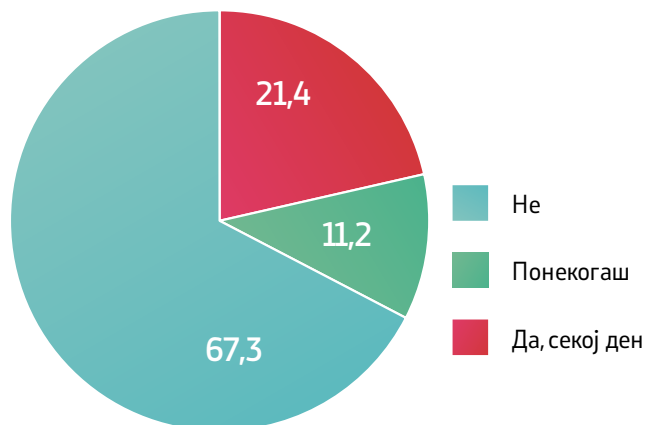

ГРАФИКОН бр. 122: Уреди за разладување со кои располагаат домаќинствата

Од вкупно 98 испитаници вклучени во истражувањето, 96 или 98 % изјавиле дека **за осветлување навечер** нивните домаќинства користат „електрична енергија“, едно домаќинство користи единствено „дрва“, додека едно домаќинство користи „друг начин за осветлување“.

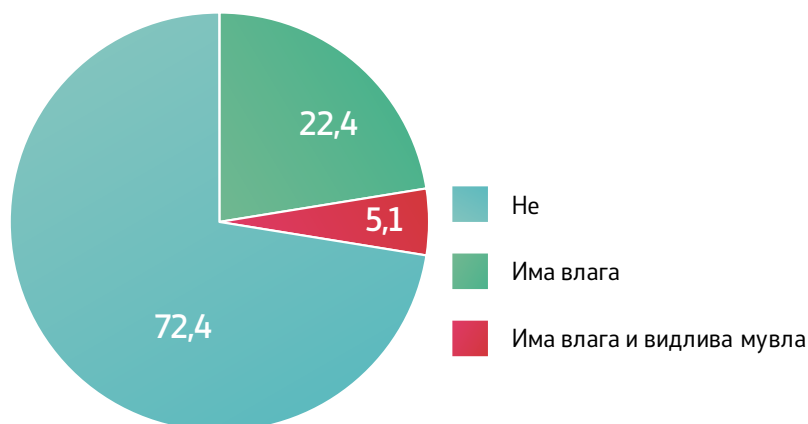
3. ДРУГИ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НАЧИНОТ НА ЖИВЕЕЊЕ И НА РАБОТЕЊЕ

Внатре во домовите на 67,3 % од домаќинствата ни едно лице „не пуши“. Во **домовите** на 21,4 % од домаќинствата „секој ден се пуши од најмалку едно лице“, додека „понекогаш се пуши“ во **домовите** на 11,2 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 123: Пушење во домот од најмалку едно лице

На ни еден внатрешен ѕид во домовите на 72 % од домаќинствата „нема **ниту влага ниту видлива мувла**“. Во домовите на 22 % од домаќинствата „има влага“ на еден или на повеќе внатрешни ѕидови, додека кај 5 % од домаќинствата внатрешните ѕидови „имаат и влага и видлива мувла“.

ГРАФИКОН бр. 124: Состојба на внатрешни ѕидови во домовите во однос на влагата и на видливата мувла

Од вкупно 98 испитаници вклучени во истражувањето, 2 % изјавиле дека **при вршење на нивната моментална работа се изложени на ризици по нивното здравје** поради „директен контакт со отпад“. Ни еден испитаник не пријавува „изложеност на чад“ ниту „директен контакт со отпадни води (канализација)“ при вршење на работата.

Престој на отворен простор поради природата на својата работа и во топлите летни денови, кога температурата е над 37 степени, пријавуваат 41 % од испитаниците од кои 6 % се приморани „секогаш да престојуваат“, додека 35 % „само понекогаш“.

На отворен простор поради природата на својата моментална работа „никогаш“ не престојуваат 59 % од испитаниците.

IV.6. СЕЛО ЦРНИК, ОПШТИНА ПЕХЧЕВО

СЕКТОРСКИ ОПФАТ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО:

МЕСНА ЗАЕДНИЦА: ЦРНИК

РОМСКИ НАСЕЛБИ:

→ ЦРНИК:

Врз основа на утврдените инструменти за спроведување на теренското истражување, тоа беше спроведено од Невладината организација „КХАМ“ Делчево. Теренското истражување вклучи:

→ **54 испитаници** - претставници на домаќинствата од ромската населба во село Црник и жители на градот Пехчево, припадници на ромската етничка заедница. Мнозинството од испитаниците се мажи (51 %), додека 49 % се жени. Околу 41 % од интервјуираните се постојано вработени граѓани од кои 28 % во јавниот сектор, а 13 % во приватниот сектор. Домаќинки се 4 %, пензионери 11 %, додека невработени се високи 43 % од интервјуираните граѓани,

→ **претставници на општинската администрација** кои учествуваа во пополнување на прашалникот за Општината Пехчево,

→ **12 учесници на фокус групата за дискусија**, претставници на урбаните заедници, локални НВО за заштита на животната средина и заштита на правата на Ромите, општинската администрација и двајца надворешни експерти.

IV.6.1. ОСНОВНИ ПОДАТОЦИ ЗА РОМСКАТА НАСЕЛБА

1. ПРАВЕН СТАТУС НА НАСЕЛБАТА

Според податоците на општинската администрација за **правниот статус на ромската населба** каде што се спроведуваше истражувањето (*постоење урбанистички/просторни планови за локацијата каде што се наоѓа населбата*):

- селото Црник во кое се наоѓа ромската населба по својот карактер е „селско планско и збиено планско населено место“ во Општината Пехчево
- целата територија - 100 % на населбата е покриена со Урбанистички план за село
- намената на земјиштето во планот е „домување“
- во населбата постои урбано зеленило од видот „неуредено зеленило - неуредени површини наменети за јавно зеленило во урбанистичките планови“.

2. БЕЗБЕДНОСТ НА ЛОКАЦИЈАТА НА НАСЕЛБАТА ПОВРЗАНА СО ЗДРАВСТВЕНИ РИЗИЦИ ОД ЕКОЛОШКИ АСПЕКТ

Според податоците на општинската администрација за изложеноста на населбата на **услови на животната средина опасни и поврзани со здравствени ризици**:

- Населбата Е НА ПОДРАЧЈЕ подложно на **природната катастрофа**:
 - лизгање на земјиште (свлечишта, одрони, сипаришта и други видови нестабилност на теренот).
- Населбата НЕ Е ЛОЦИРАНА во **близина на еколошки опасни области** (по тип - нестандартни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.).
- Населбата НЕ Е ИЗЛОЖЕНА на **опасни фактори** (по тип - живеење во загадени области, ослонување на нетретирани и контаминирани извори на вода, изложување на токсични емисии, електромагнетно зрачење итн.).

Според изјавите на испитаниците од ромската населба за **близината на населбата до еколошки опасни области**:

→ 98 % од испитаниците изјавиле дека населбата НЕ Е ВО БЛИЗИНА на еколошки опасни области (по тип: нестандартни депонии и отпади, напуштени индустриски локации, рудници итн.)

→ единствено еден испитаник изјавил дека живеалиштето на неговото домаќинство е на околу 2 километри од „нестандардна депонија за цврст комунален отпад“.

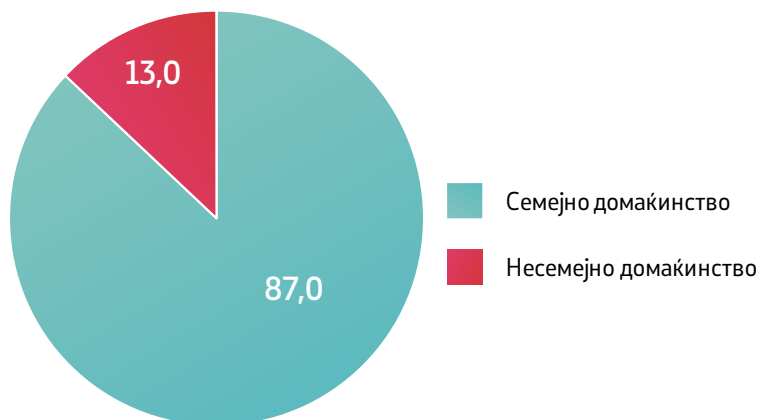
IV.6.2. ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА РОМСКИТЕ ДОМАЌИНСТВА ОПФАТЕНИ СО ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. ВИД ДОМАЌИНСТВА ВО РОМСКАТА НАСЕЛБА

Според **видот на домаќинствата во ромската населба**:

→ 87 % се „семејни домаќинства (домаќинство со едно, две или повеќе семејства)“. Од нив, 89 % се „семејни домаќинства со едно семејство“, додека 11 % се „семејни домаќинства со две или повеќе семејства“,

→ 13 % се „несемејно домаќинство (составени од едно, две или повеќе лица кои не се во сродство)“, и тоа сите во „домаќинства со само еден член“.

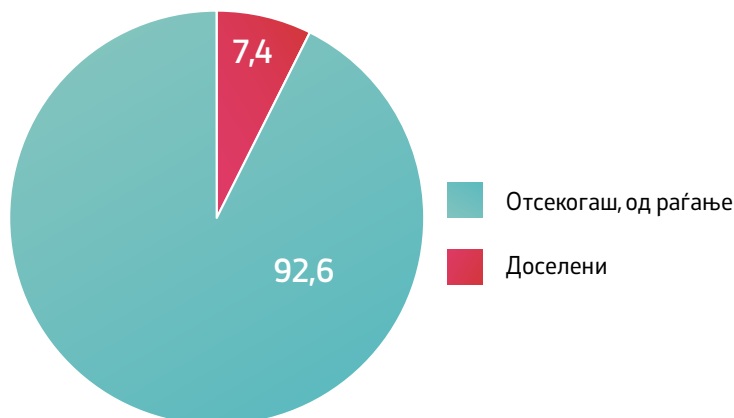
ГРАФИКОН бр. 125: Вид домаќинства во ромската населба

2. ВРЕМЕ НА КОНТИНУИРАНО ЖИВЕЕЊЕ ВО РОМСКАТА НАСЕЛБА

Според времето на континуираното живеење во населбата на членовите на домаќинствата опфатени со истражувањето:

→ 92,6 % „отсекогаш, од раѓање“ живееле во населбата,

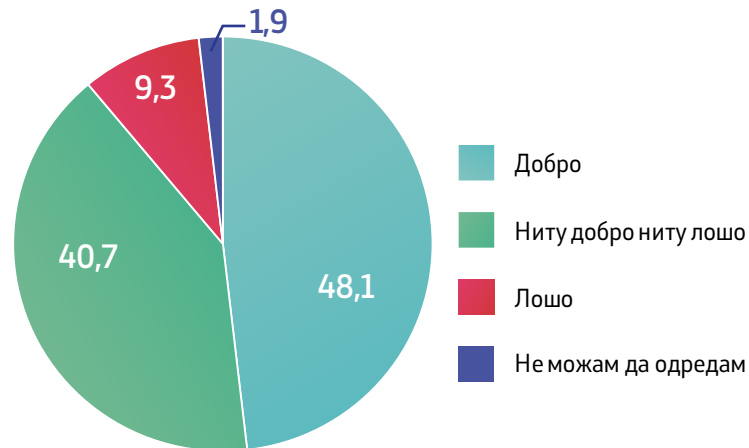
→ 7,4 % се „доселени во населбата“ од кои тројца „од друго населено место од Македонија“, а еден жител „од друга држава“.

ГРАФИКОН бр. 126: Време на континуирано живеење во населбата

3. ПОСТОЈНА ЗДРАВСТВЕНА СОСТОЈБА НА ЧЛЕНОВИТЕ НА ДОМАЌИНСТВОТО

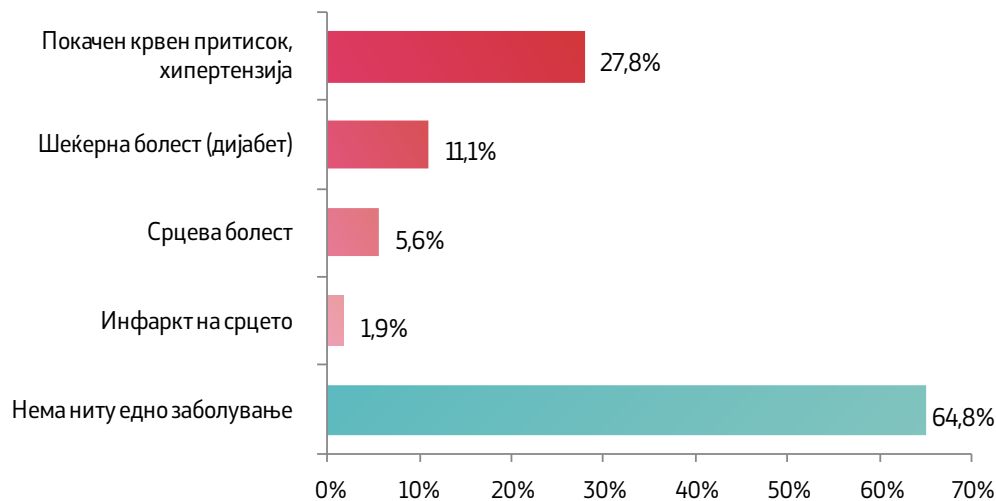
Испитаниците го оценија **своето и здравјето на членовите на домаќинството** во моментот на следниов начин: 48,1 % сметаат дека е „добро“, 40,7 % сметаат дека е „ниту добро ниту лошо“, додека 9,3 % се изјасниле дека е „лошо“.

ГРАФИКОН бр. 127: Оценка на здравјето на членовите на домаќинството во моментот

Испитаниците ги наведоа следниве **моментални хронични заболувања на членовите на домаќинствата**: во 27,8 % од домаќинствата има членови со „покачен крвен притисок (хипертензија)“, во 11,1 % со „шеќерна болест (дијабет)“, во 5,6% со „срцева болест“, додека во 1,9 % од домаќинствата има членови со „инфаркт на срцето“.

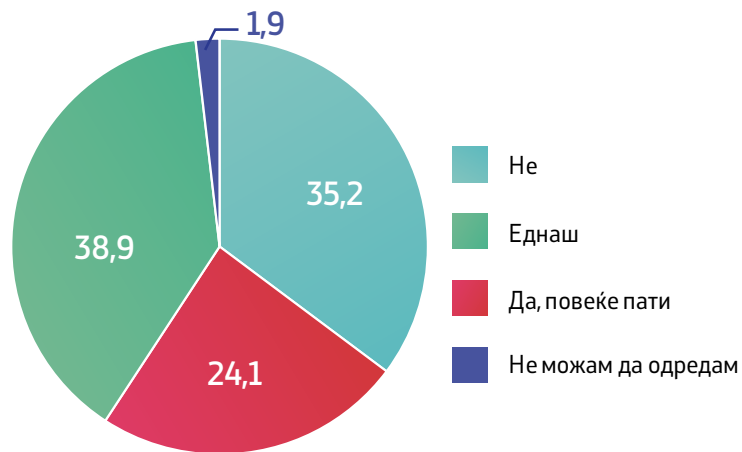
Никакво заболување на членовите на домаќинствата не пријавиле речиси две третини од испитаниците (64,8 %).

ГРАФИКОН бр. 128: Хронични здравствени состојби/ заболувања на членовите на домаќинствата

Во изминатите 2 месеци членовите на 35,2 % од домаќинствата ниеднаш „не се разболеле“ од **настинки, кашлица, течење на нос**, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. Членовите на 24,1 % од домаќинствата биле болни „повеќе пати“, додека членовите на 38,9 % од домаќинствата се разболеле „еднаш“.

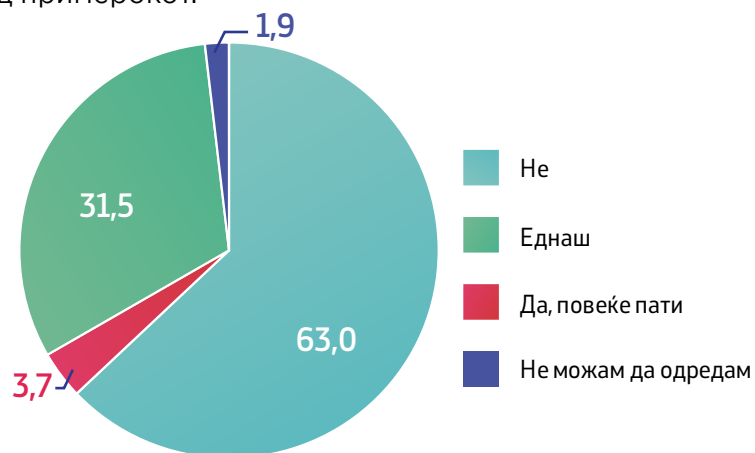
Не дал одговор на ова прашање еден испитаник (1,9 %).

ГРАФИКОН бр. 129: Настинки, кашлица, течење на нос, болно грло, потешкотии со дишењето, бронхити, запаление на бели дробови и сл. во изминатите 2 месеци

Во изминатите 2 месеци членовите на 63 % од домаќинствата ниеднаш „не се разболеле“ од **стомачни заболувања**, повраќања, дијареја, болки во stomакот и сл. Членовите на 3,6 % од домаќинствата се разболеле „повеќе пати“, додека членовите на 31,5 % од домаќинствата се разболеле „еднаш“.

Немал можност да одреди поради што не дал одговор на ова прашање еден испитаник, што претставува 1,9 % од примерокот.

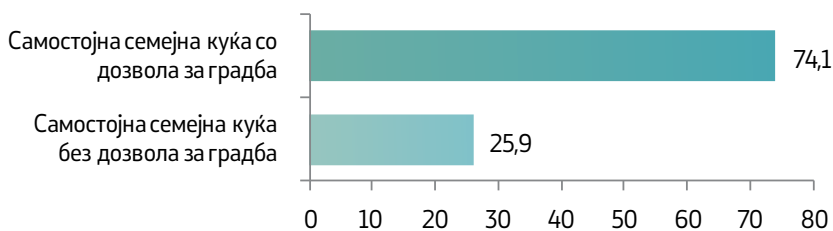
ГРАФИКОН бр. 130: Стомачни заболувања - повраќање, дијареја (пролив), болки во stomак и сл. на членовите на домаќинството во изминатите 2 месеци

IV.6.3. СПЕЦИФИЧНИ ЕКОЛОШКИ РИЗИЦИ ПРЕДИЗВИКАНИ ОД УСЛОВИТЕ ЗА ДОМУВАЊЕ И ЗА РАБОТЕЊЕ

1. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД КВАЛИТЕТОТ НА ГРАДБА НА СТАНБЕНАТА ЕДИНИЦА

а) Вид и сопственост на станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **видот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството: 74 % од домаќинствата се сместени во „самостојна куќа со дозвола за градба“, додека останатите 26 % се сместени во „самостојна куќа без дозвола за градба“.

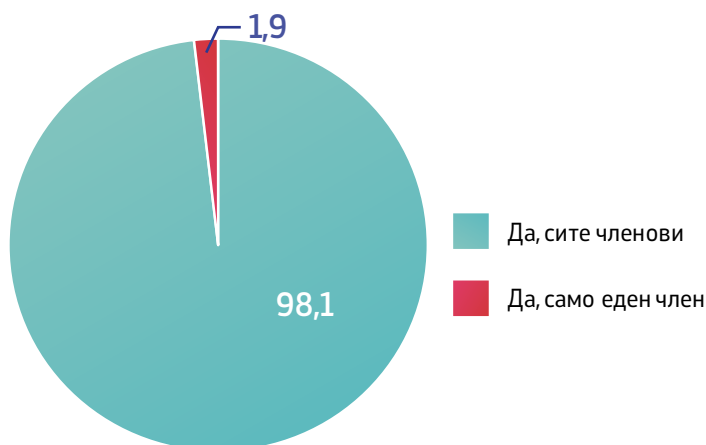

ГРАФИКОН бр. 131: Вид објект во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството

Според **бројот на просториите на станбената единица во која е сместено домаќинството**: 11 % од домаќинствата живеат во „еднособна станбена единица“, 4 од 10 домаќинства (41 %) живеат во „двособен или дво и пол собен стан“, додека 35 % од домаќинствата во „трисобен или три и пол собен стан“. Во „четирисобен или повеќесобен стан“ живеат 13 % од домаќинствата.

Според **сопственоста на станбената единица** во која е сместено домаќинството, мнозинството од испитаниците (72 %) изјавиле дека станбената единица е „во нивна или во сопственост на друг член од семејството“, додека 28 % од испитаниците изјавиле дека домаќинството им е сместено во „изнајмена станбена единица“.

Во 98 % од домаќинствата „сите членови од домаќинството“ имаат **важечка лична карта со место и адреса на станбената единица**“. Единствено еден испитаник (2 %) изјавил дека живее во домаќинство каде што само „еден член од домаќинството“ има ваков документ за лична идентификација.

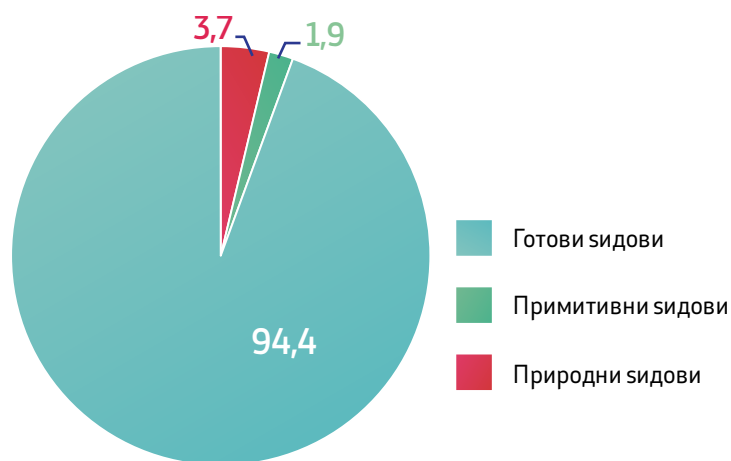

ГРАФИКОН бр. 132: Членови на домаќинството според важечка лична карта со место и адреса на станбената единица

б) Трајност на конструкцијата и безбедност на станбените единици

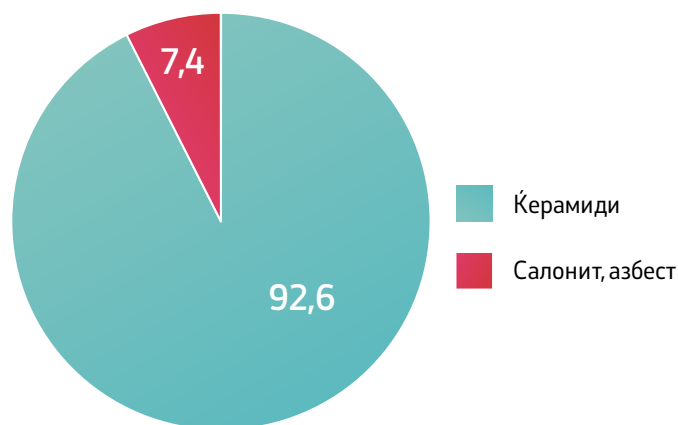
Според **видот на надворешните ѕидови на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството:

- 94 % од објектите имаат „**готови ѕидови**“ од кои: 75 % се изградени од „тули, цигли или блок цигли“, додека 25 % се изградени од „цементни блокови“
- 4 % од објектите имаат „**природни ѕидови**“ изградени од „кал (глина)“
- 2 % од објектите имаат „**примитивни ѕидови**“ изградени од „камен со кал (глина)“.

ГРАФИКОН бр. 133: Видови надворешни сидови на објектот

Според **видот на покривот на објектот** во кој се наоѓа станбената единица во која е сместено домаќинството, сите испитаници изјавиле дека имаат „готов покрив“ (100 %), најголем дел покриви се изградени од „ќерамиди“ (93 %), а помал дел (7 %) се изградени од „салонит/азбест“.

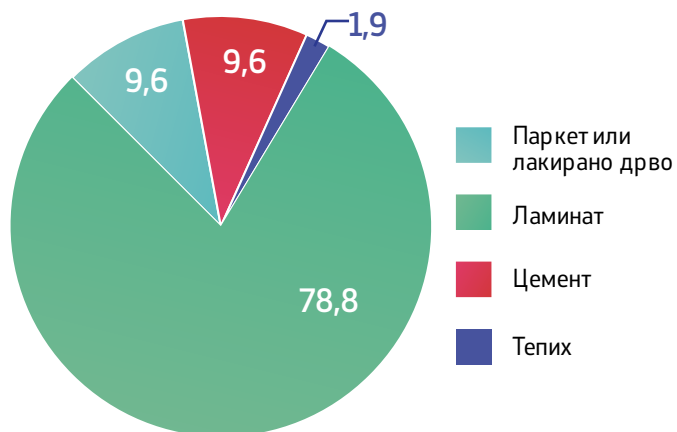

ГРАФИКОН бр. 134: Видови покриви на објектот

Според **видот на подовите во живеалиштата:**

→ 96 % од живеалиштата имаат „готов под“ од кои: 78,8 % се изградени од „ламинат“, 9,6 % се од „паркет или лакирано дрво“, 9,6 % се изградени од „цемент“, додека 1,9 % се од „тепих“

→ 4 % од живеалиштата имаат „природен под“ изграден од „земја или песок“.

ГРАФИКОН бр. 135: Видови подови во живеалиштата

2. РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НЕДОСТАТОКОТ НА ОСНОВНИТЕ КОМУНАЛНИ УСЛУГИ

а) Вид комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбата

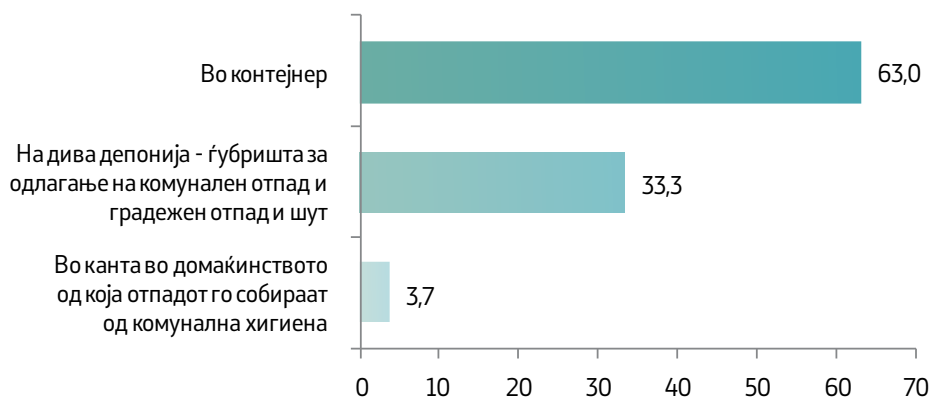
Според **видот на обезбедени комунални услуги и на инфраструктурата во населбата**, најдобро се обезбедени следниве услуги: „снабдувањето со вода за пиење - водовод“ (100 %), „снабдувањето со електрична енергија“ (94,4 %), „одведувањето на отпадните води - канализација“ (65 %) и „уличното осветлување“ (87 %).

Останатите комунални услуги речиси воопшто не се обезбедени. Единствено 4 % од испитаниците изјавуваат дека е обезбедено „собирање на комуналниот отпад“ во нивната населба, додека „изградбата и одржувањето на уличната сообраќајна сигнализација“, „одржувањето на јавната чистота“, „одведувањето на атмосферските води“, „изградбата и одржувањето на локалните патишта“, „одржувањето на паркови, на зеленило и на рекреативни површини“, „организирањето на јавниот превоз на патници“ и „изградбата и одржувањето на јавен простор за паркирање“ **воопшто не се обезбедени** во населбата.

ГРАФИКОН бр. 136: Комунални услуги и инфраструктура обезбедени во населбите

Мнозинството од домаќинствата (63 %) **го фрлаат цврстиот отпад** (ѓубрето) од домаќинствата директно „во контејнер“, 33,3 % го фрлаат на „дива депонија“, додека само 3,7 % од домаќинствата „во канта во домаќинството од која отпадот го собираат од комунална хигиена“.

ГРАФИКОН бр. 137: Места каде што се фрла цврстиот отпад од домаќинствата

б) Безбедност на водата за пиење и на санитарниот систем

Главен извор на питка вода за членовите на сите домаќинства (100 %) е „водата од водоводот“.

Недостаток од вода за пиење во некој момент во последниот месец „барем еднаш“ имале 98 % од домаќинствата од кои речиси сите испитаници наведуваат дека „водата не била достапна од главниот извор за пиење“.

Единствено еден испитаник (1,9 %) изјавил дека немал ваков проблем.

ГРАФИКОН бр. 138: Недостаток од вода за пиење во последниот месец

Главен извор на вода за готвење или за миење раце за членовите на сите домаќинства (100 %) е „водата од водоводот“.

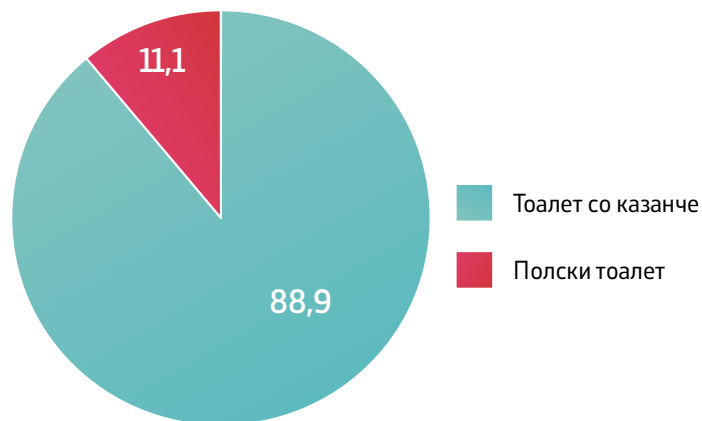
Членовите на 91 % од домаќинствата **најчесто ги мијат рацете** во „лавабо/славина во самото живеалиште“, додека 9 % изјавиле дека ги мијат во „сопствениот двор/парцела“.

„Сапун или течен сапун“ **за миење раце** имаат 89 % од домаќинствата, додека 7 % од домаќинствата „имаат и сапун и детергент“. Двајца испитаници (4 %) изјавиле дека „немаат ниту сапун ниту детергент“ за миење раце во домаќинството.

Според **видот на на тоалетот** кој вообичаено го користат членовите на домаќинството:

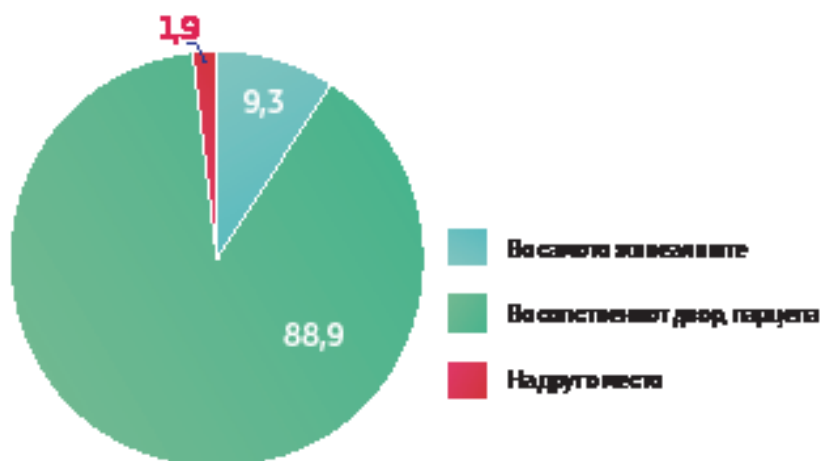
→ „**тоалет со казанче**“ имаат 88,9 % од домаќинствата. Одводот од тоалетот/секогаш води „до канализациски цевки“,

→ „**полски тоалет**“ имаат 11,1 % од домаќинствата и сите имаат „полски тоалет/со плоча“.

ГРАФИКОН бр. 139: Вид тоалет кој го користат членовите на домаќинствата

Според **местото каде што се наоѓа тоалетот кој го користат членовите на домаќинствата**: 89 % од домаќинствата имаат „тоалет во самото живеалиште“, додека кај 9 % се наоѓа во „нивниот двор“. Еден испитаник (2 %) наведува дека тоалетот кој го користи неговото **домаќинство** се наоѓа на друго место.

ГРАФИКОН бр. 140: Место каде што се наоѓа тоалетот на домаќинствата

Сите домаќинства (100 %) **„не го делат“** тоалетот кој го користи домаќинството „со други лица кои не се членови на домаќинството“.

Од дваесет и тројцата испитаници чии домаќинства имаат **септичка јама каде што води одводот од нивниот тоалет**: шест испитаници (11 %) изјавиле дека јамата била „испразнета во последните 5 години“, 11 (20 %) дека била „испразнета пред повеќе од 5 години“, додека 6 испитаници (11 %) дека јамата „никогаш не била испразнета“.

Содржината на септичката јама **последниот пат била отстранета** во 15 случаи „од страна на самото домаќинство“ при што во 13 случаи „содржината ја закопале во подземна јама“, додека во 2 случаи била отстранета „во откриена јама, на отворено или во вода“.

в) Користење енергија во домаќинството

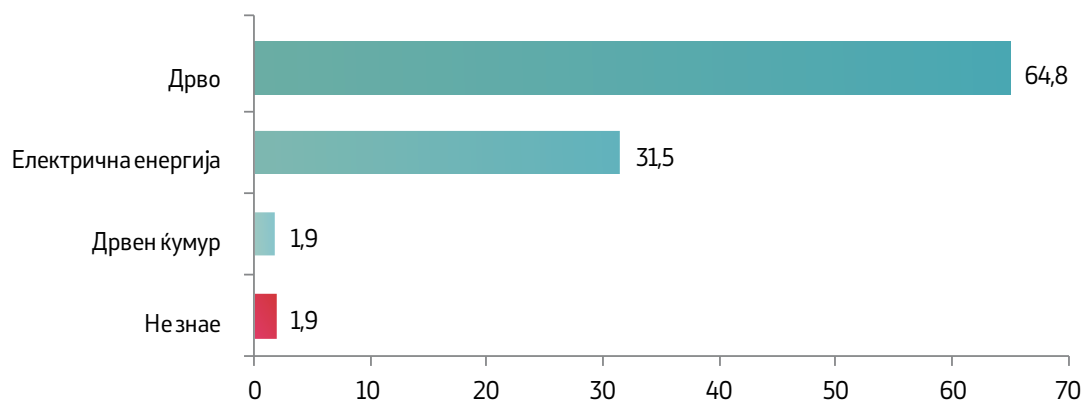
Од вкупно **54** домаќинства во населбата вклучени во истражувањето, 98 % од домаќинствата **користат електрична енергија**, и тоа „преку приклучок во мрежа“. Единствено еден испитаник (2 %) наведува дека неговото домаќинство нема електрична енергија.

За **готвење во домаќинствата** главно се користат: „фабрички шпорети на цврсто гориво“ (65 %), „електрични шпорети“ (32 %), „традиционален шпорет на цврсто гориво“ користи единствено 1 испитаник, а исто толку користат „вршник/огниште“.

Сите 54 интервјуирани изјавиле дека во нивните домаќинства имаат оџак.

Типот на **горивото/изворот на енергија** кој се користи за шпоретите е „дрвото“ (65 %), додека „електричната енергија“ се користи за 32 % од шпоретите. Еден испитаник изјавил дека користи „дрвен кумур“, додека еден испитаник наведува дека „не знае“ каква енергија користи шпоретот кој го користи.

Во линија со овие податоци се и оние за главниот извор на енергија во домаќинството каде што повторно речиси две третини од испитаниците (65 %) изјавуваат дека користат „дрво“ како главен извор, додека 32 % користат „електрична енергија“ како главен извор.

ГРАФИКОН бр. 141: Тип на гориво или извор на енергија кој се користи за шпоретите

Според **местото каде што вообичаено се готви**: речиси сите испитаници (98 %) изјавија дека членовите на нивното домаќинство вообичаено готват во „главната куќа каде што живеат“ од кои 17 % готват во „посебна просторија“, додека 82 % во „главната куќа, но не во посебна просторија“. Не се готви во главната куќа каде што живеат единствено кај еден испитаник (2 %).

За **загревање на просторот** кога тоа е потребно најголем дел од испитаниците изјавија дека нивните домаќинства користат „фабрички произведен шпорет“ (87 %), додека 13 % дека користат „традиционален шпорет“.

Според **видот на горивото и изворот на енергија за грејното тело за загревање на просторот** сите испитаници (100 %) изјавија дека нивните домаќинства користат „дрво“ како главен вид гориво и извор на енергија за греење.

Не користат никаков **уред за разладување** околу 87 % од домаќинствата. „Клима уред“ користат само 1,9 % од домаќинствата, додека „вентилатор (статичен или на плафон)“ користат 11 % од домаќинствата.

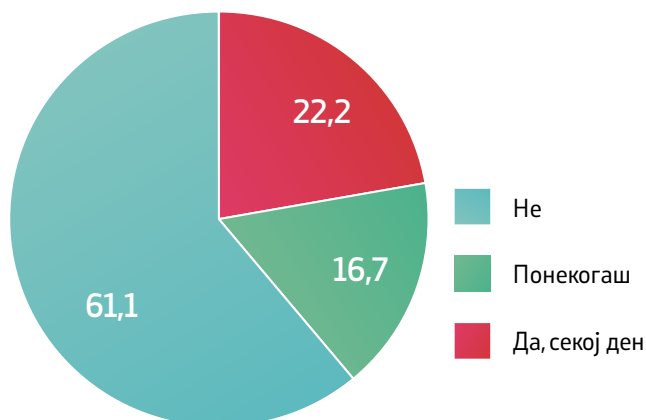

ГРАФИКОН бр. 142: Уреди за разладување со кои располагаат домаќинствата

Од вкупно интервјуираните 54 испитаници вклучени во истражувањето, 53 или 98 % од испитаниците одговориле дека **за осветлување навечер** нивните домаќинства користат „електрична енергија“. „Друг начин за осветлување навечер“ користи единствено 1 испитаник (2 %).

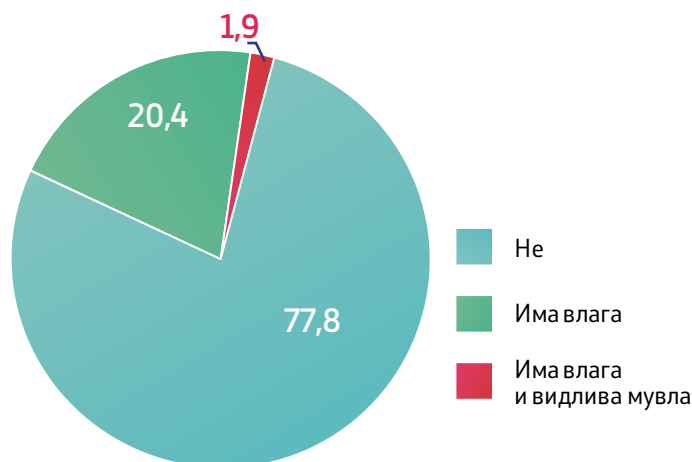
3. ДРУГИ РИЗИЦИ ПО ЗДРАВЈЕТО ПРЕДИЗВИКАНИ ОД НАЧИНОТ НА ЖИВЕЕЊЕ И НА РАБОТЕЊЕ

Внатре во домовите на 61 % од домаќинствата ниедно лице „не пуши“. Во **домовите** на 22 % од домаќинствата „секој ден се пуши од најмалку едно лице“, додека „понекогаш се пуши“ во домовите на 17 % од домаќинствата.

ГРАФИКОН бр. 143: Пушење во домот од најмалку едно лице

На ниеден внатрешен сид во домовите на 77,8 % од домаќинствата „нема ниту влага ниту видлива мувла“. Кај една петтина од домаќинствата (29,4 %) на внатрешните сидови „има влага“, додека кај 1,9 % од домаќинствата „има **и влага и видлива мувла**“.

ГРАФИКОН бр. 144: Состојба на внатрешните сидови во домовите во однос на влагата и на видливата мувла

Од вкупно интервјуираните 54 испитаници во однос на нивната **изложеност на ризици по нивното здравје при вршење на нивната моментална работа**, единствено еден испитаник изјавил дека при моменталната работа е изложен на „директен контакт со отпадни води (канализација)“.

Ниеден испитаник не пријавува „изложеност на чад“ ниту „директен контакт со отпад“.

Престој на отворен простор поради природата на својата работа и во топлите летни денови, кога температурата е над 37 степени, пријавуваат 67 % од испитаниците од кои 22 % се приморани „секогаш да престојуваат“, додека 44 % „само понекогаш“.

На отворен простор поради вршење на нивната работа „никогаш“ не престојуваат 33 % од испитаниците.

V. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Со **Резолуцијата на Генералното собрание на Обединетите нации** од 28 јули 2022 година признаено е правото на безбедна, чиста, здрава и одржлива животна средина како универзално човеково право.

Безбедната, чиста, здрава и одржлива животна средина е составен дел на целосното уживање на широк опсег на човекови права, вклучувајќи ги правата на живот, на соодветно домување, на здравје, на чист воздух, на чиста вода и на соодветни санитарни услови, на здрава и одржлива храна, на безбедна клима и на здрав биодиверзитет и екосистеми.

Чистиот воздух, и внатре и на отворено, стабилната клима, соодветната вода, санитарните услови и хигиената (WASH), безбедното користење на хемикалиите, заштитата од радијација, здравото управување со отпадот, здравите и безбедните работни места, градовите со здравствена поддршка и изградени средини, одржливите диети и зачуваниот биодиверзитет и екосистеми се **од суштинско значење за обезбедување на добро здравје.**

Врз основа на постојната уставна и правна рамка на Северна Македонија, **властите на национално и на локално ниво** (како носители на должност) имаат афирмативна обврска при планирањето и имплементирањето на развојните политики да обезбедат **сите граѓани** (како носители на правата) **да го имаат потребниот квалитет на животната средина во која се раѓаат, растат, работат, живеат и стареат, со која им се обезбедува здравје и благосостојба.**

Еколошките ризици кои влијаат врз здравјето и животната средина предизвикуваат речиси четвртина од оптоварувањето со *многу заразни и незаразни болести и повреди на општата популација* во светот меѓу кои се: исхемична срцева болест, мозочен удар, рак, респираторни инфекции, дијарејални заболувања, хронична опструктивна белодробна болест, повреди во сообраќајот на патиштата, ненамерни труења и др.

Во Глобалната стратегија за здравје, животна средина и климатски промени на Светската здравствена организација (2020), **еколошките ризици по здравјето** се дефинираат како *"надворешни физички, хемиски и биолошки фактори поврзани со животната и работната средина на една личност и сите поврзани однесувања (особено делот од животната средина која може разумно да се модифицира)"*.

Изложеноста на еколошките ризици на местата каде што се извршуваат секојдневните активности (**домувањето** и **работните места**) се меѓу главните фактори што се користат кога се размислува за нивното влијание врз здравјето и животната средина на луѓето.

Поставувањето на **здравјето и на благосостојбата во центарот на процесот на просторното и на урбаното планирање** може да поттикне добар животен стандард, да изгради отпорни заедници и да овозможи вклучување на ранливите групи и намалување на нееднаквостите во урбаните области.

Воедно преку него мора да се **испорача еколошка правда**, што подразбира дека интервенциите во просторот не само што треба туку и мора да бидат направени

во насока **да не го нарушуваат правото на луѓето на безбедна, чиста, здрава и одржлива животна средина**. Овој принцип на праведност мора во прв ред да го почитуваат планерите и оние кои ги донесуваат одлуките.

Превентивната акција преку создавање поздрава средина за поздрава популација треба да биде важна компонента на **политиките за постигнувањето на поправедни и одржливи градови и населени места**. Во таа смисла креаторите на политиките на локално ниво во соработка со здравствените и другите институции на национално и на регионално ниво треба да се фокусираат на **спречување на еколошките ризици и справување со нивното влијание** врз здравјето преку програми, мерки и активности со кои се обезбедува:

- пристап до чиста вода за пиење, соодветна санитација, услуги за собирање и управување со отпадот и борба против постојаната просторна (територијална) сегрегација како причина за еколошка дискриминација во областа на домувањето и основните услуги,
- пристап до зелените површини за живеење со рекреативна вредност; здрава и безбедна средина при работата за оние кои работат во понеповолни еколошки услови,
- проучување и следење на хигиенските и здравствено-еколошките услови во поглед на: заштитата на воздухот, безбедноста на храната и предметите за општа употреба, водата за пиење, површинските води, отпадните води и цврстите отпадни материји и друго (во тесна соработка со соодветните **регионални центри за јавно здравје**).

Ромите се една од ранливите групи во Северна Македонија кои се среќаваат со предизвици за прилагодување на потенцијално негативните еколошки ситуации од климатските промени во Северна Македонија.

Сиромашните и неформалните населби на Ромите претставуваат една од најекстремните форми на лишување и исклученост и остануваат *критичен фактор за опстојувањето на сиромаштијата и предизвик за обезбедување добро здравје на Ромите кои се жители на тие населби*.

Решавањето на овие предизвици е отежнато поради **недостаток на веродостојни, расчленети и достапни податоци на ниво на секоја од сиромашните, неформални ромски населби** кои би можеле да помогнат во дијагностицирањето на еколошките ризици, немањето пристап до основните услуги и ранливоста на популацијата која живее таму.

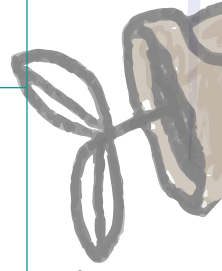
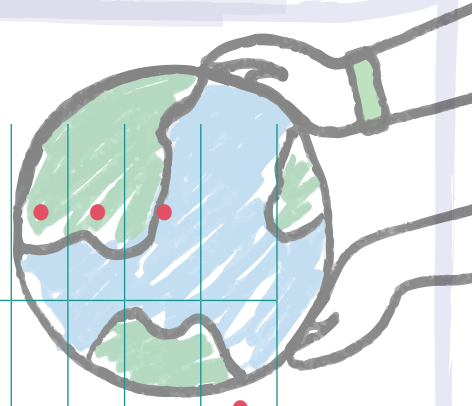
Во Стратегијата за инклузија на Ромите на Северна Македонија 2022 - 2030 треба да се вклучат соодветни *планови и мерки за справување со еколошките ризици на кои се изложени Ромите - жители на сиромашните, неформални населби, базирани на податоци на ниво на сиромашни и неформални населби*, кои имаат потенцијал да ги променат тековните негативни трендови во однос на полоша здравствена состојба и пократок животен век на Ромите во однос на останатото население и со тоа да се придонесе до постигнување на националните и глобалните цели и таргети до 2030 година:

- значително да се намали бројот на смртни случаи и болести предизвикани од опасни хемикалии, од загадување на воздухот, на водата и на почвата
- да се осигури пристап за соодветно, безбедно и достапно домување и основни услуги за сите.

Светската здравствена организација (СЗО) има утврдено индикативна поврзаност меѓу различни ризик фактори од животната средина и појавата на одредени заболувања⁵⁹. Водејќи се од матрицата прикажана во Компендиумот на СЗО, а базирано на наодите од истражувањето, ги утврдивме **клучните детерминанти од животната средина и ризик факторите кои индикативно придонесуваат за појава на различни хронични и акутни заболувања кај Ромите во РСМ (табела бр. 2)** за кои е потребно преземање на конкретни чекори во рамките на програмите за контрола на болести:

ВИД ХРОНИЧНА БОЛЕСТ	Внатрешно загадување предизвикано од користење на некавалитетни горива	Изложеност на чад од цигари	Загадување на амбиентален воздух	Вода, санитарни услови и хигиена (вода за пиење, вода за спортување, тоалет и лична хигиена) - WASH	Управување со отпад	Урбанизација и инфраструктурни услови	Ризик при работа
Шеќерна болест (дијабет)	•	•	•				•
Покачен крвен притисок (хипертензија)							
Срцева болест	•	•	•			•	•
Состојба по инфаркт на срцето	•	•	•				•
Состојба по мозочен удар	•	•	•				•
Хронична болест на бубрезите							•
Астма	•	•	•				•
Хронична болест на белите дробови	•	•	•			•	•
Туберкулоза	•	•	•				
Карцином	•	•	•				
Стомачни заболувања (дијареја и останати)				•	•		
Акутни респираторни заболувања	•	•	•			•	

⁵⁹ WHO Compendium of WHO and Other UN Guidance on Health and Environment. 2022 update: p.6.

РИЗИК ФАКТОРИ ОД ЖИВОТНАТА СРЕДИНА КОИ ИМААТ НАЈГОЛЕМО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ ПОЈАВАТА НА ХРОНИЧНИТЕ ЗАБОЛУВАЊЕ КАЈ РОМИТЕ СЕ:

ЗАГАДУВАЊЕ НА ВОЗДУХ

Најзначајни фактори за негативни здравствени исходи:

загаденост на амбиенталниот воздух, употреба на несоодветни и штетни горива за греење и готвење, пушење во затворен простор.

КЛУЧЕН НАОД: Воздухот во РСМ е за шест пати позагаден во однос на европските земји. Половина од Ромите боледуваат од хронични заболувања, а наодите од истражувањето укажаа на поврзаност на внатрешното загадување со стапката на појава на хронични заболувања кај Ромите.

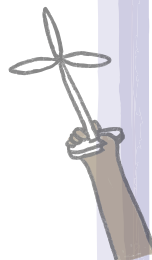

ВОДА, САНИТАРНИ УСЛОВИ И ХИГИЕНА

Најзначајни фактори за негативни здравствени исходи:

немање на пристап до вода за пиење во домаќинствата, користење на вода за миеење и за готвење во нестандартни услови поради немање вода во домаќинството, услови и користење на тоалетот.

КЛУЧЕН НАОД: Повеќе од половина од Ромите кои го делат својот тоалет со други лица заболеле од стомачни заболувања.

УПРАВУВАЊЕ СО ОТПАД

Најзначајни фактори за негативни здравствени исходи:

создавање на диви депонии и живеење покрај нив.

КЛУЧЕН НАОД: Речиси половина од Ромите кои фрлаат отпад на диви депонии заболеле од стомачни заболувања.

УРБАНИЗАЦИЈА И ИНФРАСТРУКТУРНИ УСЛОВИ

Најзначајни фактори за негативни здравствени исходи:

објекти чии ѕидови и покриви се изработени од примитивни, природни или пак нестандартни материјали или постоење на мувла или влага во објектите за домување.

КЛУЧЕН НАОД: Повеќе од половина од Ромите кои живеат во објекти изработени од примитивни или природни материјали боледуваат од акутни или хронични заболувања, а пак 40 % од оние кои имаат мувла или влага во живеалиштата се болни од астма.

РИЗИК ПРИ РАБОТА

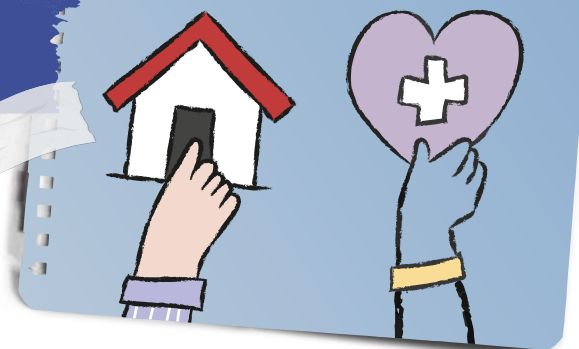
Најзначајни фактори за негативни здравствени исходи:

Изложеност на директен контакт со отпад и отпадни води и изложеност на високи температури.

КЛУЧЕН НАОД: Речиси половина од Ромите кои при својата работа имаат контакт со отпад или пак отпадни води заболеле од стомачно заболување.

VI. ПРЕПОРАКИ

Согласно со Уставот, државава има должност да се грижи за унапредување на здравјето на населението. Во законите и подзаконските акти државава предвидува мерки и активности за заштита на здравјето на населението од негативните фактори од животната средина. Имено, една од главните цели на Законот за животната средина е заштита на животот и на здравјето на луѓето. Законот за здравствена заштита предвидува мерки и активности за заштита од штетното влијание врз здравјето на населението од: гасови, бука, јонизирачки и нејонизирачки зрачења, загаденоста на водата, земјиштето, воздухот и храната и други штетни влијанија на животната средина и работната средина. Оваа законска одредба е преточена во Националната годишна програма за јавно здравје која секоја година ја усвојува Владата на РС Македонија и во која се содржат низа мерки и активности за заштита на населението од штетните влијанија поврзани со животната средина. Во Законот за заштита на населението од заразни болести исто така се предвидени одредби за заштита на здравјето поврзани со обезбедување на безбедна вода за пиење, безбедно отстранување на отпадни води и на цврст отпад.

Воедно Министерството за здравство има усвоено Акциски план за превенирање на штетните влијанија и последиците од студеното време и студените бранови врз здравјето на населението во Република Македонија, меѓутоа тој е донесен во 2012 година. Министерството за здравство има усвоено и Акциски план за превенирање на последиците од топлотните бранови врз здравјето на населението во Република Македонија, кој е усвоен во 2011 година.

Согласно со обврските кои произлегуваат од законските и подзаконските акти, државава треба да ги преземе следниве чекори:

- Во националните акциски планови за Ромите потребно е да се предвидат активности кои ќе го намалат влијанието на еколошките ризици врз здравјето на Ромите.
- Да се унапреди системот на планирање и на спроведување на климатските акции во државава со тоа што ќе се зајакне мултисекторската соработка при планирање и спроведување на овие акции земајќи ги предвид специфичностите и ризиците со кои се соочуваат ранливите категории на граѓани.
- Јавно здравствениот сектор да ги земе предвид сите ризици од климатските промени кои влијаат врз лошите здравствени исходи на населението и соодветно да подготви и да спроведе акции за унапредување на здравјето на граѓаните со фокус на ранливите категории.
- Да се имплементираат сите препораки и насоки содржани во Прирачникот за здравје и животна средина на СЗО (Compendium of WHO and other UN guidance on health and environment).

- Потребна е поддршка на ромските домаќинства за практикување на ефикасни и безбедни начини за готвење, осветлување и греење преку комбинација од горива и технологии кои се сметаат за безбедни и воведување на рестриктивни мерки и континуирани контроли за идентификување и спречување на користењето на некавалитетни горива во домаќинствата за готвење, осветлување и греење.
- Потребна е поддршка на ромските домаќинства за воспоставување на систем на безбедно отстранување на отпадните води од домаќинствата, односно обезбедување на приклучок на сите ромски домаќинства до канализациската мрежа.
- Потребна е поддршка и поттикнување на енергетско ефикасно домување, вклучително градба, осветлување, ладење и загревање.
- Потребно е да се идентификуваат домаќинствата кои користат вода за пиење од извори и да се врши редовна задолжителна контрола на безбедноста на водата за пиење.
- Потребно е обезбедување на соодветни услови за работа на Ромите преку институционализација на неформалната работа со особен ризик (собирачи на отпад и слични дејности).
- Потребно е спроведување на едукативно-промотивни кампањи за подигнување на свесноста на Ромите за ризиците врз здравјето предизвикани од внатрешното загадување во домаќинството.
- Потребно е спроведување на едукативно-промотивни кампањи за подигнување на свесноста на Ромите за ризиците од пушењето, особено од секундарната изложеност на чад од цигари, особено за ранливите категории на граѓани.

АНЕКС БР. 1:

ЛИСТА НА РИЗИК ФАКТОРИ ПО ЗДРАВЈЕТО НА ИСПИТАНИЦИТЕ ВО ЖИВЕАЛИШТЕТО И НА РАБОТНОТО МЕСТО

РИЗИК ФАКТОРИ

ЖИВЕАЛИШТЕ

Сидовите на живеалиштето се од природни, примитивни материјали или живеалиштето нема сидови

Подот во живеалиштето е од природни или примитивни материјали

Покривот во живеалиштето е од природни и примитивни материјали

СНАБДУВАЊЕ СО ВОДА И ОДВОД НА ОТПАДНИ ВОДИ

Користат вода за пиење од ископан бунар и вода од извор

Користат вода за миење раце од ископан бунар и вода од извор

Мијат раце во мобилен објект (кофа/бокал/бардак) или нема место за миење раце во живеалиштето/дворот/парцелата

Немаат средство за миење раце (сапун, прашок, дезинфектант и слично)

Домаќинства со полски тоалет

Домаќинства кои еднаш или повеќе пати го делат тоалетот со други лица надвор од нивното домаќинство

Отпадните води се отстрануваат во септичка јама

Септичката јама е последен пат испразнета пред повеќе од 5 години или никогаш не била испразнета

Септичката јама се празни од страна на членови на домаќинството, а не од надлежна служба

ВНАТРЕШНО ЗАГАДУВАЊЕ

Уредот за готвење е традиционална печка, фабрички шпорет на цврсто гориво, традиционален шпорет на цврсто гориво, вршник/сач/огниште

Како главен извор на енергија за готвење се користи: бензин/дизел, керозин/ парафин, јаглен/лигнит, дрвен кумур, дрво, остатоци од земјоделство/трева/слама/ грмушки, животински измет/отпад, преработена биомаса (пелети) или струготини, отпад/ пластика/гуми и друго

Уредот за греење е традиционална печка, фабрички шпорет на цврсто гориво, традиционален шпорет на цврсто гориво, вршник/сач/огниште

Како главен извор на енергија за греење се користи: бензин/дизел, керозин/ парафин, јаглен/лигнит, дрвен кумур, дрво, остатоци од земјоделство/трева/слама/ грмушки, животински измет/отпад, преработена биомаса (пелети) или струготини, отпад/ пластика/гуми и друго

Најмалку едно лице пуши внатре во живеалиштето секој ден или понекогаш

Во домаќинството има оцак кој е во употреба

ОДЛОЖУВАЊЕ НА ЦВРСТИОТ ОТПАД ОД ДОМАЌИНСТВОТА

Домаќинството го фрла цврстиот отпад на дива депонија - ѓубришта за одлагање на комунален отпад и на градежен отпад и шут и на други места кои не се наменети за одложување на отпад

РАБОТНО МЕСТО

Лица кои при работата се изложени на директен контакт со отпад, изложеност на чад и директен контакт со отпадни води (канализација)

Лица кои при работата се изложени на директен контакт со отпад, изложеност на чад и директен контакт со отпадни води, а понекогаш или никогаш не носат заштитна опрема на работното место

Лица кои при работата се изложени на високи надворешни температури (над 37 Целзиусови степени)

АНЕКС БР. 2:

ЛИСТА НА ХРОНИЧНИ ЗАБОЛУВАЊА⁶⁰ КОИ СЕ ИДЕНТИФИКУВАНИ КАЈ ИСПИТАНИЦИТЕ⁶¹ И ОСТАНАТИТЕ ЧЛЕНОВИ НА ДОМАЌИНСТВОТА

ХРОНИЧНИ ЗАБОЛУВАЊА

Шеќерна болест (дијабет)

Покачен крвен притисок (хипертензија)

Срцева болест

Состојба по инфаркт на срцето

Состојба по мозочен удар

Хронична болест на бубрезите

Астма

Хронична болест на белите дробови

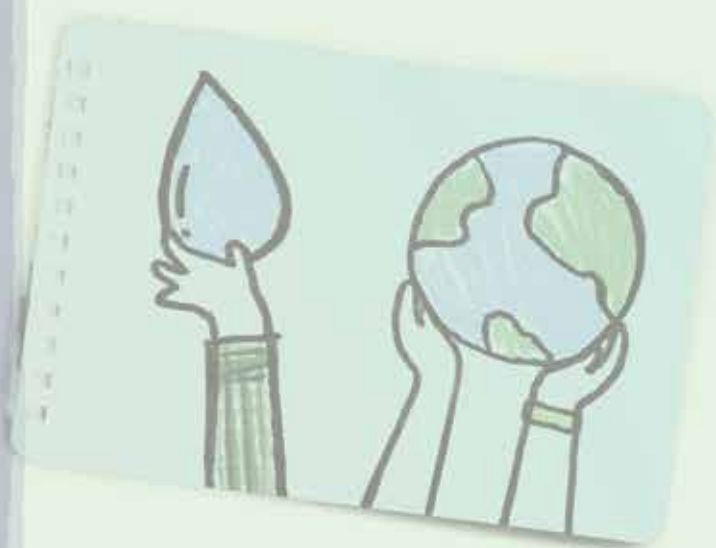
Туберкулоза

Карцином

Хронична болест на црниот дроб

⁶⁰ Хронично заболување е дефинирано како 'болест или состојба која трае подолго од шест месеци'.

⁶¹ Белешка: хроничните заболувања се идентификувани според изјавите на испитаниците.

Финансиски поддржано од:

FOUNDATION | ФОНДАЦИЈА
OPEN | ОТВОРЕНО
SOCIETY | ОПШТЕСТВО
MACEDONIA | МАКЕДОНИЈА